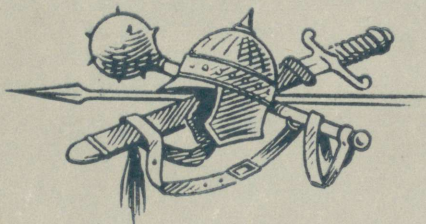

J. KOSMINSKI

KESKAEG

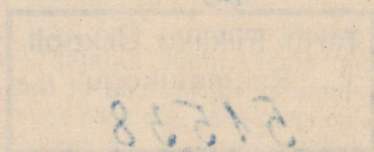
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-23644

J. A. KOSMINSKI

KESKAEG

ÕPIK
KESKKOOLI VI—VII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

Originaali tiitel:

Е. А. Косминский, История средних веков, учебник для 6—7 классов
средней школы. Издание шестое.

Утвержден Министерством
просвещения РСФСР.
Москва, Учпедгиз, 1959.

Tõlkinud E. Orgmäe

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

2

ARHIIVKOGU

ESIMENE JAGU.

FEODAALKORRA TEKKIMINE.

I peatükk.

GERMAANLASED JA SLAAVLASED. LÄÄNE-ROOMA KEISRIRIIGI LANGEMINE.

§ 1. Germaani ja slaavi hõimud.

Keskaja algus. Orjanduslik Rooma keisririik jagunes 395. aastal meie ajaarvamise järgi Ida- ja Lääne-Rooma riigiks. Lääne-Rooma keisririik langes V sajandi lõpul. Tema purustasid orjade ning koloonide ülestõusud ja «barbarite» hõimude vallutused. Nii lõpeb vana-aeg ja algab keskaja. Keskaeg on saanud oma nimetuse sellest, et ta asub vana-aja ja uusaja vahel. Keskaeg haarab aja-järgu V sajandist XVII sajandi keskpaigani (m. a. j.).

Germaanlased ja slaavilased. Kes olid need Rooma keisririiki sissetunginud «barbarid»?

Uue ajaarvamise algul elas Rooma keisririigist põhja ja ida pool, Kesk- ja Ida-Euroopas, palju hõimusi.

Lääne-Rooma keisririigi lähemateks naabriteks olid germaani hõimud, kaugemal idas elasid slaavi, leedu, soome hõimud. Ääretutes steppides, mis ulatusid Aasia sisemaalt Musta mere ranniku kaudu Doonau keskjooksuni, liikusid koos oma karjadega loendamatud rändhõimud. Nende rändrahvaste hulka kuulusid ka hunnid, kes olid tulnud Aasia sisemaalt ja oma röövretkedega IV—V sajandil laastasid Euroopat.

Kreeklased ja roomlased nimetasid kõiki neid hõimusi «barbariteks». Praegu me nimetame barbariteks tooreid ja julmi inimesi. Kreeklastel ja roomlastel ei olnud see sõna niisuguse tähendusega. Selle all mõeldi kõiki neid, kes ei olnud kreeklased ega roomlased.

Lääne-Rooma keisririik pörkas peamiselt kokku germaani hõimudega, Ida-Rooma keisririik aga slaavi hõimudega.

Rooma ja kreeka kirjanike kirjeldustes tutvume me nende hõimude eluga. Germaani hõimude elu kirjeldas esmakordselt Julius Caesar (I sajandil e. m. a.).

Andmeid vanade germaanlaste ja slaavlaste elu kohta saame ka vanade asulate ja haudade väljakaevamistest. Nõukogude arheoloogid on vanade slaavlaste elu tundmaõppimiseks palju ära teinud.

Germaani ja slaavi hõimud rääkisid eri keeli. Slaavlased, kes ei saanud aru oma naabrite — germaanlaste — keelest, nimetasid neid «немцы» (s. o. «немые»)¹. Vanade germaanlaste keeltest on põlvnenud praegused saksa, inglise, rootsi, hollandi jt. keeled.

Vanade slaavlaste keeltest on põlvnenud slaavi keeled — vene, ukraina, valgevene, poola, tšehhi, bulgaaria, serbia ja teised keeled.²

Kuid germaani ja slaavi hõimude vahel oli väga palju ühist, sest nii ühtede kui ka teiste juures valitses ürgkogu-kondlik kord.

Germaanlased ja slaavlased tegelesid põllutöö, karjakasvatuse, küttimise ja kalapüügiga.

Nad oskasid sepištada rauda, kududa ja värvida riidet, valmistada põllutööriistu, relvi, koduseid tarbe-esemeid, ehteid (kõrvarõngaid, käevõrusid, kaelakeesid, sõlgi).

Linnu neil ei olnud. Germaanlased ja slaavlased elasid külades. Kuid neil oli muldvalli ja taraga kaitstud kindlusi, kus nad vaenlase kallaletungi puhul varjasid oma perekondi, kariloomi ja vara. Slaavlased nimetasid neid kindlusi linnusteks.

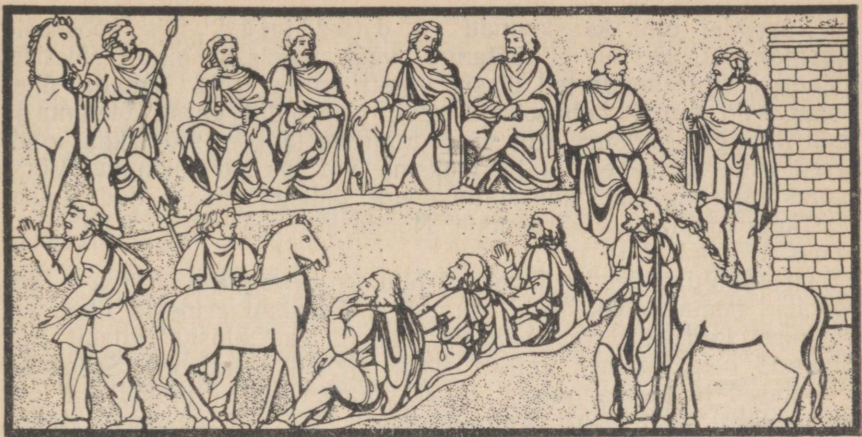
Sugukondlik kogukond. Küla elanikud kuulusid tavaliselt ühte sugukonda. Nad pidasid endid ühe ühise esivanema järglasteks. Kõik küla elanikud pidasid endid sugulasteks — «sugukondlasteks». Sugukondlased pidid üksteist kõiges abistama. Sugukondlase tapmise puhul pidi tapetu sugukond tapja sugukonnale kätte maksma. Selle veritasu tava tõttu tekkisid sugukondade vahel kestvad ja verised tülid. Tüli võis lõppeda siis, kui tapja sugukond nõustus maksma tapetu sugukonnale kahjutasu.

Iga küla kujutas endast sugukondlikku kogukonda. See tähendas, et kogu külale kuuluv maa oli kõigi sugukondlaste ühises kasutuses. Igaühel oli õigus ajada oma kariloomi ühisele karjamaale, küttida ühises metsas, raiuda puid hoonete jaoks, püüda jõgedest kalu. Algul oli ka põllumaa ühine. Kogu küla haris ühiselt maad, külvas seemne põllule ja koristas saagi. Hiljem hakati igale perekonnale andma põllumaast teatav osa. Kuid metsad, karjamaad ja veekogud jäid ühisesse kasutusse.

Sugukondlikku kogukonda valitsesid valitavad vanemad, kes lahendasid sugukondlaste-vahelisi vaidlusi ning juhtisid põllumaa jaotamist perekondade vahel.

¹ «немцы» — sakslased; «немые» — tummad. *Tõlk.*

² Prantsuse, itaalia, hispaania keel on põlvnenud ladina keele murretest, mida kõneldi Lääne-Rooma keisririigis. Neid keeli nimetatakse «roomani» (s. o. «rooma») keelteks.

Germaanlaste rahvakoosolek.

Hõim. Mitu sugukonda moodustasid hõimu. Kõik hõimu tähtsamad asjad, eriti sõja kuulutamine ja rahu sõlmimine, otsustati hõimu kõigi täisealiste meeste üldkoosolekul. Rooma kirjanik Tacitus (I sajandil m. a. j.) kirjeldab germaani hõimude koosolekuid. Kõik osavõtjad tulid koosolekule relvastatult. Need olid ägedad ja kärrikkad koosolekud. Oma nõusolekut väljendasid kokkutulnud mehed relvade täristamisega, mittenõustumise korral aga tõstsid kisa. Neil koosolekuil mõisteti ka kohut nende kuritegude üle, mida peeti kõige raskemaks — reetmise ja arguse üle. Reeturid poodi puude otsa, argpüksid uputati sohu.

Rahu ajal valitsesid hõimu sugukonnavanemad. Sõja puhuks aga valis üldkoosolek hõimu sõjaväepealiku — vürsti. Valitud vürst tõsteti valimise märgiks kilbile. Mõnikord, eriti Rooma keisririigi vastu peetavate sõdade korral, ühinesid mitu hõimu üheks liiduks ja valisid ühise vürsti.

Esialgul olid kõik hõimu liikmed võrdsed. Ei olnud rikkaid ega vaeseid, ekspluataatoreid ega ekspluateeritavaid.

Kuid selleks ajaks, kui germaanlased ja slaavlased hakkasid Rooma keisririigi vastu sõdima, oli see võrdsus juba rikutud.

Sugukondlik ja sõjaväeline ülemkiht. Sugukonnavanemad püüdsid oma ametit poegadele edasi anda, teha selle ameti päritavaks, sest sellega käis kaasas võim, rikkus ja austus. Sugukonnavanemad said rohkem põllumaad, ühisel karjamaal oli neil rohkem kariloomi. Nõnda kujunes välja sugukondlik ülemkiht.

Vürstid — hõimu väepealikud sõja ajal — said suurema osa sõjasaagist ja muutusid niiviisi lihtsatest sugukondlastest rikkamaks. Sagedased sõjad tugevdasid vürstide võimu ja suurendasid nende jõukust. Ajutistest hõimupealikutest muutusid vürstid alalisteks juhtideks ja püüdsid oma võimu pärandamise korras edasi anda. Vürstidel oli maad ja kariloomi rohkem kui lihtsatel sugukondlastel.

Vürstidel olid kaaskonnad — družiinad, mis koosnesid sõjameestest, kes ise ei töötanud, vaid tegelesid ainult sõjaliste asjadega. Kaaskondlased elasid vürsti juures, sõid temaga ühes lauas, said temalt hobuseid ja relvi. Nad pidid vürsti teenima ja teda lahingus kaitsma. Kui vürst tapluses langes, pidid kaaskondlased tema surma eest kätte maksma või siis ise hukkuma. Vürst jaotas sõjasaagi koos kaaskondlastega. Sellega tõusid nad lihtsatest kogukondlastest kõrgemale. Nõnda kujunes välja sõjaväeline ülemkiht.

Orjad. Vürstidel ja ülemkihil olid sõjavangidest orjad, kes töötasid nende jaoks. Kuid vürstid ja ülemkiht erinesid lihtsatest vabadest inimestest veel vähesel määral. Nad elasid lihtsalt ega tundnud neid toredusi, milles elasid rikkad roomlased. Seepärast slaavlased ja germaanlased ei ekspluateerinud orjatööd nii julgelt nagu seda tehti Vana-Roomas. Ori sai tavaliselt endale hurtsiku ja maatüki, tal oli oma majapidamine ning ta maksis oma isandale väikest maksu teravilja ja kariloomade näol. Slaavlased ei pidanud sõjavange eluaegses orjuses. Tavaliselt lubati neid mõne aasta möödudes kodumaale tagasi pöörduda, kui nad seda aga teha ei tahtnud, siis said neist vabad hõimu liikmed.

Orje oli vähe, neid pidasid ainult vürstid ja ülemkiht. Enamik slaavlastest ja germaanlastest oli vaba, töötas ise ega ekspluateerinud võõrast tööjõudu.

Sõjaasjandus. Germaani ja slaavi hõimudel tuli alatasa sõdida. Sõjad tekkisid naaberhõimude vahel maade pärast, kariloomade äraajamise või sõjasaagi himustamise pärast. Rooma keisririigi piiride läheduses elavatel hõimudel tuli end kaitsta roomlaste vastu, kes tahtsid vallutada nende maid ja muuta neid endid orjadeks. Kuid ka «barbarite» hõimud ise tungisid alatasa keisririigi piiridesse, et asustamise eesmärgil vallutada viljakandvaid maid või siis paljaks riisuda rikkaid linnu.

Tavalisteks relvadeks olid nii slaavlastel kui germaanlastel oda, vibu, nooled ja kilp. Ülikatel olid ka mõõgad ja kiivrid. Väli-lahingus suutsid «barbarid» harva vastu pidada paremini relvas-tatud ja hästi distsiplineeritud Rooma sõjavägedele. Seepärast hoidusid nad tavaliselt suurtest lahingutest lahtisel maastikul ja püüdsid meelitada vaenlase metsa või sohu, kus tal polnud võimalik hargneda lahingurivisse. Seal hävitasid nad ootamatu rünnaku-ga roomlaste korraldamata read.

Vaenlaste hirmutamiseks värvisid mõnede germaani hõimude sõjamehed oma nägu mitmesuguste värvidega, panid peakattena pähe irevil lõugadega metsloomapea.

Bütsantsi kirjanikud kirjeldavad slaavlaste vastupidavust ja sõjakavalust. Nad oskasid peita end vaenlase eest vee alla, hingates sealjuures pillirootoru kaudu, mida nad hoidsid suus. Jõgedel ja meredel tegid nad kaugeid retki, kasutades selleks puutüvedest õonestatud paate.

Kombed. Kreeka ja rooma kirjanikud märgivad ära «barbarite» külalislahkust ja heldust. Külalisele ja rändurile andsid nad heameelega kõike seda, mis neil paremat anda oli. Nad hoidsid hai-geid ja rauku, toitsid neid ja hoolitsesid nende eest. Kuid samal ajal olid nad lahingus halastamatud ja julmad vaenlaste vastu. Üle kõige hindasid nad vabadust ja näitasid üles vankumatut mehisust kodukollete kaitsmisel. Orjust pidasid nad surmast halvemaks.

Slaavlaste ja germaanlaste usk. Slaavlased ja germaanlased seletasid kõiki loodusnähtusi vägevate olendite — jumalate — tegevusega. Peajumalaks oli slaavlastel Perun — äikesejumal. Nad arvasid, et äikese ajal kihutab Perun sõjavankril mööda pilvi ja puistab välke. Tuulejumalaks oli neil Stribóg, taevajumalaks Svaróg. Karjakasvatuse ja põllutöö kaitsjaks oli Velés. Slaav- lased uskusid, et metsas elab «metsavaim», kellest oleneb jahihõnn, jões «veevaim», kes võib kalapüüki soodustada. Igas majas elas nende arvates «majavaim», perekonna ja koduse majapidamise kaitsja.

Slaavlased uskusid, et surnute hinged elavad edasi ka pärast surma. Hauda panid nad toitu, nuge, relvi, lauanõusid; nad arva- sid, et kõike seda võib surnul tulevases elus tarvis minna. Kui suri ülemkihi hulka kuuluv isik, siis tapeti ja maeti koos temaga ta naine, orjad, hobune. Vürstide haudadele kuhjati kõrged kurgaanid. Matustega käisid kaasas peied (trisna). Slaavlased uskusid, et sur- nud esivanemate hinged võivad aidata elavaid, kaitsta neid iga- suguste hädade eest. Germaanlaste usk nagu slaavlaste omagi seisis selles, et loodusjõude peeti jumalaiks. Päikesejumalat nime- tasid nad Votaniks, äikesejumalat Donariks.

Et jumalad oleksid inimeste vastu armulised ja helded, toodi neile ohvreid, enamasti koduloomi, keda tapeti ja ära põletati.

Rändamised. Slaavi ja germaani hõimud ei osanud veel maad hästi harida ega tundnud väetisi. Nad põletasid maha metsad või kündsid üles stepi uudismaad, külvasid selle täis, kogusid saagi, jätsid siis selle maatüki mitmeks aastaks maha ja hakkasid teises kohas maad harima. Palju karjamaid vajasis nad ka karjakasva- tamiseks, palju metsa küttimiseks. Kui karjamaad olid paljaks söö- dud ja ulukid metsadest kadunud, hakkasid terved hõimud liikuma ning otsima uusi maid, kuhu oleks võimalik elama asuda. Eriti ahvatlesid neid Rooma keisririigi viljakandvad maad.

Nii slaavi hõimudel kui ka germaanlastel ei olnud veel klasse, ülikad erinesid veel vähe lihtvabadest hõimu liikmetest, orje oli vähe ja nende ekspluateerimine ei olnud raske. Sellega erinesid slaavlased ja germaanlased järsult roomlastest. Sellepärast nägid rooma orjad ja koloonid nendes oma liitlasi, kes pidid neid vabas- tama orjandusliku Rooma keisririigi raskest ikkest. Germaanlaste vallutused Lääne-Rooma keisririigis ja slaavlaste vallutused Ida- Rooma keisririigis poleks olnud võimalikud, kui neid ei oleks abistanud orjade ja koloonide ülestõusud orjapidajate vastu.

§ 2. Lääne-Rooma keisririigi langemine.

Germaanlaste sissetung. Esimestena hakkasid Rooma keisririiki sisse tungima germaanlased. Juba III sajandil meie ajaarvamise järgi hakkasid terved germaani hõimude liidud Rooma riigi piire ületama ja keisririigi maid vallutama.

Rooma keisririik oli muutunud orjade ja koloonide julma ekspluateerimise ning ränkade maksude tõttu kõigi töötajate vihaaluseks. Orjade ja koloonide ülestõusud puhkesid lakkamatult kõigis keisririigi osades. Ülestõusnud orjad ja koloonid nägid sissetunginud hõimudes oma liitlasi võitluses orjapidajate vastu.

Roomlastel õnnestus ajutiselt germaanlaste survet peatada. Kuid alates IV sajandi lõpust hakkasid germaani hõimude liidud — läänegoodid, idagoodid, vandaalid, frangid — keisririiki sisse tungima ja sealseid maid oma valdusse haarama. Sealjuures tõusid rooma orjad ja koloonid oma isandate vastu üles, ühinesid germaanlaste väesalkadega, avasid neile Rooma keisririigi linnade väravad ja juhtisid nad rikaste roomlaste mõisatesse, kus võis leida suurt saaki. Germaanlaste vallutused olid tihedalt seotud orjade ja koloonide ülestõusudega.

476. aastal kukutati viimane Lääne-Rooma riigi keiser. Lääne-Rooma keisririik lakkas olemast.

Linnade ja kultuuri langus. Roomlaste vana kultuur oli hakanud langema juba keisririigi viimastel sajanditel. Lõplik langus leidis aset germaanlaste vallutuste ajal.

Germaani hõimud purustasid ja laastasid Lääne-Rooma keisririigi.

Paljud keisririigi linnad hävitati täielikult, teisel säilis ainult väike osa endistest elanikest. Vallutajad hävitasid templeid, losse, et saada kive oma ehituste ja kindluste jaoks. Pärast vallutusi meenutasid antiikaja endist kultuuri ainult endiste suurepäraste hoonete varemed ja rooma akveduktide poollõhutud kaared. Järkjärgult lagunesid ja jäid hooletusse Rooma teed, mis varem ühendasid kõiki keisririigi osi. Neil teedel ei liikunud enam kaupmeeste kaubakaravanid ega kihutanud keiserliku posti kullerid. Kaubandus peaaegu soikus. Elava liiklusega sadamad tühjenesid ja muutusid vaesteks kaluriküladeks.

Ühtaegu linnaelu allakäiguga hakkas langema ka haridus. Kirjaoskajaid inimesi jäi üha vähemaks. Isegi kuningad olid sageli kirjaoskamatud. Kui Itaalia vallutajal idagootide kuningal Teoderichil oli tarvis oma nime alla kirjutada, siis tõmbas ta värviga üle lauakese, millest ta nimetähed olid läbi lõigatud.

Muutused Lääne-Euroopa korras. Lääne-Rooma keisririigi valutanud germaani hõimude väepealikud said nüüd kuningateks, suurte kuningriikide valitsejateks. Germaanlased jagasid omavahel Rooma keisrite ja rikaste maaomanike mõisad. Kuid jagamine ei toimunud võrdsetl. Lihtsad germaanlased said maatüki, millest piisas ainult nende ülalpidamiseks. Kuningad ja ülikad võt-

sid enda kätte terved mõisad koos orjade ja koloonidega. Kuningad ja ülikad muutusid suurmaaomanikeks. Kuid nad ei ekspluaateerinud oma orje ja kolooni nii julmalt, nagu seda tegid endised rooma maaomanikud. Orjuse ajal olid miljonid inimesed viidud töölooma seisundini ja olid sunnitud töötama järelevaatajate piitsa all. Orjad tegid tööd ainult karistuse ähvardusel. Nad vihkasid tööd, käisid tööriistadega hooletult ümber ja sageli rikkusid neid meelega. Seetõttu pidurdas orjus tehnika arenemist. Ka vabad inimesed olid harjunud suhtuma töösse kui orjade ülesandesse ja seda põlgama. Pärast germaanlaste vallutusi orjade olukord muutus. Orjad said maad. Nad pidid töötama oma uute isandate jaoks ja andma neile osa oma viljasaagist, kuid neil oli oma majapidamine ja osa oma ajast töötasid nad enda jaoks. Sellepärast töötasid nad meelsamini kui rooma orjad, ja nende töö oli viljakam.

Nõnda lõppes Lääne-Euroopas endine orjanduslik kord koos oma julma ekspluateerimisega.

Lääne-Euroopas tekkis rohkearvuline vaba talurahvas. See kujunes välja lihtsatest vabadest germaanlastest, kes olid asunud elama roomlastelt äravõetud maadele. Need vabad põlluharijad töötasid enda jaoks, mitte aga isandatele.

Orjandusliku korra lagunemine oli suureks edusammuks inimühiskonna arengus.

Ristiusu kirik. Ristiusu kirikul oli Rooma keisririigis suur jõud. Ristiusk oli kunagi orjade ja vaeste usuks. Kuid juba keisririigi viimastel sajanditel muutus ta rikaste usuks ning sisendas orjadele ja koloonidele alandlikkust isandate ja ametivõimude ees. Rahva sõnakuulelikkuse tagamiseks vajasis germaani vallutajad — kuningad ja ülikad — kiriku abi. Sellepärast astusid nad ristiusku ning sundisid ka oma rahvast vahetama endise usu kristluse vastu. Ristiusu kirik õpetas rahvale nagu keisrite ajalgi, et ta alistuks ametivõimudele ning töötaks nurisemata oma isandate jaoks. Kirikuvalitsuse eesotsas seisid piiskopid — suurte kirikuringkondade ülemad. Lääne-Euroopas peeti kirikuvalitsuse peaks Rooma piiskoppi — p a a v s t i.

Kloostrid. Suur mõju kristlaste hulgas oli munkadel, inimestel, kes olid pühendanud end usu teenimisele. Nad elasid kloostrites, mis olid muust maailmast kõrgete müüridega eraldatud. Mungad pidasid kinni rangetest eeskirjadest: nad pidid tõrkumata kuulma oma ülemate — abtide — sõna, ei tohtinud abielluda, nad pidid oma aega mööda saatma palvetega ja pühade raamatute lugemisega. Ilma ülema loata ei võinud nad kloostri müüride vahelt lahkuda. Mungad kandsid erilisi pikki riideid, mis olid valmistatud jämedast kalevist.

Rahva hulgas peeti munki pühadeks ja usuti, et nad võivad oma palvetega haigeid imelisel viisil terveks ravida. Kloostrisse voolas eriti pühade ajal kokku palju rahvast, mõnikord väga kaugetest kohtadest. Kuningad ja ülikad kinkisid kloostri-

Piiskop.

tele maid ja pärisorje, mungad aga jutlustasid selle eest rahvale alandlikkust ja kuulakust võimukandjate ja isandate ees. Kloostrid rikastusid, nende ülemad — abtid — muutusid mõjukateks ja kuulsaateks meesteks. Teeseldes pühadust elasid mungad tegelikult tühist ja muretut elu.

Piiskoppe, munki ja preestreid nimetati vaimulikeks ehk vaimulikuks seisuseks.

Paavst, piiskopid ja kloostrid olid suured maaomanikud ning ekspluateerisid töotajaid. Nad toetasid kõigiti kuningate ja ülikate võimu rahva üle.

Lääne-Euroopa VI sajandil. Germaani hõimud, olles vallutanud Lääne-Rooma keisririigi, rajasid selle asemele mitu kuningriiki. Need kuningriigid pidasid vallutatud maade pärast omavahel lakkamatuid sõdu. Seetõttu muutusid sageli nende val-

duste piirid. VI sajandi esimesel poolel olid Lääne-Rooma keisririigi tähtsamad piirkonnad jaotatud nende vahel järgmiselt:

- Itaalias — idagootide kuningriik;
- Hispaanias — läänegootide kuningriik;
- Gallias — frankide kuningriik;
- Põhja-Aafrikas — vandaalide kuningriik.

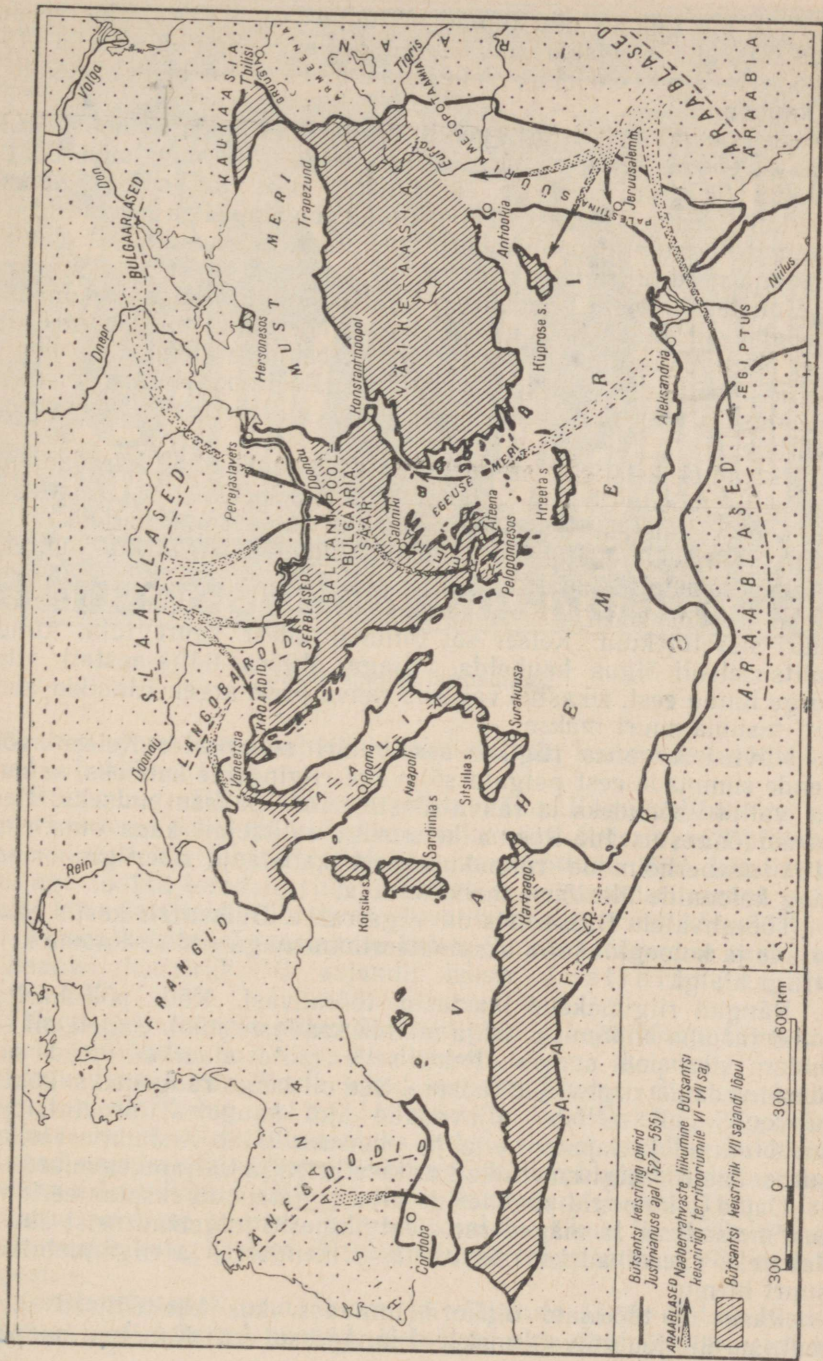
Britannias oli käimas äge võitlus kohaliku rahva (brittide) ja germaani hõimude anglide ning sakside vahel, kes olid saarele Saksamaa põhjarannikult sisse rännanud.

II peatükk.

IDA-ROOMA KEISRIRIIK JA SLAAVLASED.

§ 3. Ida-Rooma keisririik V—VII sajandil.

Bütsants V—VI sajandil. Lääne-Rooma keisririik lakkas olemast juba V sajandil. Ida-Rooma keisririik aga oli tugevam. Tema koosseisu kuulusid kõige rikkamad ja kultuursemad Rooma riigi piirkonnad — Kreeka, Väike-Aasia, Süüria, Egiptus.

Bütsantsi keisririik VI—VII sajandil.

Ajal, kui Läänes olid linnad sattunud languse ajajärku, seisis Idas õitsval järjel säärased suured linnad, nagu Konstantinoopol, Antiookia, Aleksandria. Siin säilisid käsitöö ja kaubandus.

Ida-Rooma keisririigi pealinnaks oli Konstantinoopol ehk Byzantion. Pealinna järgi hakati kogu riiki nimetama Bütsantsi keisririigiks ehk lihtsalt Bütsantsiks. Samal ajal kui Rooma ja teised Lääne linnad tühjenesid ja hävinesid, ei suutnud Konstantinoopoli müürid mahutada üha suurenevat elanikkonda ja need tuli ümber ehitada.

Konstantinoopoli sadamas tunglesid mitmesuguste maade kaubalaevad. Määratu suures tsirkuses korraldati hiilgavaid etendusi nagu Vana-Rooma keisrite ajalgi. Nendele etendustele kogunes kümneid tuhandeid pealtvaatajaid. Pealinna elanike lemmiklõbustuseks oli võiduajamine kaarikutel, mille ette oli rakendatud neli hobust.

Bütsantsi keisririik arendas laialdast kaubandust karavani- ja mereteid mööda Iraani, India, Hiinaga. Bütsantsi keisririigi linnades valmistasid käsitöölised müügi jaoks relvi, kalleid riidesorte, väärisehteid. Konstantinoopolit nimetati «määratu suureks toredusesemete töökojaks».

Bütsantsi keisririigi kaubandus ja tööstus andsid valitsusele suuri sissetulekuid. Keiser sai tollimaksudest suurt tulu. Ainult valitsusel oli õigus kaubelda viljaga. Müües nälja-aastail vilja kõrge hinna eest, rikastus valitsus rahva häda arvel. Elanikke sunniti tasuma suuri makse.

Niiviisi kogunes riigikassasse suuri summasid. Keiser võis nende summade eest palgata sõjaväge riigipiiride kaitseks, samuti ka vallutussõdadeks ja rahva ülestõusude mahasurumiseks. Seejärest õnnestus Ida-Rooma keisririigi valitsejail kaua oma riigi piire naaberhõimude rünnakute eest kaitsta ja siseriigis orjade ning koloonide ülestõuse maha suruda.

Tööraha elu Bütsantsis oli väga raske. Bütsantsis kestis edasi orjade ja koloonide julm ekspluateerimine nagu endise Rooma keisririigi ajalgi.

Rängad riigimaksud laastasid töörahvast. Kõik põlluharijad pidid tasuma andamit vilja ja muude saaduste näol. Sageli oli see andam kuni pool saagist. Peale selle pidid elanikud need saadused vedama riigi viljaaitadesse. See oli kõige rängemaks kohustuseks. Sageli selliste viljavedude ajal kaugetest provintsidest surid naised ja lapsed nälja ja viletsuse kätte. Andamite raskust suurendasid veelgi ametnike kuritarvitused ja väljapressimised.

Orjad ja koloonid põgenesid väljakannatamatu ekspluateerimise eest metsadesse ja mägedesse. Seal ühinesid julgemad neist ähvardavateks väesalkadeks, mis tekitasid isandatele ja riigiametnikele suurt hirmu.

Raske oli töötajate olukord linnades, kus käsitöölised pidid maksma üle jõu käivaid makse. Linnadesse, eriti Konstantinoopoli,

Justinianus ja õukondlased.

kogunes suurel hulgal kehvikuid, kes elatusid kerjamisest või viletsast juhuslikust tööst.

Bütsantsis säilis keisri piiramatu võim. Kogu valitsemine oli keisri ja tema poolt määratud ametnike käes. Keisrit peeti pühaks: teda austati kui jumalat. Pidulike vastuvõtude ajal kandis ta kullaga tikitud toredaid riideid, tema ees kummardati maani, suudeldi tema jalatseid. Töörahvas oli valitsemisest täiesti kõrvaldatud.

Rooma keisririigi taastamise katse. Suurima vägevuse saavutas Bütsantsi keisririik VI sajandil keiser Justinianuse ajal (527—565).

Kogu oma energia pühendas Justinianus keisrivõimu tugevdamisele ja püüdis oma riigis kindlustada Rooma keisririigi vana, orjanduslikku korda. Tema käsul koostati Rooma riigi seaduste kogu, niinimetatud «Justinianuse koodeks». Koodeks kuulutas keisri võimu piiramatuks ja kinnitas, et orjad ja koloonid alluvad oma isandaile. Soovides oma võimule rohkem hiilgust anda, hoolitses Justinianus palju pealinna kaunistamise eest. Tema ajal ehitatud toredate hoonete hulgast kuulub esikoht kuulsale Püha Sofia peakirikule. Kirikut ehitasid kümme tuhat inimest viis aastat järjest.

Konstantinoopoli peatänavate ja väljakute äärde ehitati Justinianuse ajal toredad hooned. Kehvikud aga virelesid armetutes

hurtsikutes, räpastes ja kitsastes kõrvaltänavates, kuhu harva ulatus päikesekiir.

Justinianus ei piirdunud orjandusliku korra kindlustamisega Ida-Rooma keisririigis. Ta kavatses vallutada ka Lääne-Rooma riigi ja taastada seal orjandusliku korra. Ta alustas sõda vandaalide kuningriigi vastu Aafrikas ja idagootide kuningriigi vastu Itaalias. Nendes kuningriikides elavad töörahva hulgad olid orjandusliku korra taastamise vastu ning avaldasid Justinianuse vägedele meeleheitlikku vastupanu. Kuid Justinianuse väepealikutel õnnestus lõppude lõpuks need maad alistada. Sõdade ajal laastati kohutavalt neid maid. Rooma linn jäi peaaegu inimtühjaks ja tema suurtel väljakutel hakati vilja kasvatama.

Kuid orjandusliku Rooma keisririigi taastamise katse oli määratud nurjumisele. Sõjad läänes nõudsid suuri kulutusi ja laostasid vallutatud maad täielikult. Kogu keisririigi rahvas pidi maksma määratu suuri makse. Maksude koorem ja maksukogujate omavoli kutsusid rahva hulgas esile suure rahulolematuse.

Rahva ülestõusud. Justinianuse valitsemisajal oli Bütsantsis palju rahva ülestõuse nii Konstantinoopolis kui ka provintsid.

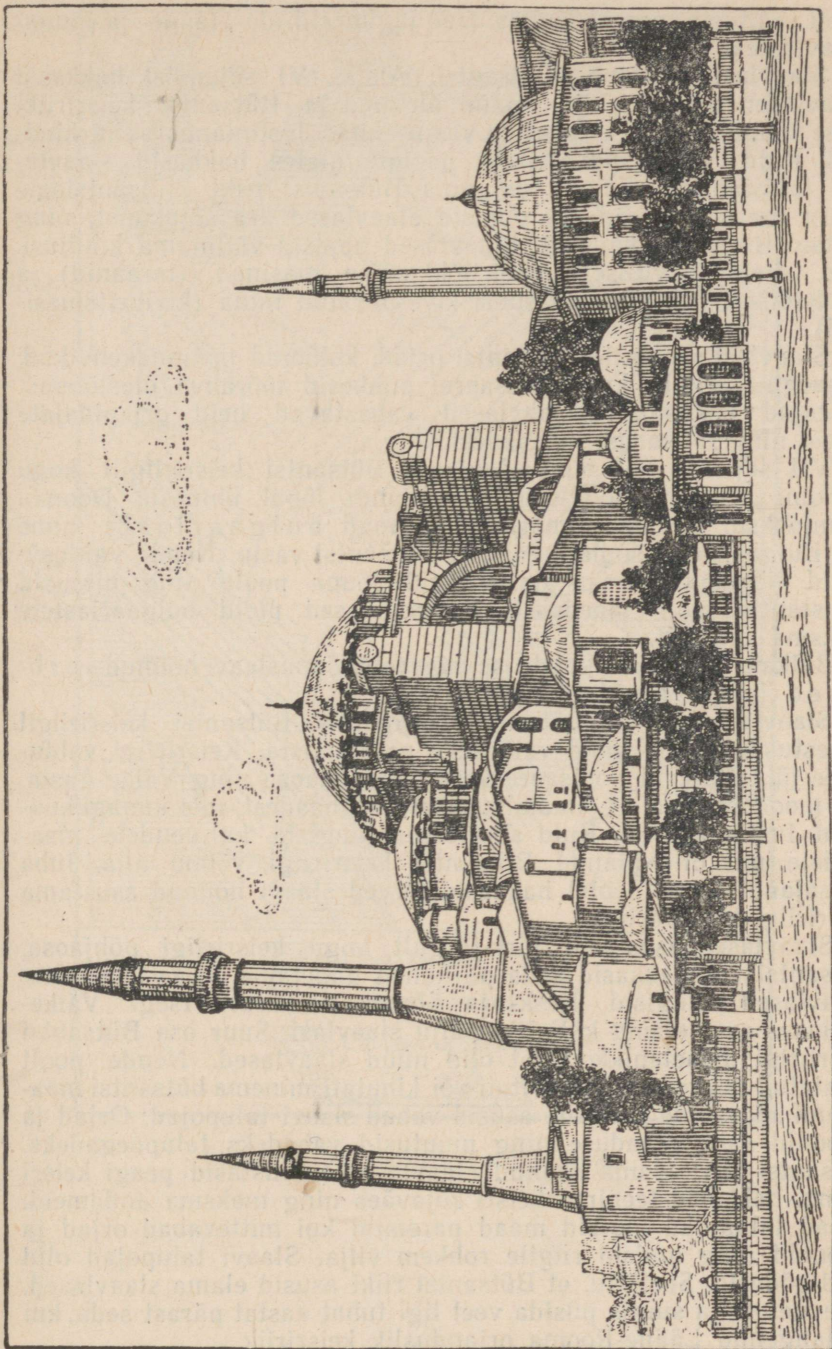
Juba Justinianuse valitsemise algul oli Konstantinoopolis ähvardav ülestõus, mille kutsusid esile rängad maksud ja rahva rõhumine keisri ametnike poolt. See ülestõus on tuntud «Nika»-ülestõusu (kreeka keeles «võida» — säärane oli ülestõusnute võitlus-hüüd) nime all. Ülestõus algas tsirkuses ja haaras peagi kogu määratu suure linna. Osa sõjaväest osutus ebausaldatavaks. Justinianus kavatses juba pealinnast põgeneda, kuid üks tema väepealikuist ründas palgasõdurite salga eesotsas ootamatult ülestõusnuid, kes olid kogunenud tsirkusesse. Tapeti mitu tuhat inimest ja ülestõus suruti maha.

Ülestõusud Konstantinoopolis kordusid. Justinianus surus need kohutava julmusega maha. Ka Justinianuse järglaste ajal puhkesid kogu keisririigis rahva ülestõusud, milledest võtsid osa peamiselt orjad ja koloonid. Need ülestõusud nõrgestasid keisririigi võimsust. Bütsantsi keisririiki hakkasid naaberhõimud sisse tungima. Bütsants pidi loovutama ühe piirkonna teise järel.

Keisririigi kaotused. VI sajandi lõpul tungisid Itaaliasse põhja poolt germaani hõimud langobardid ning vallutasid suurema osa Itaaliast (nende nime järgi hakati Põhja-Itaaliat nimetama Lombardiaks). VII sajandil võitsid araablased Bütsantsilt ära Süüria, Palestiina, Egiptuse. Maksukoormast rõhutud rahvas, kes elas neis piirkondades, vihkas Bütsantsi keisririiki ega avaldanud vallutajaile vastupanu. Põhjast, Doonau tagant, ahistasid Bütsantsi slaavi hõimud.

§ 4. Slaavlased ja Bütsants.

Slaavlaste asulad. Slaavi hõimud asustasid VI—VII sajandil määratu suurt maa-ala Laba (Elbe) jõest läänes kuni Doni, Okaa ja Volga ülemjooksuni idas ning Balti merest põhjas kuni Doonau

Püha Sofia peakirik.

jõeni ja Musta mereni lõunas. Nad jagunesid ida-, lääne- ja lõuna-slaavlasteks.

Slaavlaste sissetung Bütsantsi. Alates VI sajandist hakkasid slaavlased massiliselt Doonau ületama ja Bütsantsi keisririiki sisse tungima. Kaitseks nende vastu ehitas Justinianus palju kindlusi. Kuid VI sajandi teisest poolest alates hakkasid slaavlased takistamatu vooluna valguma Bütsantsi riiki. Bütsantslaste vastu peetavates sõdades õppisid slaavlased ära sõjakunsti ning võitsid Bütsantsi vägesid. Slaavlased õppisid vallutama kindlusi. Nad võtsid tarvitusele müüri lõhkumise masinad (taraanid) ja seadeldised, mis pildusid suuri kive piiratud linna (kiviheitemasinad).

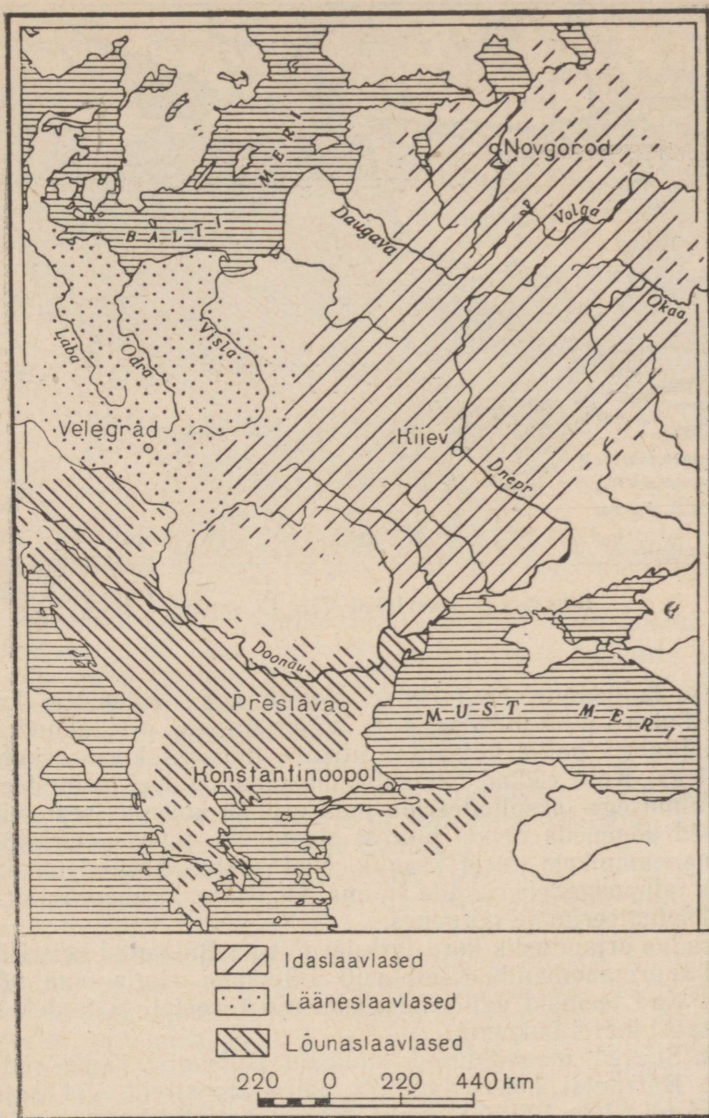
Slaavlaste abistasid Bütsantsi orjad, koloonid ja linnakehvikud. Peaaegu kogu Balkani poolsaarel puhkesid töörahva ülestõusud. Töötajad uskusid, et slaavlased vabastavad neid orjapidajate ikkest ning ränkadest maksudest.

VII sajandil hõivasid slaavlased Bütsantsi keisririigilt kogu Balkani poolsaare põhjaosa. VII sajandi lõpul ühinesid Doonau alamjooksul elanud lõunaslaavi hõimud bulgaarlaste nime all. Bulgaarlased sõdisid edukalt Bütsantsi vastu. Nende valduste piirid nihkusid Doonau alamjooksult lõuna poole ning ulatusid Konstantinoopoli lähedusse. Bütsantslased pidid bulgaarlastele maksma andamit.

Balkani poolsaare loodeosa hõivasid lõunaslaavi hõimud serblased ja kroaadid.

Slaavlaste asulad Bütsantsi keisririigis. Bütsantsi keisririigil õnnestus osa oma maid vallutuste eest kaitsta. Keisririigi valdusse jäid Balkani poolsaare kesk- ja lõunaosa ning Väike-Aasia. See moodustas vaid kolmandiku nendest maadest, mis kunagi kuulusid Justinianusele. Kuid slaavlased tungisid ka nendele maadele, mis olid jäänud Bütsantsi keisririigi võimu alla. Juba VI sajandi teisel poolel hakkasid terved slaavi hõimud asustama keisririigi territooriumi.

Slaavlased asustasid järk-järgult kogu keisririigi põhjaosa. Bütsantslased hakkasid seda piirkonda nimetama Slaviiniaks. Slaavlased tungisid Kesk- ja Lõuna-Kreekasse. Isegi Väike-Aiasse asus elama küllaltki palju slaavlasti. Suur osa Bütsantsi keisririigi maaelanikkonnast olid nüüd slaavlased. Nende poolt asustatud piirkondades hävitati või kihutati minema bütsantsi maaomanikud; nende maadele asusid vabad slaavi talupojad. Orjad ja koloonid said vabaduse ning muutusid vabadeks talupoegadeks. Bütsantsi riiki elama asunud slaavlased tunnistasid peagi keisri võimu, hakkasid teenima keisri sõjaväes ning maksma andameid. Vabad talupojad harisid maad paremini kui mittevabad orjad ja koloonid ning andsid riigile rohkem vilja. Slaavi talupojad olid head sõdurid. Seetõttu, et Bütsantsi riiki asusid elama slaavlased, tugevnes ta ja suutis püsida veel ligi tuhat aastat pärast seda, kui oli langenud Lääne-Rooma orjanduslik keisririik.

Slaavlaste asupaigad VII—IX sajandil.

Bütsants ja slaavlaste VII–IX sajandil.

Orjuse langemine. Slaavlaste ei elanud kogu Bütsantsi keisririigis. Mõnedes piirkondades, eriti Väike-Aasias, oli jäänud veel järele küllaltki palju bütsantsi ülikate mõisaid koos orjade ja koloonidega. Kuid rikkad bütsantsi maaomanikud ei saanud enam endise julmusega ekspluateerida oma orje ja kolooni, sest viimased võisid põgeneda nende juurest slaavlaste juurde. Orjatöö ei olnud maaomanikele enam kasulik. Nad hakkasid nüüd maatükke vabadele talupoegadele rendile andma. Orjade arv vähenes pidevalt, nende ekspluateerimine nõrgenes.

Nii kadus orjanduslik kord järk-järgult ka Bütsantsi keisririigis.

Kuid suurmaaomanikud säilitasid Bütsantsi riigis oma võimu ja mõju. Nad teenisid valitsemissüsteemis kõrgetel kohtadel ning moodustasid keisri õukonna.

Kirik. Suured maavaldused kuulusid Bütsantsi riigis ristiusu kirikule. Bütsantsi keisririigis oli palju kloostreid. VII sajandi keskpaiku oli riigis 100 000 munku. Kloostritel olid kõige suuremad maavaldused riigis.

Keisririigi peavaimulikuks peeti Konstantinoopoli patriarhi. Tegelikult aga oli kiriku valitsemine keisri käes, kellele patriarh allus.

Samuti nagu Läänes aitas kirik ka Bütsantsi riigis valitsusel ja ülikatel tugevdada oma võimu rahva üle.

Orjuse langemine Bütsantsis ja Läänes. Bütsantsi riigis langes orjanduslik kord samuti nagu Läänes. Kuid Bütsantsi riigis

toimus see mõnevõrra hiljem. Läänes langes orjanduslik kord V—VI sajandil, Bütsantsis VII—VIII sajandil.

Nagu Läänes nii ka Bütsantsi riigis kujunes arvukas vaba talurahvas. Läänes koosnes see germaanlastest, Bütsantsis aga slaavlastest. Vaba talurahva hulka kuulusid ka vabanenud orjad ja koloonid.

Nii Bütsantsi riigis kui ka Läänes oli tugev ülemkiht, kelle käes olid suured maavaldused.

Kuid tugevam Bütsantsi keisririik, erinevalt Lääne-Rooma keisririigist, säilitas suure osa oma endistest valdustest, säilitas ka keisrivõimu.

III peatükk.

FEODAALKORRA TEKKIMINE EUROOPAS.

§ 5. Frangi riigi rajamine.

Frankide vallutused. Germaani hõimude poolt endise Lääne-Rooma keisririigi asemele rajatud kuningriikidest oli kõige tugevamaks Frangi riik.

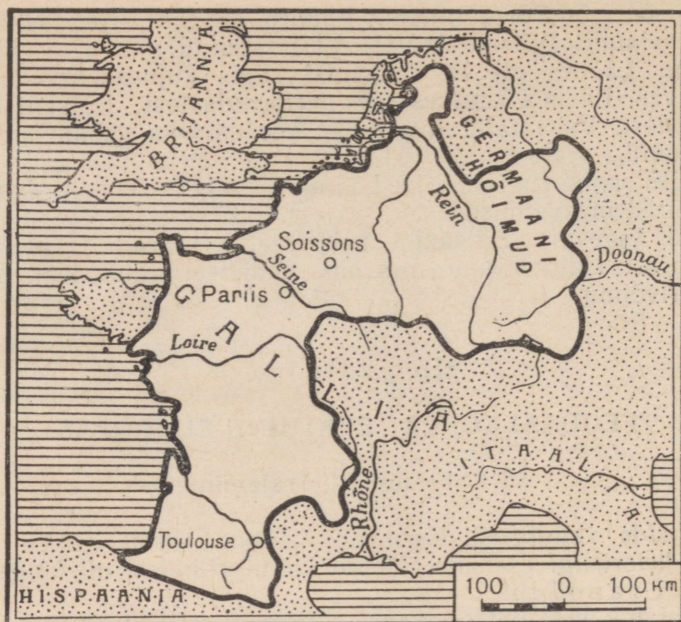
V sajandi keskpaiku jagunesid frangid mitmeks hõimuks. Iga hõimu eesotsas oli oma vürst. V sajandi lõpul hakkasid frangid vallutama maid Gallias. Üks frangi vürste, Chlodovech, korraldas liidus teiste vürstidega rea suuri vallutusretki. Frangid valutasid roomlaste viimased valdused Gallias.

Chlodovech alustas oma vallutusi koos teiste frangi vürstidega. Saavutanud nende abiga edu, püüdis Chlodovech neist vabaneda. Kavaluse ja reetlikkusega suutis ta kõik oma võistlejad hävitada. Chlodovech sai ainsaks frankide kuningaks.

Chlodovechi ja tema järglaste ajal sattus peaaegu terve Gallia frankide võimu alla. Reini jõest ida pool alistasid frangid rea germaani hõime.

Frankide külakogukond. Nagu teistel germaani hõimudel ja slaavlastel nii ka frankidel moodustasid suurema osa elanikkonnast vabad talupojad. Vabad talupojad elasid külades. Nagu germaanlastel ja slaavlastel nii moodustas ka frankidel iga küla kogukonna. Kõik kogukonna liikmed kasutasid ühiselt külale kuuluvaid metsi, karjamaid ja veekogusid. Kuid igale perele anti eraldi üks osa põllumaast. See maalapp sai peagi kogukonna liikme eraomandiks.

Suurmaavalduse tekkimine. Kuid kaugeltki mitte kogu maa ei jaotatud külakogukondade vahel. Chlodovechi kätte jäid määratu suured maavaldused. Tema käes olid suured mõisad, mis varem olid kuulunud Gallias Rooma keisrile. Samuti võttis ta enda kätte kõik vabad, söötis olevad maad. Osa oma määratu suurtest maavaldustest jagas kuningas oma kaaskondlastele, kes muutusid

Frangi riik Chlodovechi ajal.

nüüd suurmaavaldajaiks. Nad moodustasid frankide sõjavälise ja maavaldusliku ülemkihi.

Suurmaavaldused tekkisid ka teisel teel. Kui maalapid olid saanud eraomandiks, olid paljud sõdadest, ikaldustest ja teistest hädadest vaesunud kogukondlased sunnitud oma maalappe ära müüma. Neid ostsid või võtsid võlgade eest ära vähesed rikkunud talupojad. Rikkad talupojad suurendasid veelgi oma maavaldusi, haarates enda kätte ja omastades kogukonnamaid.

Nii tekkisid suurmaoomanikud rikkunud talupoegade-kogukondlaste hulgast. Nad kuulusid samuti frankide ülemkihi hulka.

Suurmaavaldused tõstsid ülemkihi lihtsatest inimestest veelgi kõrgemale.

Frankide ülemkihi suuri maavaldusi harisid orjad ja koloonid, kes olid rooma ajast veel järele jäänud.

Frangid õppisid roomlastelt ära kirjaoskuse ja hakkasid ladina keeles üles kirjutama seadusi, mille alusel toimus kohtumõistmine.

Nendes seadustes määrati kindlaks trahvid mitmesuguste kuritegude, nagu varguse, kehavigastuse, tapmise eest. Suursuguse frangi — kuninga kaaskondlase — tapmise eest maksti kolm korda suuremat trahvi kui lihtvaba frangi tapmise eest.

Nõnda fikseeris frankide seadus ülemkihi valitseva seisundi.

Kuningavõimu tugevnemine. Ülemkiht moodustas kuninga nõukogu. Ülemkihilt nõu küsimata ei võtnud kuningas vastu ühtki tähtsat otsust. Suursugustele inimestele tegi ta ülesandeks valitseda oma suure riigi piirkondi. Kuid lihtfrankidelt hakkas ta nõudma täielikku sõnakuulmist.

Frangi kroonikakirjutaja jutustab, et Soissons'i linna vallutamisel Chlodovechi kaaskonna poolt saadi muuhulgas sõjasaagiks kallihinnaline ja haruldaselt ilus karikas. Saagi jagamisel tahtis Chlodovech võtta selle endale. Kuid üks sõjameestest lõi karika mõõgaga puruks ja ütles: «Sa saad ainult seda, mis sulle liisu järgi osaks langeb.» Chlodovech vaikus, kuid aasta hiljem ühel sõjavägede ülevaatusel ta märkas, et sellel sõjamehel ei olnud relv korras, ja lõi oma sõjakirvega tal pea lõhki, hüüdes: «Nii tegid sa karikaga.» Kõik heitusid sellest teguviisist, kuid keegi ei julgenud Chlodovechile vastu vaielda. Sellest loost on näha, kuidas tugevnes kuninga võim ning kasvas tema autoriteet.

Chlodovech ja kirik. Kuningavõimu tugevnemist soodustas suuresti kirik. Chlodovech sai aru, millise tugeva toe võib ta leida kirikus. Ta astus ühes oma kaaskonnaga ristiisku ja sundis rahvast laskma end ristida. Chlodovech ja tema järglased annetasid kirikule palju maid koos orjade ja koloonidega, kirik aga aitas kuningavõimu kindlustada. Nii Chlodovechi reetlikkus kui ka tema kuriteod häirisid kirikut vähe. Vaimuliku seisuse kaitsmise ja rikkalike annetuste eest oli kirik valmis teda igati kiitma ja rahva sõnakuulelikkuse tagamisel abistama. Rööbiti sellega jutlustas kirik rahvale alandlikkust ja kuulekust. Frangi kuningriigis tekkis palju kloostrid, kellele kuningad ja ülikad kinkisid suuri maa-alasid.

Kuninga kaaskondlased, kloostrid ja kõrgemad vaimulikud said suuri maavaldusi. Kuningas suurendas ülemkihi ja kiriku rikkusi ning tugevdas nende mõju, rahvalt aga nõudis täielikku kuulekust.

Nii kujunes frankidel välja riik, mis aitas valitseval klassil valitseda rahva üle.

Vabade talupoegade pärisorjastamine. Suurmaavaldajad kujunesid suureks jõuks Frangi riigis. Neid hakati nimetama «senjöörideks», mis tähendab «vanemad». Nagu kuningas nii hakkasid ka nemad pidama enda juures kaaskondlasi, keda nimetati vassallideks, ja andsid neile maid koos orjade ja koloonidega. Oma rikkuse ja võimsuse edasiseks suurendamiseks hakkasid senjöörid alistama endale vabu talupojakogukondi, talupoegi aga sunniti osa saagist ära andma ja isanda põllul töötama.

Frangi kuningriik pidas lakkamatult sõda oma naabrite vastu. Senjöörid sõdisid üksteise vastu; igaüks tahtis haarata võimalikult rohkem maid. Need sõjad laostasid vabu talupoegi, nende maad ja varandust riisuti. Laostunud talupojad olid sunnitud abi otsima senjööridelt: ainult neilt võisid nad saada maad, kariloomi või seemnelaenu, et oma majapidamist korda seada. Kuid seda abi ei antud tasuta. Selle eest pidid talupojad töötama oma «kaitsja» jaoks.

Talupojad kaotasid vabaduse ning muutusid sunnismaiseks. Sunnismaised talupojad ei olnud vabad. Nad ei tohtinud oma isanda juurest lahkuda, nad olid justkui «kinnistatud» tema maa külge. Sellest ka nende nimetus «sunnismaised».

Talupojad ei lasknud end pärisorjastada ilma vastupanuta. Korduvalt puhkesid Frangi riigis talupoegade ülestõusud. Kuid need ülestõusud olid organiseerimata, killustatud, senjööridel aga olid suured sõjalised jõud. Nad surusid talupoegade ülestõusud alati maha.

Talupoegade pärisorjastamist soodustasid muutused, mis olid toimunud frankide sõjaväes VIII sajandil.

Frankide sõjavägi. Algul olid frankidel kõik vabad mehed ühtlasi ka sõjamehed. Sealjuures relvastusid nad ja seadsid end sõjakäikudeks valmis oma kulul. Kuid alati sed sõjad ja kauged retked laostasid vabu talupoegi. Vaesunud talupojad ei jõudnud enam sõdadest ja retkedest osa võtta. Frankide ohtlikemaiks vaenlasteks olid araablaste. Nad vallutasid VIII sajandi algul Hispaania ja hakkasid lõunast ründama Frangi riiki. Araablaste peamiseks jõuks oli ratsavägi. Nende vastu võitlemiseks oli frankidel samuti vaja ratsaväge, kes oleks alati valmis ohtliku vaenlase rünnakut tagasi lööma. Talupojad ei saanud teenida ratsaväelastena, selleks polnud neil vahendeid. Seda võisid teha ainult senjöörid ja nende kaaskondlased — vasallid. Ratsaväe tugevdamiseks jagas Frangi riigi valitseja **K a r l M a r t e l l** palju maid ja sunnismaiseid

Frangi sõdur.

talupoegi sõjameestele, kes pidid selle eest teenima riigi ratsaväes. Tekkis palju uusi sõjaväelisi ülikaid. Ratsavägi sai frankide sõjaväe peamiseks jõuks. Sõjaväes kasvas tunduvalt ülikate mõju. Talupoegi eemaldati sõjaväeteenistusest üha rohkem.

Need muutused sõjaväe organisatsioonis tugevdasid sõjaväelisi ülikaid, talupoegade suhtes aga tähendas see nende jätkuvat rõhumist ja pärisorjastamist. Relvadeta talupojad ei suutnud edukalt

vastu panna hästirelvastatud ratsanikele, kes olid sõjalise väljaõppe läbi teinud.

Karl Martell suutis luua tugeva armee, kes araablaste rünnakud edukalt tagasi tõrjus. Frangid saavutasid võidu araablaste üle ja tõrjusid nad Pürenee mägede taha. Frangi senjöörid kasutasid oma jõudu mitte ainult riigikaitseks, vaid ka uute maade vallutamiseks. VIII sajandi teisel poolel laiendas Frangi riik tunduvalt oma piire.

§ 6. Karl Suure keisririik.

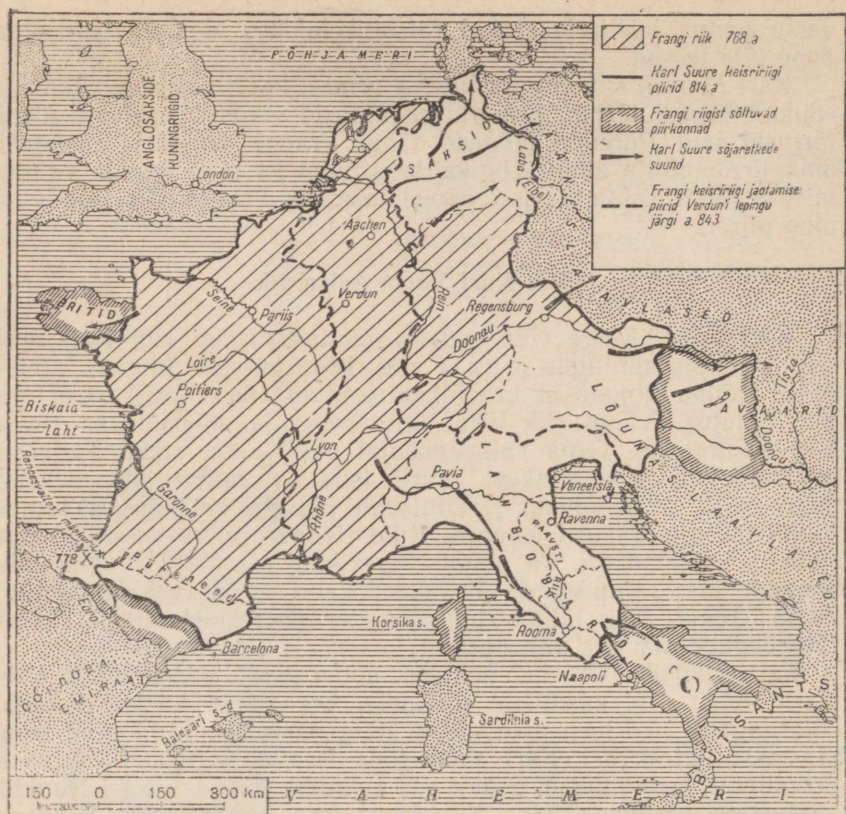
Karl Suur. Kõige võimsamaks muutus Frangi riik Karl Martelli pojapoja kuningas Karli ajal, keda kutsuti Suureks (768—814). Nõnda nimetasid kroonikakirjutajad teda sellepärast, et tema ajal muutus Frangi riik kõige suuremaks ja võimsamaks riigiks Lääne-Euroopas. Tema valitsemisajal peeti palju sõdu. Ta võttis isiklikult osa 30 sõjaretkest. Karli isiksus avaldas kaasaegsetele suurt mõju ja jäi kauaks järeltulevate põlvete mälestusse. Temast lauldi laule ja räägiti legende. Kuid töötava rahva vastu oli Karl julm ja halastamatu. Ta püüdis tugevdada senjööride võimu talupoegade üle. Talupoegade ülestõusukatsed surus ta halastamatult maha. Tema ajal jätkus talupoegade pärisorjastamine. Vabade talupoegade arv üha vähenes.

Karli sõjad. Ülikate huvides pidas Karl lakkamatult sõdu. Karli sõjad olid kasulikud ülikatele, kes ajasid kokku rikkaliku sõjasaagi ja said uusi maavaldusi ning pärisorje. Kuid need sõjad laostasid lihtrahvast. Karl pidas sõda Itaalias langobardide vastu ja vallutas nende maad. Suure osa Itaaliast ühendas Karl frankide valdustega. Edelas ületas Karl koos oma sõjameestega Pürenee mäed ja vallutas araablastelt rea linnu, kuid siis tabas teda ebaõnn ja ta pöördus tagasi.

Karli tagasitulekul üle Pürenee mägede hävitati frankide väesalk, keda juhatas Roland. Selle väesalga hukkamise kohta loodi hiljem «Rolandi laul». Frangid alustasid araablaste vastu uuesti võitlust ja vallutasid Pürenee mägedest lõuna pool asuva piirkonna koos Barcelona linnaga.

Idas pidas Karl rohkem kui 30 aasta kestel sõda germaani hõimudega — saksidega. Karl tahtis vallutada sakside maad ja muuta vabad saksid pärisorjadeks, kuid need panid frankide vallutuskatsetele visalt vastu. Karli õnnestus neid korduvalt lahingus lüüa. Niipea kui aga frankide väed sakside maalt lahkusid, puhkesid seal uuesti ülestõusud.

Sakside vastupanu murdmiseks andis Karl välja julmi seadusi. Igasuguste, isegi tähtsusetute kuritegude eest ähvardas surmanuhtlus. Kuid ka see ei aidanud. Lõpuks õnnestus Karli saksid ülemkihti enda poole meelitada sellega, et hakkas temale maid jagama ja vabu talupoegi tema võimu alla andma. Saksi ülemkiht reetis oma rahva ja hakkas Karli abistama. Alles IX sajandi algul

Karl Suure keisririik.

alistas Karl saksid lõplikult. Frangi senjöörid koos sakside ülemkihiga hakkasid vabu saksi talupoegi pärisorjastama.

Kuid ka Karli järglaste ajal avaldasid saksid pärisorjastamisele visa vastupanu ja tõusid frankide valitsemise vastu üles.

Oma sõjakäikudel pörkas Karl kokku ka slaavi hõimudega, kes elasid Laba (Elbe) ja Doonau piirkonnas. Kuid temal ei õnnestunud vabadustarmastavaid slaavi hõimuseid alistada.

Karli keisririik. Karli ajal kasvas Frangi riigi territoorium suuresti. Temasse kuulus tunduv osa endise Lääne-Rooma keisririigi maadest. Karl sai kõige võimsamaks valitsejaks Lääne-Euroopas. Aastal 800, kui Karl Roomas viibis, kuulutas ta enda «Rooma imperaatoriks». Sellega tahtis ta tugevdada oma võimu Frangi riigis ja tõsta tema osatähtsust teiste riikide hulgas.

Karli keisririigi lagunemine. Karli keisririik, mis koosnes eri osadest, ei suutnud püsida kaua. Ta ühendas endas ajutiselt ja eba-

kindlalt niisuguseid hõime ja rahvusi, kes elasid oma elu ja kellel puudus ühine keel.

Karli keisririigis elanud hõimud — frangid, langobardid, saksid ja teised — rääkisid eri keeli, nende vahel ei olnud mingisuguseid sidemeid. Üksikuid keisririigi osasid hoiti koos ainult relvade jõul. Selline riik ei saanud olla kindel ning lagunes peagi. Lisaks sellele ei tahtnud senjöörid keisri sõna kuulata. Nad kindlustasid oma võimu talupoegade üle ega vajanud enam Karli abi. Karli viimastel valitsemisaastatel kordus üha sagedamini juhtumeid, kus senjöörid ei täitnud keisri käske. Pärast Karli surma lakkasid senjöörid üldse tema järglaste korraldusi arvestamast.

Karl Suure poeg Ludwig jagas keisririigi valitsemise oma poegade vahel. Endale jättis ta kõrgema võimu ja keisri tiitli. Otsekohe tekkisid vastuolud ja segadused. Pojad alustasid sõjakäiku oma isa vastu. Kõike seda kasutasid senjöörid oma iseseisvuse tugevdamiseks. Pärast Ludwigi surma hakkasid tema pojad üksteisega sõdima. Lõpuks, 843. aastal, sõlmisid nad Verdunis lepingu, mille alusel keisririik jagati kolmeks kuningriigiks.

Kahest nooremast pojast sai üks keisririigi lääneosa ehk Prantsusmaa, teine aga idaosa ehk Saksamaa; vanem poeg sai keskosa, mis asus lääne- ja idaosa vahel. Temale anti ka Itaalias olevad valdused.

Karli järglased jaotasid veel korduvalt endi vahel keisririiki. IX sajandi lõpuks oli endise Karl Suure keisririigi asemel kolm tähtsat riiki: Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia.

Igaüks neist riikidest lagunes omakorda reaks iseseisvaiks suurte senjööride valdusteks. *See oli Lääne-Euroopa poliitilise kiltustumise aeg.*

§ 7. Feodaalkorra tekkimine Lääne-Euroopas.

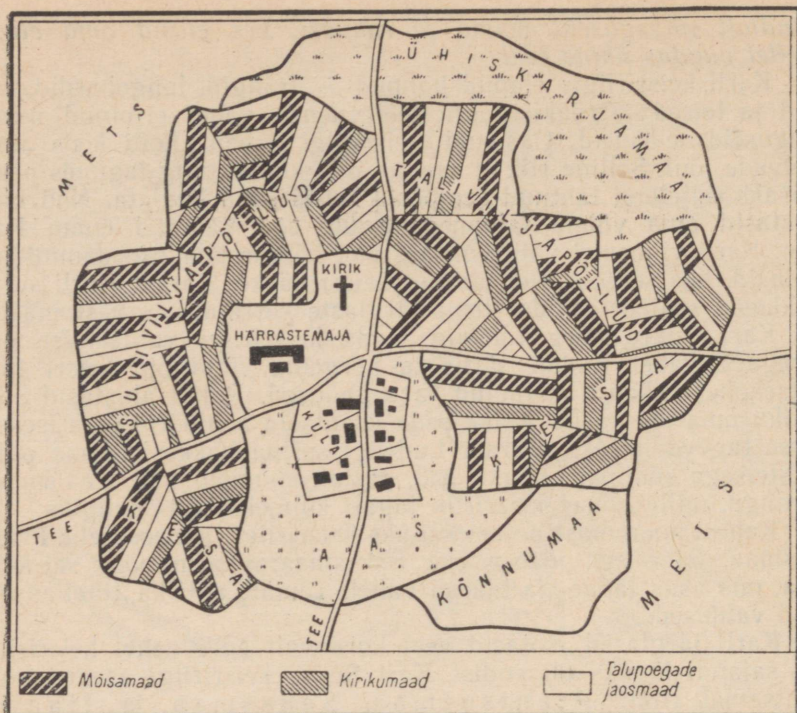
Talupojad-pärisorjad. IX—XI sajandil oli peaaegu kogu maa Lääne-Euroopas talupoegadelt ära võetud ja sai suurte senjööride omandiks. Palju maid said «vaimulikud» senjöörid — piiskopid ja kloostrid.

Talupoegadelt võeti maaomandus ära. Nad elasid nüüd maal, mille nad olid saanud senjööritelt, ja selle eest pidid nad töötama senjööri jaoks. Talupoegadelt võeti ära vabadus. Nad ei tohtinud oma maalappi maha jätta ega oma isanda juurest lahkuda. Talupojad-pärisorjad ja nende järglased pidid nüüd kogu eluaja töötama isandate — senjööride — jaoks.

Maad, millel elasid pärisorjad, kes pidid isandate jaoks töötama, nimetati feodiks, selle valdajat aga feodaaliks. Sellist korda, kus maa ja võim kuulub feodaalidele, pärisorjad aga peavad nende jaoks töötama, nimetatakse feodaalkorraks.

Lääne-Euroopas kujunes IX—XI sajandil välja feodaalkord ehk feodalism.

Feodalismi ajal oli kaks peamist klassi: 1) valitsev klass —

Keskaegse mõisa plaan.

maaomanikud-feodaalid ja 2) rõhutud klass — ekspluateeritavad pärisorjad.

Vanal ajal oli orjapidajal täielik omandiõigus orjale: ta võis teda osta, müüa, isegi tappa. Feodaalil oli mittetäielik omandiõigus talupojale-pärisorjale: ta ei võinud talupoega tappa, kuid võis teda müüa ja osta. Tööst keeldumise korral, käskudele vastuhakkamise eest võis senjoor talupoega karistada, heita ta vanglasse, ahelatesse panna. Kui talupoeg põgenes mõisast, võis senjoor teda vägivaldselt tagasi tuua.

Feodaalmõis. Endised vabad külad muutusid nüüd feodaalmõisateks. Tavaliselt võttis feodaal osa maad endale, asutades sinna mõisamajapidamise. Ülejäänud maa andis ta pärisorjade kasutada. Kuid ka talupoegadele antud maa jäi feodaali omandiks. Ta võis selle tagasi võtta ja talupoja tema maatükilt ära ajada.

Igal taluperel olid oma taluhooned ja põllumaa. Talupoegade ja feodaalide põllumaad asetsesid tavaliselt ribati kogukonna põldudel. Talupojad moodustasid endiselt külakogukonna ning kasutasid metsi ja karjamaid ühiselt. Kuid talupojad sõltusid nüüd täie-

likult feodaalidest. Iga talupoeg pidi mitu päeva nädalas töötama mõisa maal — kündma, külvama, vilja lõikama, lõigatud vilja koristama, rehte peksma. Ta pidi feodaali mõisa hooneid ehitama ja parandama. Selliseid töid nimetati teoorjuseks. Peale selle pidi talupoeg osa oma tulust ära andma. Ta andis feodaalile vilja, kanu, hanesid, mune, kalu, samuti igasuguseid koduse majapidamise esemeid, lõnga ja riidet. Selliseid makse nimetati loonusrendiks.

Feodaalid veeretasi talupoegadele üha uusi kohustusi. Nad kuulutasid, et ainult neil on õigus omada veskeid, viinamarja- ja taimeõlipresse, leivaküpsetamisahjusid jne. Teravilja jahvatamise, marjapressi või leivaahju kasutamise eest pidid talupojad maksma erilist maksu. Kiriku heaks pidid talupojad ära andma kümnenda osa oma lõikusest ja noorkarjast (kirikukümnis).

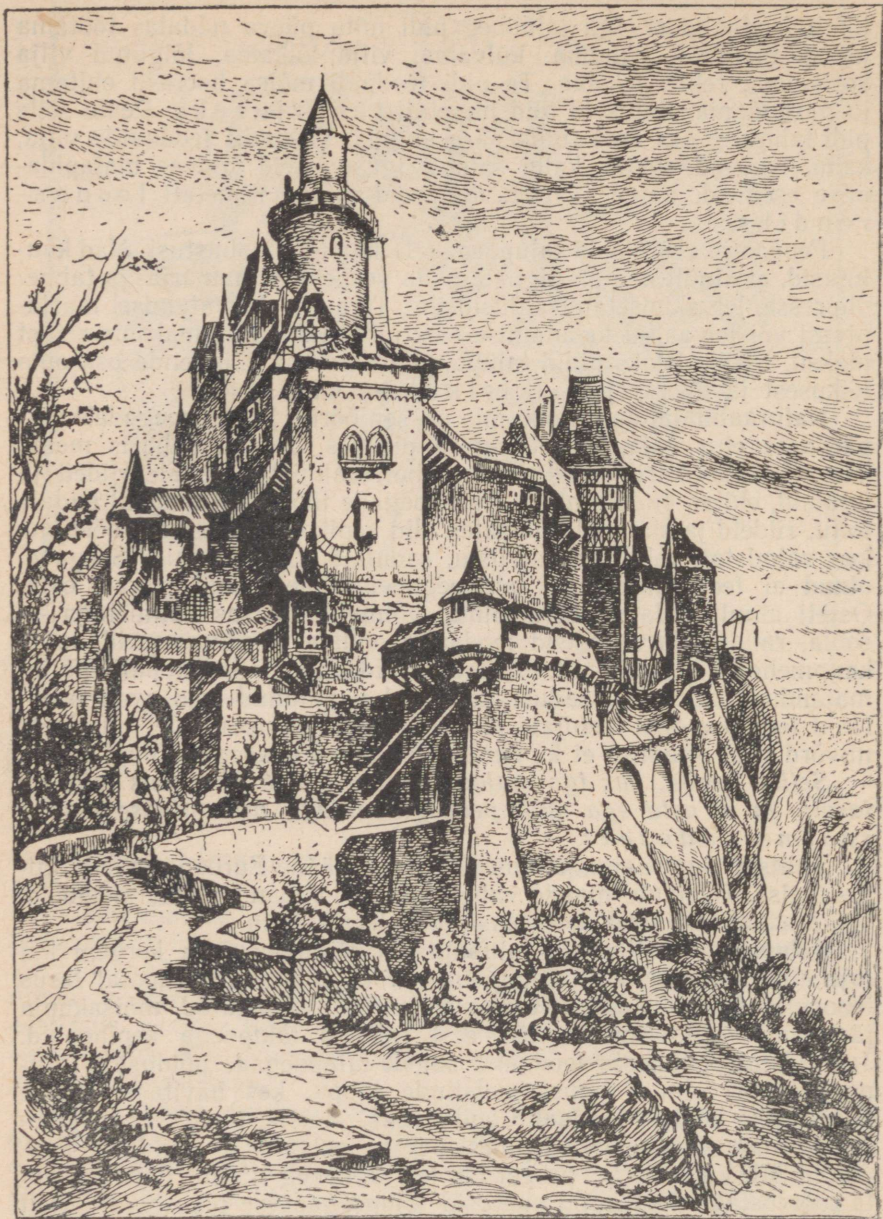
Naturaalmajandus. Kõik, mis oli senjõrile ja talupoegadele igapäevases elus vaja, toodeti mõisa piirides. Talupoeg haris maad, kasvatas üles kariloomad, kudus riidet, valmistas endale riided ja jalatsid, ehitas endale maja. Talupoegade tööga sai feodaal endale toitu, riideid ja elamuid. Mõisates olid sepikojad ja teised töökojad, kus valmistati relvi, hobuseriistu, sadulaid, riidekangaid. Seega ei olnud ei feodaalidel ega talupoegadel peaaegu midagi vaja osta. Osteti ainult seda, mida ei olnud võimalik mõisas valmistada — soola, rauda. Harva ostsid feodaalid endale toredusesemeid, mida kaupmehed töid Idamailt. Feodaalid said oma mõisatest palju põllumajandus- ja käsitöösadusi, kuid nad ei müünud neid, vaid tarvitasid ise koos oma teenijate ja külalistega. Talupoegadel jäi järele niivõrd vähe sadusi, et ka nemad ei saanud peaaegu midagi müüa.

Sellist korda, kus iga majapidamine toodab kõik, mis talle on tarvis, ja ei osta ega müü peaaegu midagi, nimetatakse naturaalmajanduseks.

Valitsev naturaalmajandus tõi kaasa Lääne-Euroopa maade kilustumise. Üksikute maade vahel polnud kaubanduslikke sidemeid. Iga feodaali valduses elati omaette isoleeritud elu.

Talupoja elu. Keskaja talupoja elu oli mõnevõrra kergem kui orja elu vana-ajal, kuid ikkagi oli see väga raske. Talupojal lasus teoorjus, ta pidi põllul töötama kepiga varustatud mõisakupja järelevalve all. Korratu töö eest tabasid talupoega kepihoobid. Jahipidamisel tallasid feodaalid sageli talupoegade põldusid. Talupoegadel ei olnud õigust metslinde tappa, kes hävitasid nende külvi: neid hoidsid feodaalid endi jaoks. Metsik, jäme, sageli joobnud feodaal võis talupoega alati peksta, solvata ja alandada. Feodaalid ütlesid: «Kõige parem on, kui talupoeg nutab; halb on, kui ta rõõmustab.» Feodaalid suhtusid talupoegadesse põlastavalt. Neil oli kombeks ütelda: «Talupoeg on sama mis härg, ainult sarved puuduvad.»

Talupojad elasid suitsuonnides koos oma kariloomadega. Näljahädad olid tavaliseks nähtuseks. Taudide tõttu surid välja terved külad.

Loss.

Pärisori ei leidnud kuskilt kaitset ega õigust oma härra vastu. Senjoor ise mõistis kohut oma valdustes, kuid siiski olid feodaalide vägivallal teatud piirid. Feodaalil ei olnud kasulik talupoegi täielikult laostada. Laostatud talupoeg, kellel polnud ei härja ega hobust, ei oleks suutnud teoorjusest tulenevaid kohustusi korralikult kanda. Peale selle moodustasid iga küla talupojad kogukonna. Talupojad tulid kokku kogukonna koosolekutele, kus otsustati ühiseid asju. Kui feodaal avaldas talupoegadele liigset survet, võis see kaasa tuua talupoegade mittealistumise, keeldumise kohustuste täitmisest, isegi relvastatud vastupanu. Feodaalil polnud siin tegemist killustatud ja abitute talupoegadega, vaid ühtse kogukonnaga, kes oli harjunud ühiselt tegutsema.

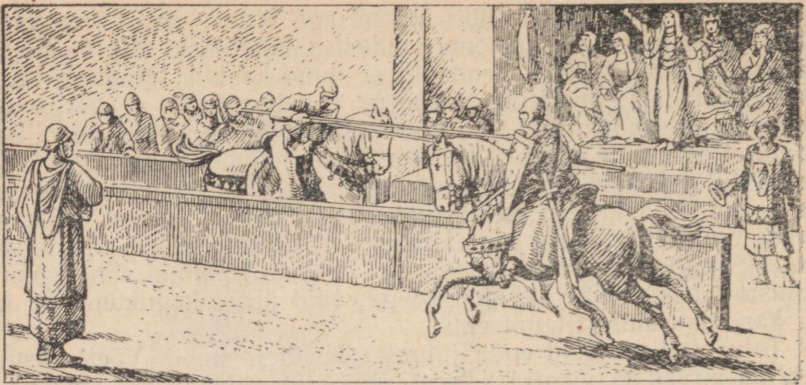
Talupojad varjasid enda juures vibusid ja nooli. Võeti kasutusele ka kirved ja vikatid. Uhked senjöörid pidid sageli oma vägivalla ja väljapressimise eest eluga maksma. Kõige julgemad ja iseteadlikumad talupojad põgenesid metsadesse ja moodustasid seal tabamatuid väesalku, kes olid feodaalidele hirmuks. Rahvas armastas «metsakütte» ja ülistas neid oma lauludes ning legendides. Inglise rahvalaulude ja muinasjuttude armastatud kangelaseks oli vapper metsaküttide juht Robin Hood, kes oli rikaste hirmuks ja rõhutute kaitsjaks.

Sageli puhkesid talupoegade ülestõusud, mis haarasid terveid piirkondi. Feodaalid põlgasid talupoegi, kuid ühtlasi kartsid neid.

Klassivõitlus feodaalide ja pärisorjade vahel oli feodaalkorra peajooneks.

Feodaalide elu. Kogu küla üle valitses loss, kiskja-feodaalmõisniku vastik pesa. Loss ehitati kõrgele künkale või järsule kaljule. Lossi ümbritsesid kõrged müürid tornide ja laskeavadega. Lossi võis pääseda ainult kitsa värava kaudu, mille juurde viis ülestõstetav sild. Esimese lossihoovi taga asus teine hoov, mis oli samuti müüriga ümbritsetud. Teises hoovis asetses feodaali maja ja kõrge vahitorn. Maja ja tornide all olid ruumid, kus säilitati toiduainete varusid, mida läks vaja kestva ümberpiiramise korral. Seal samas, sügavates keldrites, kuhu ei tunginud ainuski päikesekiir, vaevlesid aheldatud vangid. Loss oli pealetungijaile peaaegu ligipääsmatu. Temas varjas end feodaal oma vaenlaste eest, sealt tungis ta ka oma naabritele ootamatult kallale.

Feodaali relvastus koosnes ristikujulise käepidemega mõõgast, pikast ning raskest odast ja kilbist. Keha oli kaetud raudrüüga. Hiljem asendati raudrüü terassoomusega. Peas kanti kiivrit, mis näo kaitseks oli varustatud allalastava silmikuga. Feodaalid võitlesid suurtel ja tugevatel ratsahobustel, kes olid samuti kaetud raudsoomusega. Ratsaväelasi-feodaale nimetati rüütliteks. Räägiti, et sada rüütli on sama mis tuhat jalaväelast. Kuid rüütlid olid halvasti distsiplineeritud. Igaüks neist tahtis välja paista, ja seetõttu ajasid nad võitluses sageli lahingurivi segi. Rüütlite armastatud ajaviited olid kütmine ja turniirid — sõjalised võistlused. Turniire korraldati kuningate ja suursenjööride õukondades.

Turniir.

Rüütlid sõitsid nendele kaugelt kokku. Turniiridele kogunes palju pealtvaatajaid. Rüütlid võitlesid turniiridel nüride odade ja mõõkade, kuid sellest hoolimata lõppesid need sageli kehavigastuste ja isegi surmajuhtumitega. Turniiride võitjaid autasustati.

Rüütlid olid toored ja harimatud inimesed, enamasti kirjaoskamatud. Nad põlgasid rahulikku tööd ja pidasid sõjaasjandust ainsaks väärikaks tegevusalaks.

§ 8. Lääne-Euroopa X—XI sajandil.

Feodaalne killustatus. X—XI sajandil jagunes Lääne-Euroopa mitmeks suureks feodaalriigiks. Kõige tähtsamad neist olid Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Inglismaa.

Kogu maa feodaalriikides oli feodaalide oma.

Kõige suuremate feodaalide käes olid suured maa-alad. Neid suurfeodaale kutsuti hertsogiteks ja krahvideks, nende valdusi aga hertsogiriikideks ja krahvkondadeks. Kuningat peeti kogu riigi peaks. Tegelikult aga oli ta ainult üks suuremaid feodaale. Hertsogid ja krahvid pidasid end kuningaga võrdseks. Ta oli nende suhtes ainult «esimene võrdsete seas». Mõned krahvid ja hertsogid oleksid meelsasti võtnud enda kätte ka kuningakrooni.

Hertsogeid ja krahve peeti kuninga vasallideks, tema aga oli nende senjööriks. Nad olid kohustatud kuningat sõjalise jõuga abistama. Kuid tegelikult abistasid hertsogid ja krahvid kuningat oma sõjalise jõuga ainult siis, kui nad seda heaks arvasid. Mõnikord pidasid nad ise kuninga vastu sõda.

Iga hertsog ja krahv oli oma valduses peaaegu sõltumatu valitseja. Ta mõistis kohut, kogus makse, sõdis ja sõlmis liidulepinguid kuningalt nõusolekut küsimata.

Hertsogitel ja krahvidel olid oma vasallid, kellel veel võisid olla oma vasallid — väikerüütlid.

Kuningal ei olnud krahvide ja hertsogite valdustes mingisugust võimu. Nende vasalle ei loetud kuninga alamateks. Kehtis reegel: «Minu vasalli vasall ei ole minu vasall».

Feodaalne hierarhia. Sellist valitseva feodaalide klassi organisatsiooni nimetatakse «feodaalseks hierarhiaks» (redeliks). See meenutab tõepoolest redelit: redeli tipul asub kuningas, temast madalamal suursenjöörid — hertsogid ja krahvid, kellele kuuluvad suured maa-alad; veel madalamal — vähemtähtsad senjöörid; lõpuks järgnesid väikerüütlid. Iga feodaali loeti kõrgemaisja suhtes vasalliks ja madalamaisja suhtes senjööriks.

Vasall sai senjöörilt oma maavalduse — feodi. Feod anti pärandamise teel edasi kõige vanemale pojale. Kui vasall suri, siis tuli tema vanim poeg senjööri juurde, andis talle vande ning sai senjöörilt õiguse oma isa maavaldusele — tema feodile.

Vasall pidi senjööri kutsel ilmuma tema juurde ratsa täies relvastuses ja koos senjööriga sõtta minema. Suurfeodaalid pidid tooma kaasa oma vasallidest koosnevad väesalgad. Senjäär pidi vasalli sõjaliste kallaletungide ajal kaitsma ja tema maid vallutuse eest hoidma.

Kogu see «feodaalne hierarhia» tugines pärisorjadel, kes pidid toitma ja ülal pidama kõiki feodaale väikerüütlit kuni kuningani. «Feodaalne hierarhia» oli vajalik valitsevale klassile. Selle abil kindlustas ta oma võimu talupoegade üle. Senjöörid ja vasallid aitasid üksteisel talupoegi kuulekuses hoida.

Kuid seda valitseva klassi organisatsiooni rikuti tegelikult sagedasti. Kuninga ja feodaalide vahel kestsid alatised sõjad. Feodaalid sõdisid üksteisega vahetpidamata.

Talupoegade pärisorjastamine, kuningavõimu nõrkus, feodaalide sõltumatus, alatised feodaalsõjad — kõike seda näeme X—XI sajandi Euroopas.

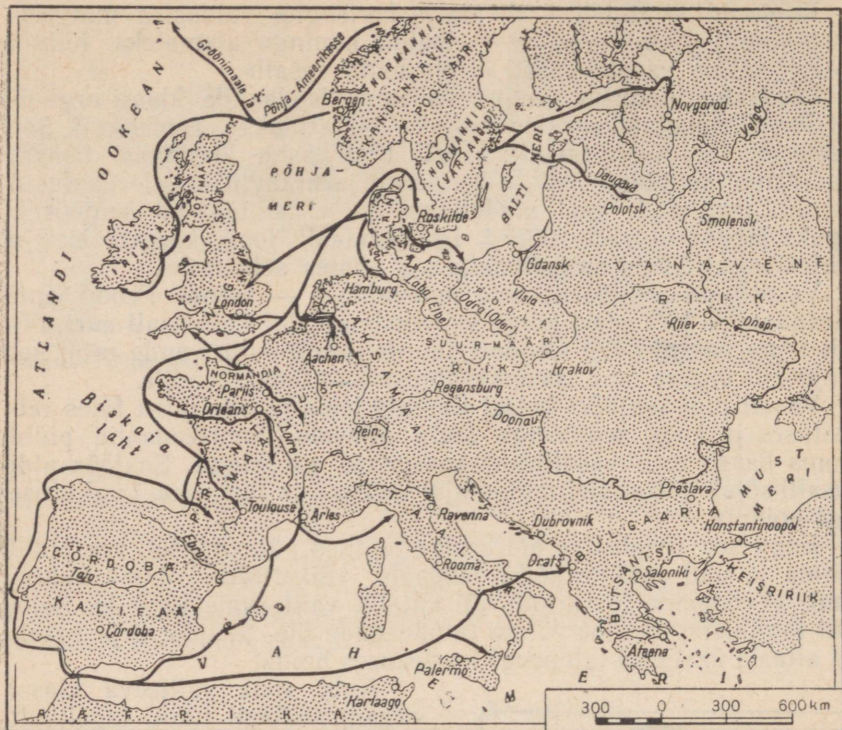
Normannide röövretked.

Lääne-Euroopa killustatud maad kannatasid mitte ainult feodaalide tülide tõttu, vaid ka sõjake naabrite kallaletungide all.

Kõige ohtlikumad olid normannide kallaletungid. Normannid (s. t. «põhjamaamehed») elasid Skandinaavia poolsaare rannikul ja praeguses Taanis. Nende maad olid kehvad ja andsid vähe saaki. Normannide peamiseks tegevusalaks oli ammust

Normanni sõdur.

Normannide röövretked IX–X sajandil.

ajast kalapüük. Nad olid harjunud karmide põhjapoolsete merede, tormide ja ohtudega. Suurtel paatidel, mille käilad olid kauristatud puust lohekujuga, siirdusid normannide hulljulged salgad kaugelele meresõitule, et vahetada oma kodumaa saadusi — kuivatatud kala ja karusnahku — vilja ja veini, riide ja relvade vastu. Kuid normannide salkade peaeesmärgiks polnud kaubandus, vaid sõda ja riisumine.

Normannid moodustasid oma paatidest terved laevastikud. Nad ähvardasid kõiki mererannikuid. Eriti suurenesid nende röövretked IX sajandist alates. Idanormannid ehk varjagid suunasid oma röövretked Venemaale ja Venemaa jõgesid ning Musta merd mööda Bütsantsi.

Läänenormannid korraldasid röövretki Iirimaale, Šotimaale, Inglismaale ja Prantsuse rannikule. Pärituulega purjetasid nad kolme päevaga Taani rannikult Inglismaa rannikuni. Nad sõitsid üle tormise Biskaia lahe, laastasid Hispaania rannikut, tungisid Vahemerre, ründasid Lõuna-Prantsusmaa ja Itaalia rannikut ning jõudsid Kreekasse. Oma madalalt vees istuvate paatidega sõitsid normannid kaugele suuri jõgesid mööda üles. Siis võtsid

Püha Rooma keisririik X—XI sajandil.

nad kohalikelt elanikelt vägivaldselt hobuseid ja jätkasid oma röövretki ratsa. Nad röövisid ja põletasid maha kloostreid, külasid ja linnu. IX sajandi lõpul piirasid nad Pariisi.

X sajandi alguses oli Prantsuse kuningas sunnitud loovutama normannidele Põhja-Prantsusmaal asuva piirkonna, mida sellest ajast peale hakati nimetama Normandiaks.

Saksa feodaalide röövretked Itaaliasse. Kõige rikkamaks Lääne-Euroopa maaks oli Itaalia. Itaalia kaupmehed kauplesid naabruses asuva Bütsantsi keisririigiga ja müüsid lääne feodaalidele bütsantsi kaupu, eriti toredusesemeid. Itaalias tekkisid uued linnad varem kui teistes Lääne-Euroopa maades. Aadria mere rannikul asuv Veneetsia oli rikas kaubalinn juba Karl Suure ajal.

Ainult Alpid lahutasid Itaaliat Saksamaast. Itaalia rikkused ahvatlesid saksa feodaale. X sajandil algasid nende röövretked Itaaliasse.

Saksa feodaalide eesotsas tungis kuningas Otto I 962. aastal Itaaliasse, vallutas Rooma ja kuulutas enda Rooma keisriks. Tema riik sai kõlava nimetuse «Püha Rooma keisririik». Otto pidas end vanade Rooma keisrite järglaseks. Püha Rooma riigi keisrid kuulusid, et neil on õigus valitseda kogu Euroopa ja isegi kogu maailma üle. Kuid need uhked pretensioonid olid absurdsed. Tegelikult ei suutnud keiser alistada isegi saksa vasalle, kes alatasa üles tõusid tema võimu vastu. Saksa keisrid nõudsid, et Itaalia neile alistuks. Kuid Itaalia elanikud avaldasid visa vastupanu. Keisrid korraldasid mitu sõjakäiku Itaaliasse. Nende sõjakäikude ajal röövisid saksa feodaalid Itaalia külasid ja linnu, riisusid ja rõhusid elanikke. Alles palju hiljem, XIII sajandil, tõrjuti saksa feodaalid Itaaliast lõplikult välja. Kuid ka kaua aega pärast seda säilitasid Saksa kuningad mitte midagi tähendava tiitli — «Püha Rooma riigi keiser».

Nende pretensioonidest maailmavalitsemisele ei tulnud midagi välja peale õnnetuste, sõdade ja laostumise.

Saksa feodaalide vallutused slaavi maades. Saksa feodaalid röövisid ja vallutasid mitte ainult itaalia maid, vaid ka läänslaavlaste maa-alasid. Läänslaavlastel elasid laialdasel territooriumil Visla, Odra (Oderi) ja Laba (Elbe) jõgikonnas.

Rida läänslaavi vürstiriike oli Balti mere lõunarannikul. Neil olid kindlustatud rannikuäärsed linnad. Nad kauplesid Venemaa, Saksamaa, Skandinaavia maadega.

Läänslaavlastel tuli pidada ägedat võitlust naabruses asuva Saksamaaga. Saksa feodaalid tahtsid vallutada slaavlaste maad ning muuta slaavlastel pärisorjadeks. Oma alaliste kallaletungidega laastasid nad slaavlaste maid.

IX—X sajandil tekkis läänslaavlastel kaks tugevat feodaalriiki — Poola ja Tšehhi. See võimaldas poolakatel ja tšehhidel kaitsta oma sõltumatust. Kuid mitte kõik läänslaavi vürstiriigid ei suutnud ühineda, ja see aitas sakslastel slaavi maid vallutada.

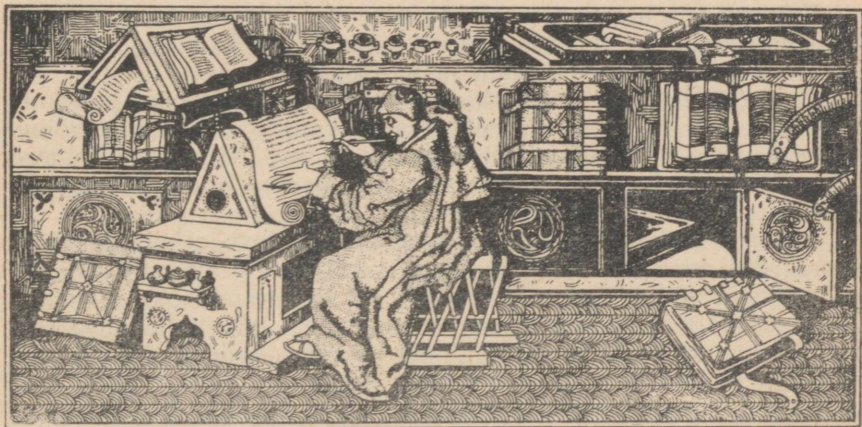
X sajandil õnnestus saksa kuningatel ja feodaalidel vallutada osa maid lääneslaavlastelt, kes elasid Laba jõe piirkonnas ja Balti mere rannikul. Kuid saksa valitsejate julmus kutsus esile üldise ülestõusu, ja saksa feodaalid aeti slaavlaste maadelt välja.

XI sajandi alguseks saavutasid peaaegu kõik lääneslaavlased täieliku sõltumatus saksa feodaalidest. Sakslaste kõik katsed taasvallutada XI sajandil slaavlaste maid ebaõnnestusid. Slaavlased purustasid kõik nende vastu väljasaadetud väed.

§ 9. Kultuur ja feodaalkirik Lääne-Euroopas.

Varase keskaja kultuur. Vana-rooma kultuur hakkas langema juba Lääne-Rooma keisririigi ajal. Germaanlaste vallutused viisid selle languse lõpule. Keskajaks säilis vana-aja kultuuri ainult vähesel määral. Vanadelt roomlastelt sai keskaja Lääne-Euroopa kirjaoskuse. Kuid kirjaoskajaid oli vähe.

Kiri ja kirjandus Lääne-Euroopas säilisid peamiselt kloostrites. Siin kirjutasid mungad ümber kristlikke raamatuid, koostasid kroonikaid, kuhu olid kirja pandud tähtsamad sündmused, koostasid «pühakute» elulugusid. Need teosed olid täis harimatuid

Raamatute ümberkirjutaja.

ja ebausklikke jutustusi kõikvõimalikest «imetegudest». Kiriku ja kirjanduse keeleks Lääne-Euroopas oli ladina keel, millest rahvas aru ei saanud.

Ladina keele õpetamiseks kirjutasid mungad ümber mõned vana-rooma autorite teosed.

Nii säilitas kirik Lääne-Euroopas omaenda huvides mõningad rooma harituse jäänused.

Samal ajal aga soodustas ristiusu kirik Lääne-Euroopa kultuuri langust. Harimatu vaimulikkond hävitas «paganate» jumalakujud ja templid. Sel kombel hukkus palju suurepäraseid kunstiteoseid. Halastamatult hävitati vanaaegseid raamatuid. Raamatuid kirjutati siis pärgamendile (peenelt töödeldud vasikanahale). Pärgament oli kallid. Mungad kraapisid sageli vanadelt käsikirjadelt teksti maha, et kirjutada asemele oma «pühasid» raamatuid ja kroonikaid. Niiviisi hävitati palju vana-aja suurte kirjanike ja õpetlaste teoseid. Palju raamatuid hävitati sellepärast, et vaimulikud leidsid nende sisu olevat vastuolus ristiusu kiriku õpetusega. Paavsti käsul põletati VI sajandi lõpul vanaaegne raamatukogu, mis asus Roomas Palatinuse künkal.

Feodaalkirik. Kiriku käsutuses olid määratu suured maavaldused. Kiriku senjööridele — piiskoppidele ja abtidele — kuulusid sajad külad ja kümned tuhanded pärisorjad. Kiriku senjöörid ekspuaterisid julmalt pärisorje. Kirik püüdis kõigi vahenditega tugevdada feodaalkorda. Mungad ja preestrid sisendasid talupoegadele, et jumal ise on käskinud ühtedel valitseda, teistel aga töötada nende jaoks. Talupoegade alandlikkuse eest töötati neile paradiisi hauataguses elus. Sõnakuulmatuse eest ähvardati neid hirmsate põrgupiinadega.

Kuningad ja ülemkiht vajasis kiriku abi ja toetasid teda kõigiti. Piiskopid ja abtid istusid kuningate nõukogudes. Kuningad ja ülemkiht kinkisid kloostritele maid ja pärisorje.

Paavstid. Lääne ristiusu kiriku eesotsas olid Rooma paavstid. Paavstidel oli Itaalias oma riik. Frangi kuningad, kes oma võimu tugevdamiseks vajasisid paavsti toetust, kinkisid VIII sajandil paavstidele Kesk-Itaalias asuva maa-ala koos Rooma linnaga. Paavstid said selle maa-ala valitsejateks.

Paavstid arvasid, et nad seisavad kuningatest ja keisritest kõrgemal. Selleks et tõestada oma õigusi kõrgemale võimule, koostasid paavstid võltsüriku, milles räägiti, et IV sajandil olevat Rooma keiser Constantinus tänutäheks enda imelise terveksravimise eest andnud paavstile võimu kogu Lääne-Rooma keisririigi üle. Tegelikult aga midagi säärast pole kunagi olnud.

Paavst Gregorius VII teatas kõrgilt, et paavst ei saa üldse eksida, et keegi peale jumala ei ole õigustatud paavsti tegude üle kohut mõistma.

Paavstid püüdsid oma võimu sisse seada mitte ainult Lääne kiriku, vaid ka bütsantsi kiriku üle. Kuid bütsantsi vaimulikud allusid keisrile ega tunnustanud paavstide võimu. Sellepärast jagunes ristiusu kirik kaheks: Lääne ehk k a t o l i k u kirikuks, mis allus Rooma paavstile, ja Ida ehk õ i g e u s u kirikuks, mis ei tunnustanud paavstide võimu. Lõplikult katkesid suhted kahe kiriku vahel 1054. aastal. Kumbki kirikuist kuulutas enda ainuõigeks ja pani teise kirikuvande alla. *Kuid nagu Läänes nii ka Idas oli kiriku peaeesmärgiks tugevdada feodaalide võimu rahvahulkade üle.*

§ 10. Feodalismi tekkimine Bütsantsis ja Ida-Euroopas.

Bütsants. Bütsantsis tekkis feodaalkord IX—XI sajandil. Vabad talupojad sattusid järk-järgult sõltuvusse suurmaaomanikest. Suurmaaomanikud võtsid talupoegadelt võlgade katteks nende maatükid, ostsid neid nälja-aastail kokku poolmuidu, võtsid neid isegi jõuga ära. Nad alistasid endale vabu talupoegi ja sundisid neid töötama isanda põllul või maksma loonusrenti. Talupoegi laostasid ka suured maksud, mida nõudis neilt keiserlik valitsus. Laostunud talupoeg langes saagiks suurmaaomanikule, kes andis temale maad ja tööriistu ning sundis teda selle eest pärisorjana töötama. Vabad talupojad muutusid järk-järgult pärisorjadeks. Maa äravõtmisele ja rõhumisele vastasid talupojad ülestõusudega. IX sajandil toimunud ülestõus, mida juhtis Fomaa Slaavlane, haaras peaaegu kogu Bütsantsi keisririigi. Ülestõusnud vabade talupoegadega ühinesid orjad ja koloonid, kes tõusid oma isandate vastu. Ülestõusnutega ühinesid ka sõjalaevade madrused. Fomaa Slaavlase pooldajad kuulutasid ta keisriks. Ülestõusnud piirasid ümber Konstantinoopoli. Ainult suure vaevaga läks valitsusel korda see ülestõus maha suruda.

Olgugi et Bütsantsi keisririik kaotas VII sajandil suure osa oma valdustest, jäi ta siiski tugevaks riigiks. Konstantinoopol oli kõige suurem ja jõukam linn Euroopas. Slaavlased nimetasid seda Tsargradiks. Bütsantsi keisririik kauples elavalt slaavi, Lääne-Euroopa ja Aasia maadega.

Bütsantsi keisririigi linnades säilis vana-aja kultuur. Paranes ehitustehnika ja arenes käsitöö, mis Lääne-Euroopas oli hakanud langema. Bütsantsi kaupmehed ja maadeurijad sõitsid kaugeesse maadesse. Riigis oli palju koole. Bütsantsi õpetlased kirjutasid raamatuid ajaloo, geograafia, matemaatika ja astronoomia alal. Arhitektid ehitasid ilusaid kirikuid ja losse. Kunstnikud kaunistasid losside ja kirikute seinad freskode ja mosaiikidega. Bütsantsi keisririik oli endiselt jõukam ja kultuursem Lääne-Euroopast.

Kuid nagu Lääne-Euroopas nii ka Bütsantsis tõi feodaalkorra sisseseadmine kaasa killustatuse. Suurfeodaalide jõud ja sõltumatus kasvasid. Nad asutasid suuri väeüksusi.

Feodaalid taotlesid täielikku iseseisvust ega tahtnud täita keisri poolt antud käske.

Selle tagajärjel hakkas riik nõrgenema, jagunedes terveks reaks feodaalvaldusteks.

XI sajandi lõpul suutis Bütsants normannide ja stepi rändrahvaste kallaletunge ainult suure vaevaga tagasi tõrjuda.

Vana-Venemaa. Tugev feodaalriik kujunes välja idaslaavlaste maa-alal, laialdasel territooriumil, mis ulatus läänest ida suunas — Dnestri jõest ja Karpaatidest kuni Doni ja Okaa jõeni ning Volga ülemjooksuni, lõunast põhja suunas aga — Mustast merest Ladoga järveni. Idaslaavlaste nimetati russideks, nende maad aga Russiks (Venemaaks).

IX sajandil moodustus idaslaavlastel suur riik, pealinnaga Kiiev. X—XI sajandil ühendas see riik kõik idaslaavlased. Lõuna poolt ründasid Vana-Vene riiki pidevalt rändrahvad, kes liikusid Musta mere äärsetes steppides paigast paika. IX—X sajandil tuli Venemaal võidelda petšeneegide vastu. XI sajandil aga tulid nende asemele polovetsid. Vana-Vene vabad talupojad muutusid järk-järgult suurmaaomanike pärisorjadeks. *Venemaal kujunes välja samasugune talupoegade feodaalne ekspluateerimine nagu Lääneski.*

Vana-Vene riigil kujunesid tihedad sidemed Bütsantsiga, mis oli tol ajal kõige kultuursem maa Euroopas. Bütsantsist võttis Venemaa X sajandi lõpul vastu ka ristiusu.

Vana-Vene riik kauples Bütsantsi, Lääne-Euroopa, Taga-Kaukaasia, Idamaadega. Kiiev oli üks suuremaid ja ilusamaid Euroopa linnu. Teda peeti Konstantinoopoli konkurendiks.

Kiievis, Novgorodis ja paljudes teistes Vene linnades õitses käsitöö. Vene meistrite poolt valmistatud relvade ja väärisehete järele oli Läänes suur nõudmine.

XI sajandi keskpaiku jagunes Venemaa reaks feodaalvaldusteks — vürstiriikideks, kes kogu aeg omavahel tulitsesid. Venemaa astus feodaalse killustatuse ajajärku. Seda kasutasid ära stepi rändrahvad, kes tugevdasid oma kallaletunge Venemaale.

Venemaa kultuur oli oma aja kohta väga kõrge. Raamatuid lugesid mitte ainult vürstid, bojaarid, mungad ja kaupmehed, vaid ka lihtelanike kihid linnades, samal ajal kui Läänes paljud kuningad ja keisrid ainult hädavaevu tundsid kirja. Venemaal koostati ajalooalaseid teoseid — kroonikaid, mis oma sisult ja kirjanduslikult väärtuselt suuresti ületavad selletaolisi ajaloo-alaseid teoseid Lääne-Euroopas.

XII sajandil loodi selle ajastu suurim kirjandusteos: «Lugu Igori sõjaretkest». See kutsus vürste ühinema ja rändrahvaste vastu ühiselt võitlema.

Venemaa kultuur oleks võinud areneda veelgi edukamalt, kui Venemaa poleks kannatanud stepi rändrahvaste kallaletungide all, mis tegid temale suurt kahju.

Lääne-Euroopa kultuur arenes rahulikumalt, ja seda sellepärast, et Venemaa kaitses seda rändrahvaste eest.

Kiievi peakiriku mosaiik.

FEODAALKORRA TEKKIMINE IDAMAADES

§ 11. Araablaste vallutused.

Araabia. Feodaalkord tekkis ka Idamaades — Kesk-Aasias, Indias, Hiinas. VII—VIII sajandil moodustus Idas suur araablaste feodaalriik.

Araablased elasid laialdasel, kogu Araabia poolsaart haaraval maa-alal, mis oma suuruselt võrdub umbes veerandi Euroopaga.

Suuremat osa Araabia poolsaarest katavad veevaesed stepid ja kiltmaad, mis kohati muutuvad täielikuks kõrbeks. Läbi poolsaare lääneosa, piki Punase mere rannikut, läks suur karavanitee Bütsantsist Aafrikasse ja Indiasse. Siin tekkis mitu kaubanduskeskust, milledest kõige tähtsam oli Meka linn.

Beduiinid. Araabia steppides elasid rändavad araablased — beduiinid, kes tegelesid peamiselt karjakasvatusega. Nad kasvasid kaameleid, lambaid ja kuulsaid araabia hobuseid.

Ainult mõnes viljakamas kohas tekkisid kindlad asulad, kus hariti põldu ja viljapuuaeda ning kasvatati datlipalme. Elanikud elasid telkides ja liikusid oma karjadega edasi mööda kõrbemaa viletsaid karjamaid.

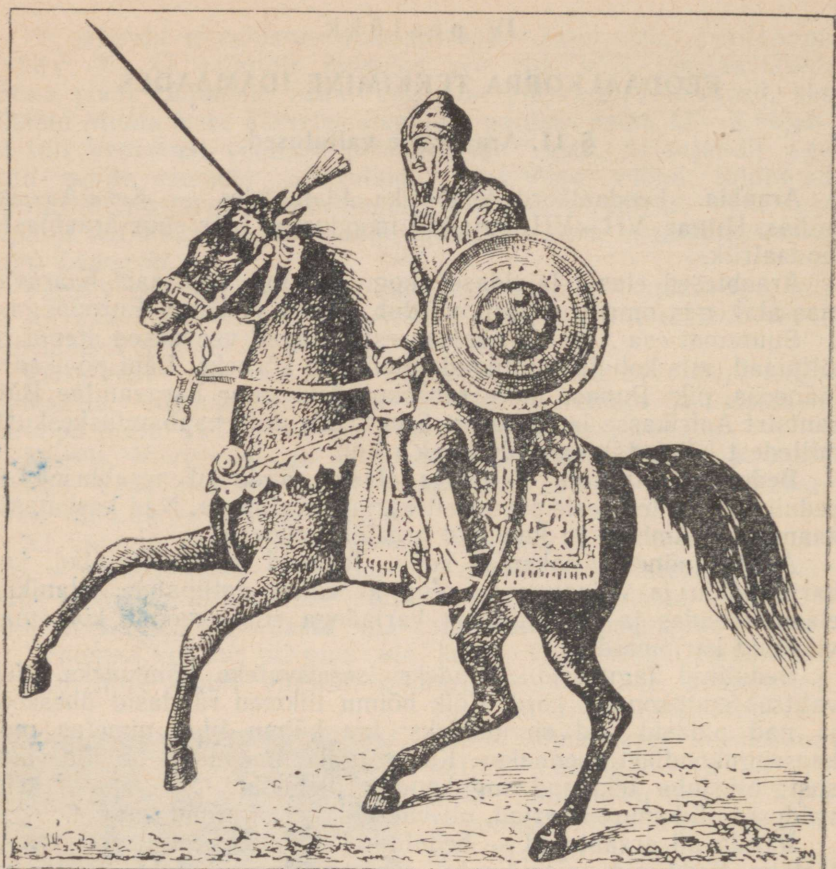
Beduiinid jagunesid paljudeks iseseisvateks hõimudeks. Neil valitses sugukondlik kord. Kõik hõimu liikmed rändasid üheskoos ja nad pidasid end sugulasteks: iga hõimu liige nimetas oma kaassugukondlast «vennaks». Kuid sugukonnas endas polnud võrdsust: oli juba tekkinud sugukondlik ülemkiht. Oli rikkaid, kelle valduses olid suured karjad, oli vaeseid, kel ei olnud midagi.

Rändavad araablased — beduiinid — kauplesid paiksete araablatega. Beduiinid vajasid relvi, riiet ja teisi käsitöötooteid. Vahtuskaubana andsid beduiinid nende saaduste eest kariloomi. Paiksete araablaste ja beduiinide kaubavahetuse tähtsam keskus oli Meka.

Sugukondlik ülemkiht hakkas lihtbeduiine rõhuma. Ta tahtis neilt kariloomad ära võtta ja neid endid alistada ning oma kasuks tööle panna. Kuid beduiinid hakkasid üha sagedamini oma sugukondliku ülemkihi vastu üles tõusma.

Oma võimu kindlustamiseks hakkas siis üksikute araabia hõimude ülemkiht ühinema. Selle ühinemise tegid vajalikuks ka kaubanduslikud huvid. Iraanlased hakkasid Araabiale kallale tungima, ja kaubatee, mis läks läbi Meka, hakkas oma tähtsust kaotama. Meka ülikad, kellele kaubandus oli kasulik, tahtsid araablasti ühendada, et kaitsta end vaenlase vastu ning vallutada uusi maid ja uusi kaubateid.

Muhamed ja Araabia ühendamise algus. Abinõuks, mille abil taotleti lihtbeduiinide allutamist sugukondlikule ülemkihile ja araabia hõimude ühendamist, sai uus usund — islam. Varem oli

Muhameedlane-ratsaväelane.

igal araabia hõimul oma usk, iga hõim kummardas oma jumalaid. Uue usu rajaja Muhamed tahtis kõik araablased ühe ühise usu abil ühendada. Ta väitis, et jumal — Allah — on valinud tema oma «saadikuks», «prohvetiks», et kuulutada «tõelist usku». Ta alustas oma usu levitamist 610. aasta paiku. Muhamed propageeris kõigi uskllike ühinemist ja nende alistumist ainujumalale — Allahile. Tema järelkäijaid kutsuti araabia keeles *m o s l e m i t e k s* (s. o. «jumalale alistuvaiks»), millest tuligi nimetus muhameedlased.

«Ei ole jumalust peale Allahi ja Muhamed on Allahi saadik» — selline on esimene põhiline islami õpetus.

Muhamedi õpetus kirjutati hiljem üles muhameedlaste pühasse raamatusse, mida hakati nimetama «koraaniks» (s. t. «lugemine»).

Muhamedi usu keskuseks sai Meka. Paljud araablaste hõimud astusid muhamedi usku. Vastupanijaid sundisid muhameedlased jõuga alistuma.

Araablaste vallutused. Varsti pärast Muhamedi surma allutasid muhameedlased peaaegu kogu Arabia oma võimule. Muhameedlaste riigi etteotsa said Muhamedi «asetäitjad», araabia keeles «kaliifid».

Sõjakad araabia hõimud, kes olid üheks riigiks liitunud, moodustasid ähvardava sõjalise jõu. Nende sõjaväe aluseks oli kerge ratsavägi, kelle kasutuses olid kiired araabia hobused. Peamisteks relvadeks olid oda, vibu ja nooled. Maruhoona tormasid araabia ratsanikud vastasele kallale, ebaõnnestumise korral aga kadusid kiiresti tagaajajate eest. Varsti vallutasid araablased määratu suured maa-alad. VII sajandi keskpaigaks vallutasid nad Bütsantsi provintsid Süüria ja Egiptuse, samuti ka Iraani riigi.

Araablaste kiired sõjalised edusammud on seletatavad sellega, et nende tugevad naabrid — Bütsants ja Iraan — olid kestvalt omavahelisest sõjast kurnatud. Iraani ja Bütsantsi provintside elanikkond kannatas sõjalise laose ja ränkade maksude all. See pärast ei avaldanudki ta araablastele tõsist vastupanu.

Liikudes edasi läände, vallutasid araablased kogu Põhja-Aafrika.

711. aastal ületasid araablased Gibraltari väina ning purustasid kiiruga kogutud läänegootide sõjaväe. 3—4 aasta jooksul vallutasid araablased kogu Pürenee poolsaare, välja arvatud põhjapoolne mägine ääremaa. Araablased läksid üle Pürenee mägede ja hakkasid ründama Frangi riiki, kuid frangid tõrjusid nad tagasi Pürenee mägede taha.

Araablaste vallutused ulatusid kaugele itta. Araablased jõudsid kuni Hiina ja India piirideni. Nii tekkis saja aasta jooksul määratu suur Arabia kalifaat, mis oma ulatuselt ületas Rooma riigi tema õitseaial. Ta ulatus India ja Hiina piiridest kuni Atlandi ookeanini.

Araablased vallutasid Armeenia ja Gruusia. Kuid siin kohtasid nad visa vastupanu. Kogu Gruusiat ei õnnestunudki araablastele vallutada. Mägismaa jäi endiselt iseseisvaks.

Araablased vallutasid ka Aserbaidžaanit ja Kesk-Aasia. Kuid siingi pörkasid nad kokku rahvastega, kes kuidagi ei tahtnud võõrale võimule alistuda. Araablaste poolt alistatud rahvad tõusid korduvalt nende vastu üles, ja ainult suure vaevaga õnnestus vallutajatel neid ülestõuse maha suruda.

§ 12. Araabia kalifaat ja selle lagunemine.

Feodaalkorra tekkimine. Kaliifide käes olid määratu suured maa-alad ja rikkused. Nad hakkasid suuri maatükke oma lähematele õukondlastele välja jagama.

Araablaste poolt vallutatud maades hakkas kehtima feodaalkord. Kaliifide ja ülemkihi käes oli kogu maa, sellel maal elasid ja töötasid talupojad, kes pidid maksma loonusrenti ning tegema tegu. Kuid kalifaadis oli ka palju orje. Orjad pidid tegema eriti rasket tööd: nad töötasid kaevuritena kaevandustes või siis kaevasid niisutuskanaleid, milleta põuases Idas oli põllutöö võimatu. Vett tuli kanalite kaudu sageli juhtida mitmekümne kilomeetri kaugusele. Niisuguste kanalite ehitamine, korrashoid ja kaitsmine nõudsid suuri summasid ja seda võis teha ainult riik või siis rikkad maaomanikud. Vee kasutamise õiguse eest pidid talupojad riigile ja ülemkihile kõrget tasu maksma. See seadis nad feodaalsest ülemkihist veelgi suuremasse sõltuvusse.

Käsitöö ja kaubandus. Araablaste poolt vallutatud maades (Süürias, Iraanis, Kesk-Aasias ja Egiptuses) oli käsitöösus kogel järjel. Kalifaadi linnades valmistati kalleid relvi, väärisehteid ja klaasesemeid, kirjuid kangaid ja vaipu. Koos haruldaste india ja hiina kaupadega vedasid araabia kaupmehed läänemaile ka kalifaadi maades valmistatud tooteid. Lääne-Euroopas liikusid ringi araabia rändkaupmehed, kes müüsid kalleid idamaa kaupu ning ostsid tooraineid ja orje. Araabia kaupmehed sõitsid Kaspia merel ja Volgal ning kauplesid Venemaaga. Araabia mündid olid Euroopas laialdaselt levinud.

Kalifaadi lagunemine. Määratu suur araablaste riik polnud sisesemiselt tugev. Tema koosseisu kuulusid mitmesugused hõimud ja rahvad, kes olid omavahel nõrgalt seotud; nad kannatasid kaliifide ülevõimu all, kes maksustasid neid ränkade maksudega. See riik pidi paratamatult lagunema, nagu lagunemine Karl Suure keisririik Läänes. Kalifaadi lagunemine algas juba VIII sajandi keskpaiku.

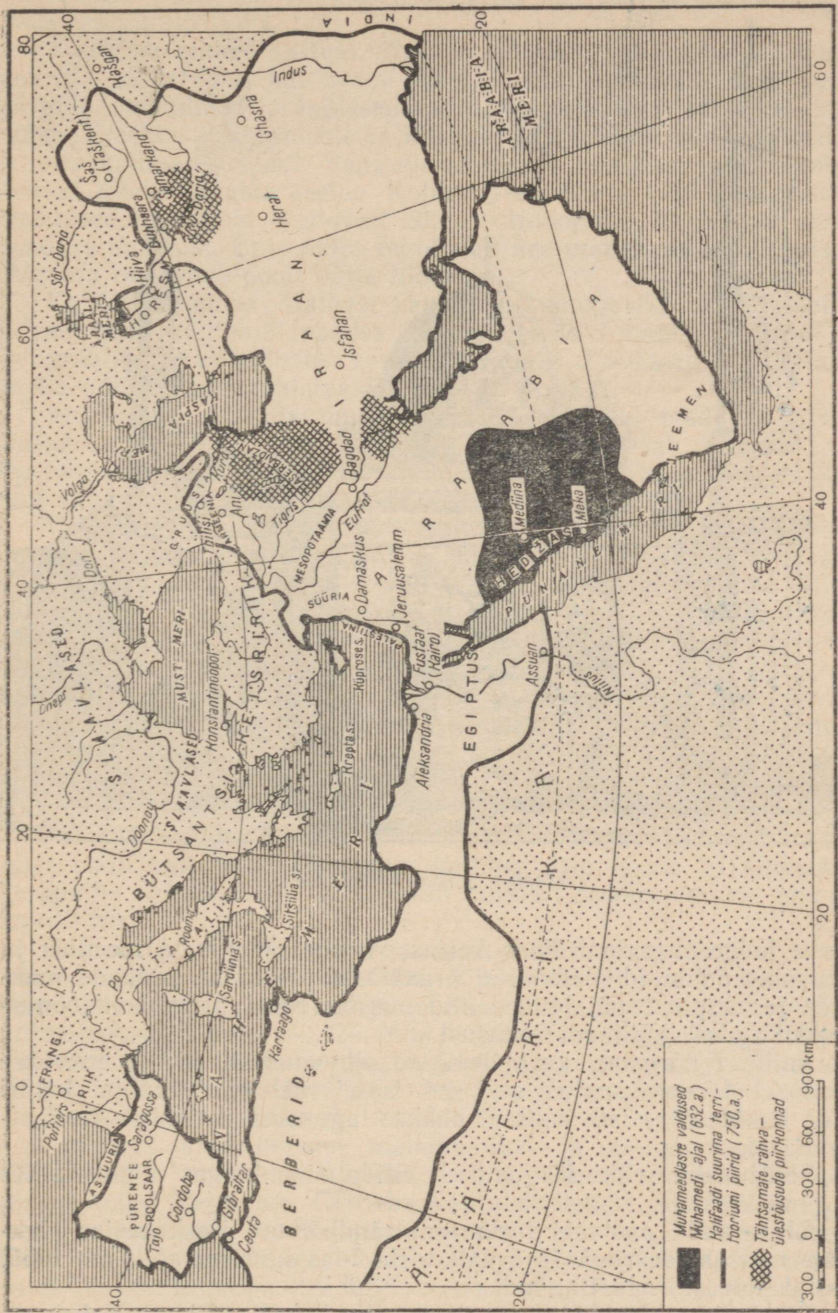
Araabia kalifaat lagunes reaks iseseisvateks riikideks. Mõned nende valitsejatest võtsid ise endale kaliifitiitli.

Bagdadi kalifaat. Kõige tugevamaks araablaste riigiks oli Bagdadi kalifaat, mille pealinnaks sai B a g d a d Tigrise jõe ääres.

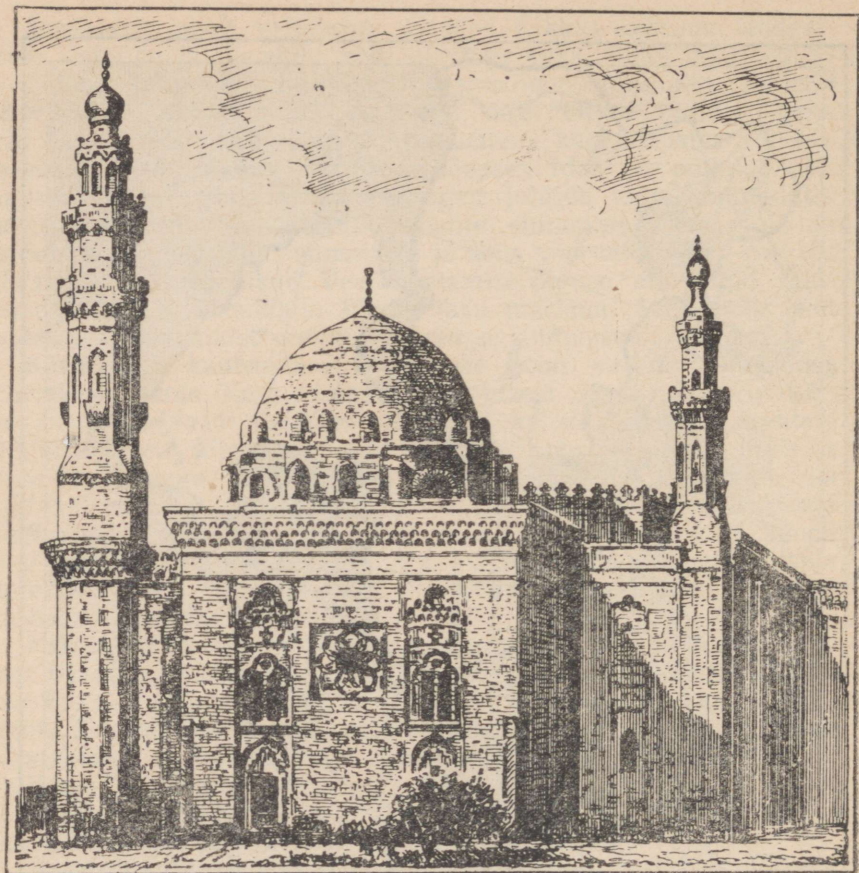
Bagdad oli Ees-Aasia rikkaim linn. Siin said kokku egiptuse, araabia, iraani, india ja hiina kaupmehed. Sii sõitsid ka Venemaa kaupmehed. Bagdadi kaliifid kogusid kokku hiiglasuuri kullaja väärisesemete tagavarasid. Kaliife ümbritses rohkearvuline hiiglav õukond. Linna ilustasid toredad mošeed. Kaliifid, ülikad ja rikkad Bagdadi kaupmehed elasid muinasjutulises toreduses, suurepäraistes lossides, mida ümbritsesid varjurikkad aiad. Samal ajal aga elas Bagdadis hulgaliselt kehvikuid ja kerjuseid, samuti armetu palgaga poolnäljaseid päevatöölisi ja orje.

Mälestused Bagdadi kaliifide võimsusest ja toredusest on säilinud araabia muinasjuttudes.

Talupoegade ja käsitöölise ülestõusud. Oma luksusliku elu kindlustamiseks ekspluateerisid kaliifid ja feodaalne ülemkiht julgelt talupoegi ning käsitöölisi ja rõhusid alistatud rahvaid. Kalifaadis puhkesid sageli rahva ülestõusud. Eriti suured olid need kalifaadi ääremadel. Seal oli võõramaiste vallutajate-araablaste

Araablaste vallutused VII—VIII sajandil.

Araabia mošee välisvaade.

surve kõige tugevam. Kesk-Aasias, Aserbaidžaanis, Armeenias ja Gruusias puhkesid ülestõusud araablaste ülevõimu, ränkade maksude ja eksploateerijate-feodaalide vastu. Need ülestõusud õnesitasid Bagdadi kalifaadi võimsust.

Kalifaat nõrgenes ka sellepärast, et suurfeodaalid («emiirid») taotlesid Lääne-Euroopa eeskujul iseseisvust ega tahtnud kaliifi sõna kuulda. Bagdadi kalifaat hakkas lagunema üksikuteks feodaalvaldusteks.

Seldžukkide riik. Bagdadi kaliifide riik langes lõplikult XI sajandi keskel.

XI sajandil asutasid turkmeeni rändhõimud Kesk-Aasias türklaste-seldžukkide riigi. Nad vallutasid Idas suuri maa-alasid. 1055. aastal hõivasid nad Bagdadi.

Türklaste-seldžukkide riik ulatus Kesk-Aasiast kuni Vahemere

rannikuni. Kuid see riik oli nõrk ja lagunes varsti mitmeks iseisvaks vürstiriigiks.

Kalifaadi maade kultuur. Araablased olid oma kultuuri poolest märksa mädalamal kui nende poolt alistatud rahvad. Kuid järkjärgult omandasid araablased-vallutajad alistatud rahvaste kultuuri. Kreeklaste, iraanlaste ja Kesk-Aasia rahvaste muistne teadus arenes kalifaadis edasi. Vana-aja kuulsate õpetlaste ja filosoofide teosed tõlgiti araabia keelde. Kalifaadi koosseisu kuuluvate maade õpetlased arendasid tunduvalt edasi astronoomia, keemia ja arstiteaduse uurimist. Eriti palju tegid nad ära matemaatika uurimisel. Algebra on nende poolt välja töötatud.

Kalifaat arendas laialdast kaubandust kaugele maadega. Sellepärast tunti kalifaadi maades väga suurt huvi maade uurimise ja geograafiliste kirjelduste vastu. Kalifaadi õpetlased on jätnud meile mitmeid silmapaistvaid ajaloolisi teoseid.

Kuid «õigeusklikud» muhameedlased suhtusid teaduste arenemisse umbusklikult. Nad kartsid, et teadus õhnestab usku koraani õpetusse. Nagu ristiusumaades nii ka muhameedlaste maades jälitati vaba mõtet ja usk pidurdas teaduse arenemist.

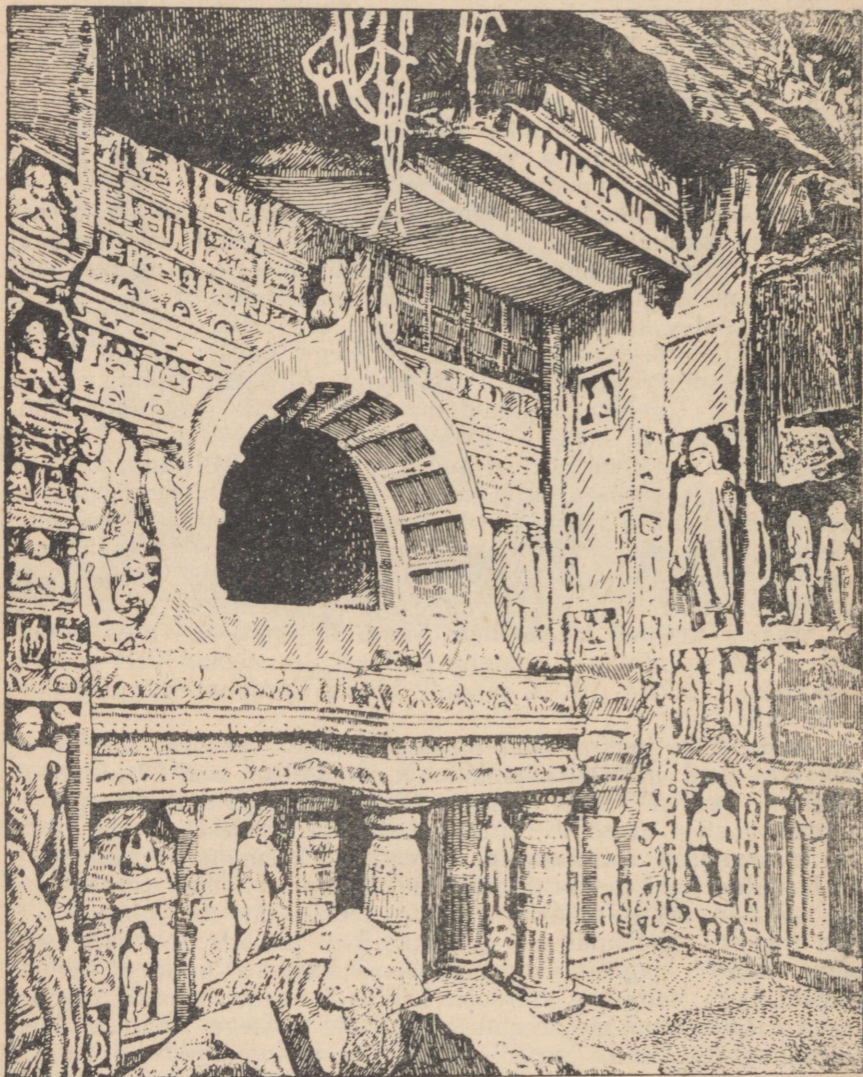
Väljapaistev koht Idamaade kultuuri arenemises kuulub Kesk-Aasiale. Erakordselt laialdaste teadmistega paistis silma X—XI sajandil elanud õpetlane Al-Biruni. Al-Biruni sündis Hiiva lähedal. Ta tegeles matemaatika, astronoomia, geograafia, füüsika, ajalooga. Ta kirjutas Kesk-Aasia ja India ajaloo. Ta püstitas oletuse, et maa tiirleb ümber päikese. Al-Biruni väitis, et kõik usud on võrdsed, ja et kõigist rahvustest inimesed peavad olema vennad. Buhhaara lähedal sündis tuhat aastat tagasi suur õpetlane, filosoof ja arst Ibn-Sina (Avicenna, nagu teda nimetati Lääne-Euroopas). Muhamedi usu vaimulikud süüdistasid Avicennat ateismis, panid ta vande alla ja kiusasid taga.

Araabia kultuur Hispaanias. Suure õitsengu saavutas araablaste poolt vallutatud Hispaania kultuur. Siin tekkis VIII sajandi keskpaiku Córdoba riik. X sajandil võtsid Córdoba emiirid endale kaliifitiitli.

Córdoba oli kuulus oma harituse poolest. See oli suur linn, kus elas pool miljonit elanikku. X sajandil oli seal 27 kõrgemat kooli ja suured raamatukogud. Siia tulid õppima eurooplased mitmesugustest maadest. Córdoba kalifaadi õpetlaste kaudu tutvusid eurooplased astronoomia, algebra ja keemiaga. Araablastelt on laenatud need numbrid, mida me praegu kasutame (araablased ise laenasid need Indiast). Araabia keelest on eurooplased võtnud rohkesti kaubanduse-, matemaatika- ja astronoomia-alaseid sõnu, nagu: magasin, algebra, seniit, samuti paljude tähtede nimed, nagu Vega jne. Córdoba kalifaadi kaudu tutvusid eurooplased paljude vana-kreeka suurte õpetlaste teostega. Sääraste õpetlaste nagu Avicenna teosed, mis tõlgiti ladina keelde, avaldasid suurt mõju Euroopa teaduse arenemisele. Avicenna raamatute järgi õppisid Lääne-Euroopa arstid kuni XVII sajandini.

§ 13. Feodaalkorra tekkimine Indias.

Gupta riik. IV sajandil moodustas suurem osa India põhjaosast suure Gupta riigi. Nii nimetati teda samanimelise dünastia järgi, kes sel ajal valitses. Gupta riik oli orjanduslik riik. Orjad harisid kuningate ja ülikate maid. Orjade kätega rajati suuri niisutuskanaleid, ehitati veehoidlaid, kuivatati soid. Orjad töötasid

Guptade-aegne India tempel.

kaevandustes. Osavad käsitöölised kudusid kõige peenemaid puuvillaseid ja siidkangaid, valmistasid pärlite ja kalliskividega ehitud kalleid ehteasju. India kaupmehed olid elavas kaubavahtuses Hiina, Kesk-Aasia, araablaste, Bütsantsiga.

Peale orjade oli Gupta riigis ka palju vabade talupoegade kogukondi, kes pidid maksma andameid nii põllumajandussaaduste kui ka mitmesuguste kodukäsitöö saaduste näol. Gupta riik eksisteeris VI sajandini. See oli india kultuuri suurima õitsengu aeg. Riigi pealinnas Pataliputras ja teistes linnades ehitati hiiglasuuri templeid ja losse, mis olid muinasjutulise toredusega kaunistatud. Arendati matemaatilisi teadmisi (araablased ja iraanlased nimetavad neid teadusi veel praegugi «india teadusteks»). India arstid olid laialdaselt tuntud väljaspool kodumaa piire. Nende teadmisi hinnati kõrgelt Iraanis ja Bütsantsis.

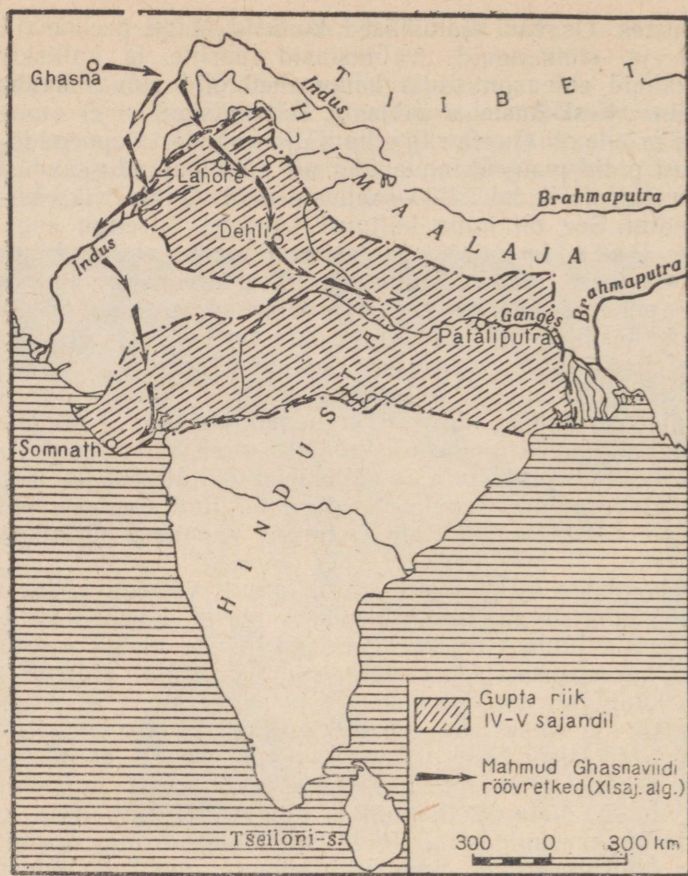
Sel ajal oli Indias kõrgesti arenenud kirjandus. Kõige väljaistvamaks india kirjanduse esindajaks oli Kālidāsa (V sajandil). Ta oli kuulus luuletaja ja näitekirjanik. Kālidāsa on maailmakirjanduse suurvaime. Tema teoseid on tõlgitud kõigisse keeltesse. Oma teoste ainekogu võttis ta enamasti vanadest pärimustest ja legendidest.

Kuid kogu see hiilgav kultuur oli ainult väheste jaoks. Gupta dünastia kuningad ja India ülemkiht elasid luksuslikku elu ja ekspluateerisid julmalt orje ning talupoegi, kes elasid vaesuses ja äärmises harimatuses. Oma tööga pidid nad ülal pidama Gupta dünastia kuningate toredat õukonda ja nende suurt sõjaväge, mis koosnes jala- ja ratsaväest, sõjalevantidest ja sõjavankritest.

Brahmiinid sisendasid talupoegadesse alatasa, et nad peavad jumalate tahtele alistuma, jutlustasid passiivsust ja sõnakuulelikkust. Gupta dünastia kuningad hindasid brahmiinide teeneid väga kõrgelt. Arvukais brahmiinide templeis peeti ülal tohutu palju mees- ja naispreestreid. Somnathi templis, mis oli pühendatud jumal Sivalle, teenis 1000 preestrit-brahmiini. Karavanid vedasid mitmesaja kilomeetri tagant «püha» vett Gangese jõest. Selle veega «jootsid» preestrid hiiglasuurt kulla, hõbeda ja kalliskividega ehitud jumalakuju. Templile kuulus 10 000 küla; sadade tuhandete põlluharijate töövaev kulus tema ülalpidamiseks.

Määratu suured templid, hiiglaslikud paljukäelised ja mitmepeaga jumalakujud pidid töörahvast hirmutama ning sisendama neisse alandlikkust jumala, kuninga ja feodaalide suhtes.

Orjandusliku korra lagunemine. Gupta riigis hakkas orjanduslik kord lagunema. Orje oli siis palju ja nad olid odavad, kui kuningad ja ülikad pidasid suuri vallutussõdu ja võtsid palju vange. Kuid juba V sajandil lõppesid vallutused ja orjade juurdevool lakkas. Ülikad hakkasid siis haarama vabade kogukondade maid, muutes vabad talupojad pärisorjadeks. Neilt nõuti ränka teoorjust ja loonusrenti. Talupojad tõusid sageli üles, kuid kuningaväed surusid ülestõusud julmalt maha. Gupta riigis hakkas välja kujunema feodalism.

India varasel keskajal.

Talupoegade kogukonnad, keda feodaalid ja kuninga ametnikud rõhusid, avaldasid uutele Indiasse tunginud vallutajatele vähe vastupanu.

VI sajandi algul ründasid põhjast Gupta riiki rändrahvad. India rahval läks pärast pikaajalist võitlust korda rändrahvad puruks lüüa ja nad oma maa piiridest välja kihutada, kuid võitlus nende vastu nõrgestas Gupta riiki ja India lagunes jällegi reaks iseseisvaiks vürstiriikideks.

Ghasna Mahmūdi röövretked. X sajandi keskel rajas üks Buhhaara vürstide õukonnas (Kesk-Aasias) teeninud väejuhte oma iseseisva muhamedi riigi. Selle riigi pealinnaks sai Ghasna linn. Ghasna sultan Mahmūd, kes valitses XI sajandi algul, korraldas Indiasse enam kui 15 röövretke. Vallutanud linnu, saatis Mahmūd

kokkuriisitud vara Ghasnasse, elanikud aga viis orjadeks. Riisuti paljaks ka kuulus Šiva tempel Somnathis.

India õitsvad linnad ühes suurepärase templitega olid hävitatud, Ghasna aga muutus väikesest linnakesest hiilgavaks pealinnaks, mida kaunistasid ilusad lossid, mošeed ja aiad.

Mahmüdi järglaste ajal lagunes tema riik mitmeks iseseisvaks valduseks.

Dehli sultaniriik. Ka pärast Mahmüdi jätkasid muhameedlased-feodaalid oma sissetungi Indiassa. XII sajandi lõpul kujunes nende valdustest suur feodaalriik, mis hõlmas kogu Põhja-India. Selle riigi eesotsas oli sultan, kes kuulutas oma pealinnaks Dehli linna. Seda riiki hakati nimetama Dehli sultaniriigiks.

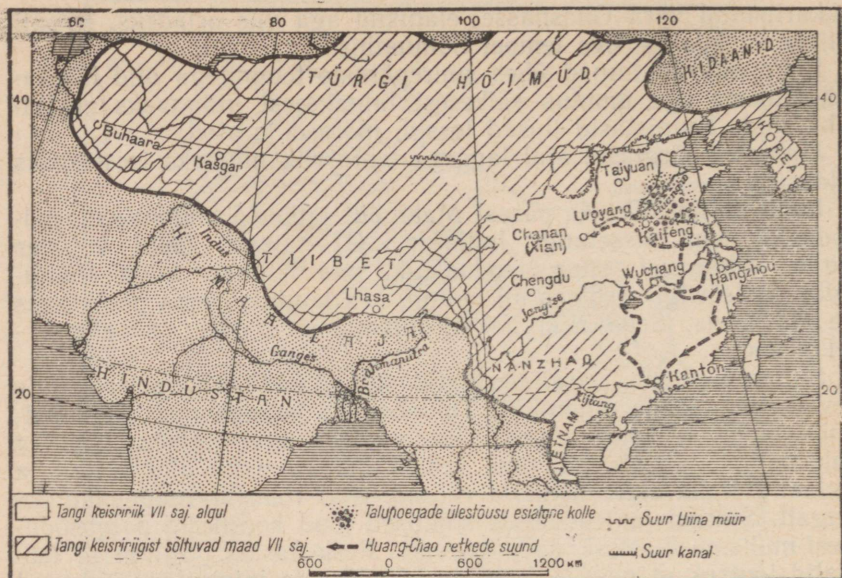
Sultan ja tema vasallid-vürstid kuulutasid kõik sultaniriigis olevad maad enda omandiks. Talupoegade kogukonnad pidid sultanile maksma suuri makse, feodaalidele aga tegema tegu ja maksma loonusrenti. Nii oma keelelt kui ka usult olid sultan ja feodaalid India elanikkonnale võõrad. Nad rõhusid India elanikke rängalt. Sultani ja feodaalide sõjalised jõud koosnesid palgasõduritest-muhameedlastest, keda värvati Kesk-Aasias. Sultan ja feodaalid lootsid, et need palgasõdurid võõraste inimestena suruvad India elanike ülestõusud halastamatult maha. Samal eesmärgil ehitati kogu sultaniriigis tugevad lossid, kuhu paigutati sõjaväe garnisonid. Sellest hoolimata tõusis maksudest ja andamitest meelega viidud talurahvas ühes või teises kohas sageli üles.

India linnad toibusid Mahmüdi vägede poolt toime pandud laastamistest. Rohkearvulised käsitöölised, kes elasid neis linnades, tegelesid endist viisi peamiselt toredusesemete valmistamisega. Nende poolt valmistatud saadusi kasutasid sultan ja feodaalid, samuti ka kaupmehed, kes vedasid neid saadusi Ida- ja Lääne-maadesse. Feodaalid ja kaupmehed ekspluateerisid julmalt käsitöölisi, kes sageli tõusid üles oma rõhujate vastu.

Rahvas ülestõusud, samuti ka suurfeodaalide püüdlused iseseisvusele õnnestasid Dehli sultaniriigi võimsust. Ta hakkas lagunema iseseisvateks feodaalvaldusteks.

§ 14. Feodaalkord Hiinas.

Hiina lagunemine. III sajandi algul m. a. j. jagunes Hiina mitmeks iseseisvaks riigiks, kes alatasa omavahel tulitsesid. Neid sisetülisid kasutasid ära rändrahvad, kes elasid Hiinast põhja ja lääne pool — Mandžuurias, Mongoolias, Tiibetis. Neil õnnestus alistada peaaegu kogu Põhja-Hiina. Vallutajad surusid julmalt maha hiina rahva vastupanu. Nad muutsid põllud karjamaaks, riisusid ja laostasid talupoegi, muutsid nad pärisorjadeks. Hulgaliselt põgenes talupoegi lõunasse, Jangtse jõe taha, kus püsisid veel sõltumatu Hiina riigid. Kuid sealgi ootas neid pärisorjastamine. Ärajooksnud

Hiina Tangi keisririigi ajal.

talupojad pidid võtma maad suurmaaomanikelt. Selle maa eest aga pidid nad tasuma tööga ning maksma loonusrenti.

Tangi keisririik. VI sajandi algul m. a. j. ühines Hiina suurks ja võimsaks riigiks, mida hakati nimetama Tangi keisririigiks. See riik mitte ainult ei vabastanud oma territooriumi rändrahvaste võimust, vaid laiendas isegi märksa oma piire.

Tangi keisririik püsis kuni X sajandi alguseni. Tangi keisririigi ajal muutus Hiina üheks kõige võimsamaks riigiks.

Hiina kaubandus. Hiina ühendamine soodustas põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse arenemist. Mööda Suurt kanalit, mis ühendas Jangtse ja Huanghe jõge, sõitis sadu laevu, viies põhja poole riisi, siidi ja teed, lõunasse aga kariloomi, nahka ja käsitöötooteid. Hiina pealinn Chanan (praegune Xian) oli jõukas ja rahvarikas linn. Sadu karavane väljus iga päev Chanani väravatest, suundudes Mandžuuriasse, Altaisse, Kesk-Aasiasse ja Indiasse. Arenes merekaubandus Kantoni ja India ookeani ranniku maade vahel.

Kantonis rajasid araablased oma kaubanduslikud asulad ja arendasid Hiinaga elavat kaubavahetust.

Rahva olukord. Kuid kõik maal olemasolevad rikkused ja kõik kultuurihüved kuulusid ainult rikkaile maaomanikele, kaupmeestele ja riigiametnikele. Rahvahulgaldasid vaesuses ja neid eksploateeriti rängalt.

Valitsevaks klassiks Hiinas olid feodaalid — suurmaaomanikud, kes olid keisritelt saanud suuri mõisaid. Nad elasid linnades, toredates paleedes, oma maa aga andsid nad kasutada talupoega-

dele, kes selle eest pidid neile maksma kõrget loonusrenti. Feodaal oli täielikuks isandaks talupoja elu suhtes, feodaal võis teda laostada, nõuda temalt kohustuste täitmist.

Linnamüüride, paleede ja templite ehitusele aeti talupoegi küladest kümnete tuhandete kaupa kokku ning sunniti neid töötama tasuta, bambuskepi hoopide all. Kui juhtus ikaldusaasta — kas põud, uputus või hävitasid põllu rohutirtsud —, siis surid tuhanded talupojad nälga. Isegi hea saagi korral suutsid nad hädavaevu üle elada järgmise lõikuseni. Nälgivad talupojad müüsid sageli ennast ja oma lapsi orjadeks. Kui talupoeg laenas raha ega suutnud seda tagasi maksta, siis võis laenuandja teha ta oma orjaks.

Talupojad vihkasid oma ekspuateerijaid ja tõusid sageli nende vastu üles.

Huang Chao ülestõus. IX sajandi lõpul puhkes ülestõus Huang Chao juhtimisel. Ülestõusnud talupojad hõivasid Tangi riigi pealinna Chanani.

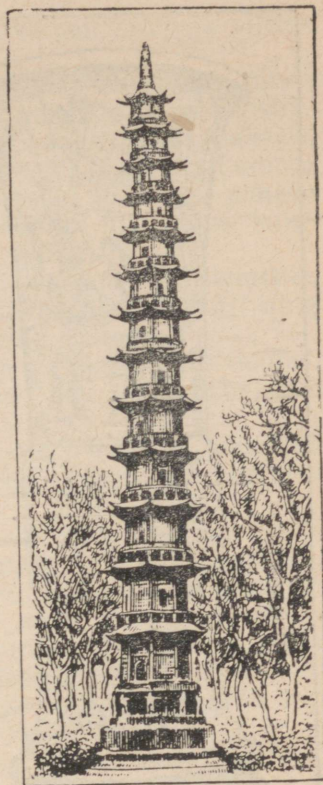
Kaks ja pool aastat hoidis Huang Chao pealinna enda käes. Kuid keiser ja feodaalid pöördusid abipalvega naabruses asuvate rändrahvaste poole. Määratu suur rändrahvaste hord tormas äkki Hiinasse. Rahva hulgas nimetati neid rändrahvaid «mustadeks kaarnateks».

Nad tungisid talupoegadele kallale nagu röövlinnud ja olid julmad ning ebainimlikud. «Mustad kaarnad» purustasid Huang Chao sõjaväe, kusjuures selle juht ise sai surma. Ülestõus lõppes lüüasaamisega. Kuid Tangi keisririigi lõpuni puhkesid riigi mitmes osas uued talupoegade ülestõusud.

Pealtnäha võimas Tangi riik polnud tugev. Feodaalide võim, talupoegade ebainimlik ekspuateerimine, ametnike poolt toime pandavad väljapressimised ja alistatud maade riisumine tõid kaasa Hiina uue lagunemise. Rändrahvad põhjas ja läänes hakkasid jälle Hiinat oma röövretkedega tülitama. X sajandi algul Tangi keisririik lagunes.

Songi keisririik. XI sajandil ühines suur osa Hiinast jällegi. Uut riiki hakati nimetama Songi keisririigiks. Songi keisririigi ajal tegi Hiina majandus suuri edusamme. Kaevati uusi kanaleid, ehitati tamme. Kõrge täiuslikkuse saavutas kuulsa hiina portselani tootmine. Tekkisid uued linnad, mida kaunistasid ilusad lossid ja templid.

Kuid rahvahulkade ja eriti talupoegade olukord muutus järjest

Raudtorn.

Hiina portselanvaas.

raskemaks. Feodaalid ja riigiametnikud koorisid rahvast armu-
tult. Rahvas pidi maksma määratu
suuri makse sõjaväe ülalpidami-
seks, keda kasutati võitluseks
rändrahvaste vastu. Kuid suurem
osa riigi tuludest sattus ahnete
ametnike kätte. Sõda laastas
maad, niisutusseadmed hakkasid
lagunema. Järjest puhkesid nälja-
hädad ja epideemiad, mis laasta-
sid terveid rajoone.

Rändrahvad võtsid Songi
keisririigilt ära kogu Põhja-Hiina.
Keisririigis puhkesid üksteise
järel rahva ülestõusud. XIII
sajandil vallutasid Songi keisri-
riigi mongolid.

Hiina kultuur. Tangi ja Songi
keisririigi ajastul ületas hiina rah-
vas oma kultuuritasemelt Lääne-
Euroopa. Varem kui kõigis teistes
maades leiutati Hiinas paber. Va-
rakult tekkis Hiinas trükikunst.
Hiinlased lõiksid teksti puust
tahvleisse ja nende tahvlite abil
trükkisid õhukesele paberile raa-
matuid.

VIII sajandi algul hakati
Tangi keisri käsul Hiinas välja-
andma maailma vanimat ajalehte.
Selle nimeks oli «Pealinna Tea-
taja». Selles avaldati keisri poolt
välja antud seadused ja tähtsa-
mad poliitilised uudised. Selle-

sama nime all ilmus ajaleht viimase ajani, tema väljaandmine kes-
tis üle tuhande aasta.

Juba vanal ajal leiutasid hiinlased püssirohu ja kompassi, tund-
sid astronoomiat, oskasid päikesevarjutusi ette kuulutada ja kalend-
rit välja arvutada. Tangi ja Songi keisririigi ajal tegi hiina teadus
uusi edusamme. Suurt tähelepanu pühendati matemaatikale, geo-
graafiale ja agronoomiale.

Paljudes linnades olid suured raamatukogud. Avati ülikoole,
kus uuriti peamiselt ajalugu, filosoofiat ja kirjandust vana-aja auto-
rite teoste järgi.

Hiinlased armastasid juba ammust ajast luulet. Suurima õit-
sengu saavutas luulekunst Tangi keisririigi ajal. Tangi ajastu
poetide luuletusi peetakse eeskujulikeks. Ühtedes luuletustes

ülistati sõjameeste kangelasfikkust, teistes kurdeti talupoja viletsa elu üle.

Kõrge taseme saavutas maalikunst. Selle suurimaks õitseajaks peetakse Sungi ajastut. Oma pildid maalisid hiina kunstnikud siidrullidele. Kunstnikud kaunistasid maalidega ka paleede, templite ja rikastele kuuluvate majade seinu. Väga varakult arenes Hiinas raidkunst. Paljusid hooneid kaunistasid jumalate, pühade loomade, tarkade ja keisrite kujud. Sageli raiuti hiiglasuuri kujusid kaljust välja.

Keisrid ja feodaalid osutasid erilist tähelepanu ehituskunstile. Hiina arhitektid ehitasid hooneid kivist, marmorist ja rauast ning kaunistasid neid kulla ja kunstipäraste nikerdustega.

Laialt tuntud olid hiina lakid, email ja pronksist kunstitooted. Leidus väga osavaid meistreid elevandiluu-, puu- ja kivinikerduse alal.

Feodaalkord tekkis kõigis Idamaades. Me näeme, et talupojad sattusid kõikjal suurmaaomanikest — feodaalidest — sõltuvusse ja olid sunnitud töötama nende jaoks.

Idamaad olid sel ajal oma kultuuritasemelt märksa kõrgemal Lääne-Euroopa maadest. Kuid nad kannatasid alatiste löökide all, mida neile jagasid rändrahvad, kes liikusid ääretuis Aasia stepptides ja kõrbetes. Kohutav laastamistöö, mida need rändrahvad toime panid, pidurdas majanduse ja kultuuri arenemist Idamaades.

Lääne-Euroopa aga võis areneda soodsamates tingimustes, sest teda kaitses Aasia rändrahvaste eest tugev barjäär. *Selleks barjääriks oli Ida-Euroopas tekkinud Vana-Vene riik.*

TEINE JAGU.

FEODAALKORRA TUGEVNEMINE JA EDASI- ARENEMINE. TSENTRALISEERITUD RIIKIDE TEKKIMINE.

I peatükk.

KÄSITÖÖ JA KAUBANDUSE ARENEMINE. LINNADE KASV.

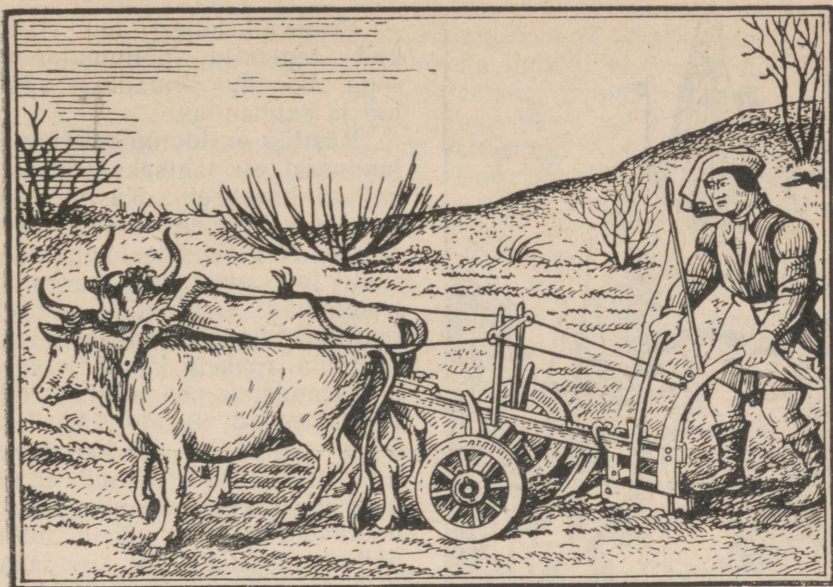
§ 15. Linnade tekkimine.

Käsitöö. Orjandusliku korra asendumine feodaalkorraga tõi kaasa väga suuri muudatusi. Pärisorjade töö oli viljakam kui orjade töö. Majanduslik elu, mis Euroopas keskaja algul hakkas langema, tegi järk-järgult suuri edusamme. Põlluharijad täiustasid tootmisriistu. Seniste puust labidate ja harkide asemel hakati kasutama vastavaid rauast tööriistu. Täiendati adra konstruktsiooni. Euroopas levis aiandus, köögivilja- ja viinamarjakasvatus. Inimesed hakkasid paremini põldu harima ja said seetõttu suuremaid saake.

Koos sellega täienes metallide töötlemise tehnika ja kangakudumine.

Esiailgu olid need tööd põllumajandusest lahutamatud. Iga talupoja pere, nagu me juba teame, valmistas ise kõike, mis talle tarvis läks: nii tööriistu kui ka majatarbeid ja rõivaid; feodaal sai temale vajalikud tooted loonusrendina talupoegadelt. Tootmis-ehnika täienemisega aga hakkasid eralduma elukutselised käsitöölised: sepad, relvameistrid, puusepad, tiserid, nahaparkalid, kangrud, pottsepad. Nad tegelesid ainult oma käsitööga, olles põllutöö juba kõrvale jätnud. *Nii hakkas käsitöö põllumajandusest eralduma.*

Juba IX sajandil said frangi relvameistrid kuulsaks. Euroopas levis üha enam villase riide, kalevi kasutamine. Kalevi tootmine on palju keerulisem kui linase riide tootmine, mida valmistati taluperedes. Kalevi tootmine nõuab spetsiaalseid meistreid. Suurfeodaalid pidasid oma pärusmõisates mitmesuguste erioskustega käsitöölisi. Need käsitöölised olid feodaalide pärisorjad. Nad pidid kõik oma käsitöötooted senjoorile ära andma. Kuid nõudmine käsitöö-

Härgadega veetav ader.

toodete järele suurenes. Käsitöölistel oli kasulikum töötada mitte feodaali jaoks, vaid kõikide jaoks, kes soovisid tellida neilt mitmesuguseid tooteid. Nad põgenesid oma isandate juurest ja rajasid oma asulaid. Käsitöölisel, kes võis end oma tööga ülal pidada, oli senjööri juurest lahkumine hõlpsam kui talupojal, kes põgenemise korral pidi maha jätma oma maatüki ja majapidamise.

Linnade tekkimine. Käsitöölised asusid elama sinna, kus neil oli kõige kergem turustada oma tooteid, kuhu kogunes rohkem rahvast: kindlustatud kohtade lähedale, kloostri müüride äärde, kohtadesse, kus toimus kaubavahetus möödasõitvate kaupmeestega.

Nõnda tekkisid käsitööliste asulad — tulevased linnad. Et kaitsta end kallaletungide vastu, piirasid käsitöölised need asulad valli või taraga, hiljem aga hakati ehitama ka tugevaid kivimüüre. Nii tekkisid linnad. Linnadesse põgenesid pärisorjad, kes püüdsid end varjata oma isandate tagakiusamise eest. Linnamüüride taga oli hõlpsam varjata end feodaali eest. Linnas võis leida teenistust, õppida ära käsitöö; linnas oli vaja lihttöölisi, puuseppi ja ehitustöölisi majade ning linnamüüride püstitamiseks.

Linnade elanikkond kasvas. Linnas elavad käsitöölised müüsid oma tooteid ümberkaudsete külade elanikele. Külaelanikud töid linna toiduaineid, samuti villa, karusnahku, nahka, müüsid neid linnaelanikele ja ostsid omakorda käsitöötooteid. Nii eraldus käsitöö täielikult põllumajandusest.

Linnatornid ja linnatänav.

Erinevalt külast, kus elanikud tegelesid põllumajandusega, koondus linnadesse käsitöö ja kaubandus.

Käsitöö eraldumine põllumajandusest oli tähtsaks edusamuks inimeste elus. Käsitöölised tegelesid linnades ainult oma erialal. Nad täiendasid oma tööriistu ja õppisid neid paremini kasutama. Nende töö muutus tootlikumaks. Nad hakkasid valmistama rohkem käsitöötooteid ja parandama nende kvaliteeti. Ka talupojad võisid nüüd osta neile vajalikke käsitöötooteid linnast, mistõttu polnud enam vaja aega kulutada nende valmistamiseks. Nad võisid nüüd põllumajandust edasi arendada, neil oli rohkem aega selleks, et väetada põldu, puhastada see umbrohest, teha metsamaast uusi põlde. Nende töö muutus samuti tootlikumaks.

Linnad Bütsantsis ja Idamaades. Bütsantsi keisririigis ja Idamaades, kus ammust ajast oli arenenud meisterlik käsitööoskus ja elav kaubavahetus, olid ammu juba olemas õitsvad suurlinnad, nagu Konstantinoopol, Bagdad. Veelgi rahvarikkamad ja jõukamad olid Hiina linnad. Nendes linnades elas rohkearvuliselt käsitöölisi, neis kauplesid rikkad kaupmehed ja väikekauplased. Linnad olid peamisteks kultuurikeskusteks. Neisse koondus haritud inimesi, neis elasid riikide ja piirkondade valitsejad

koos oma õukondlaste ning ametnikega. Linnades avati koole ja raamatukogusid, ehitati templeid ja rikaste losse, mis olid kunstitoodetega kaunistatud.

Linnade kasv Euroopas. Suuremas osas Euroopas VI—IX sajandini linnu peaaegu ei olnud. Kuid juba IX sajandist alates hakkavad Euroopas tekkima linnad kui tööstuse ja kaubanduse keskused.

Venemaal tekkis Kiiev, mis oli juba IX sajandil suureks kaubalinnaks, hiljem aga kujunes «Konstantinoopoli võistlejaks»; kasvasid üles Novgorod ja teised Venemaa linnad. Varjaagid nimetasid Venemaad «Gardarikaks», mis tähendab «linnade maa»: Lääne-Euroopa maadest tekkisid uued linnad kõige varem Itaalias, kus kauplemisest rikastusid Veneetsia ja Genua.

Alates XI sajandist tekkisid ka Euroopa ülejäänud osas linnad. Rööbiti väheste, pärast Rooma keisririigi langemist järelejäänud vanade linnade (London, Pariis, Köln jt.) kasvuga tekkisid uued linnad. Uued linnad kujutasid endast esialgu käsitöölise asulaid.

Kaupmehed. Euroopa linnades olid algul kaupmeesteks väljast sissesõitnud inimesed — «külalised». Enamikus olid nad võõramaalased: araablased, juudid, süürlased. Nad tõid Idamaadest kaasa haruldasi kaupu — kalleid relvi, juveele, lõunamaa vürtse, pipart. Kaupmehed tõid soola, vaske, rauda, tina. Kaugelt kohaletoodud kaupade eest tuli maksta väga kõrget hinda. Seepärast hakkasid ettevõtlikumad linnaelanikud ise sõitma kaugemale võõrmaale kaupade järele. Vahetuskaubana viisid nad kaasa oma käsitöölise tooteid. Nii tekkisid linnades oma kaupmehed.

§ 16. Käsitöölise ja kaupmeeste organisatsioonid.

Tsunftid. Kõik linna ühe ja sama eriala käsitöölised koondusid ühingutesse. Niisuguseid ühinguid nimetati Lääne-Euroopas *tsunftideks*. Olid kangrute, nahaparkalite, mürseppade, pagarite tsunftid. Suuremates linnades oli 100 ja rohkem tsunfti. Iga käsitöölise pidi kuuluma tsunfti liikmeskonda, vastasel korral ei olnud tal õigust linnas käsitööga tegelda.

Iga tsunft valis endale vanema. Tsunftil olid oma ruumid koosolekute jaoks, oli oma kassa. Tsunft allus põhikirjale, mis võeti vastu tsunfti kõikide meistrite üldkoosolekul. Kõik töö eeskirjad olid tsunfti põhikirjas täpselt kindlaks määratud. Põhikiri määras kindlaks, missugune pidi olema tooraine kvaliteet ja missugune pidi olema toodete mõõt ja kaal.

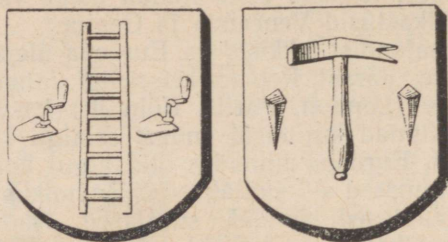
Tsunfti vanemad pidid valvama, et kõik meistrid valmistaksid häid kaupu ega nõrgendaks ostjate usaldust tsunfti vastu. Nad valvasid ka selle järele, et meistrid ei meelitaks üksteiselt üle tellijaid.

Tsunfti liikmed moodustasid väesalga, kelle ülesandeks oli kaitsta linna ja seal valveteenistust pidada.

Tsunft oli väikemeistrite organisatsioon. Igal käsitöölisel oli väike töökoda, kus ta töötas koos oma perekonna, selli ja 2—3 õpipoisiga. Nii sellid kui ka õpipoisid elasid koos meistri ja tema perekonnaga. Nii töökoda kui ka tööriistad kuulusid meistrile, olid tema omandiks. Ta ostis ise materjali ja müüs töökojas valmistatud esemeid.

Teinud läbi kindla õppeaja, sai õpipoiss selliks ja töötas meistri juures palgalisena edasi, seejärel aga võis ta saada meistriks.

Meistrid ekspluateerisid õpipoisse julmalt, sundisid neid tegema igasuguseid töid koduses majapidamises ja peksid neid sageli. Meistrid sundisid selle palju töötama ning püüdsid nende töötasu kärpida.

Tsunfti vapid.

Tööd tehti töökodades käsitsi, ilma ühegi masinata. Tööriistad olid lihtsad. Täiustatud mehhanismide rakendamine oli tsunfti eeskirjade järgi keelatud. Meistrid kartsid, et tehnilised täiustused, võimaldades valmistada rohkem tooteid, võivad rikastada väheseid meistreid, teised aga jäävad ilma tööta. Sellepärast olid tsunftid vaenulikud igasuguste tehniliste uuenduste vastu. Sellega pidurdasid nad tehnika arengut.

Keskaegne turg.

Gildid. Kõige rikkamad inimesed linnas olid kaupmehed. Kaubanduse alal võis kergemini rikastuda kui väikekäsitööga, ehkki tuli ka rohkem riskeerida. Kaupmehed koondusid samuti ühingu-tesse, mida nimetati gildideks. Gildid püüdsid oma liikmetele kindlustada linnades kauplemise ainuõigust ja kaitsesid kaupmeeste huve nende kaubareiside ajal.

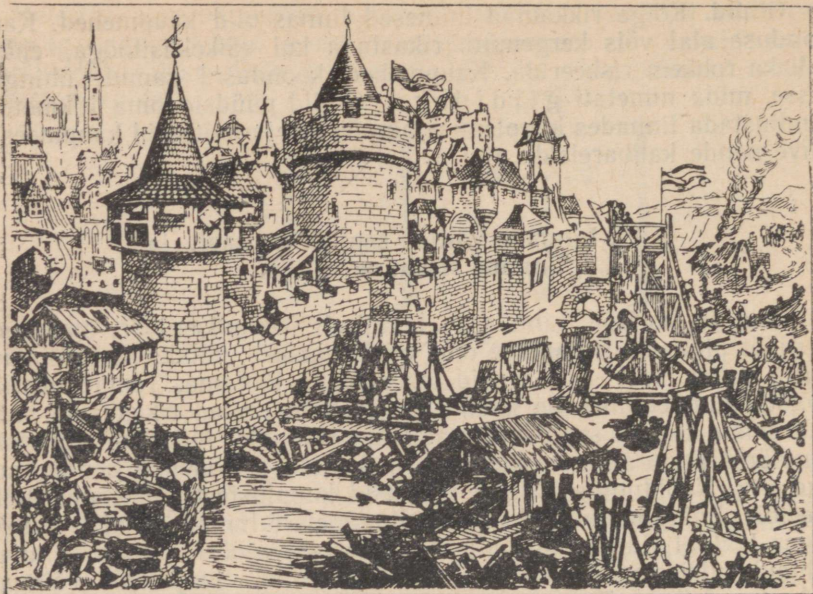
§ 17. Linnade võitlus senjööride vastu ja linnade sisemine võitlus.

Linn ja senjäär. Linn asus tavaliselt feodaalsenjööri maa-alal. Senjäär pidas linnaelanikke oma pärisorjadeks, nõudis neilt loonuserenti, vahel isegi sundis neid teoorjadena töötama. Tema ametnik mõistis linnaelanike üle kohut. Mida enam linnad rikastusid, seda suuremaid makse senjäär linnaelanikelt nõudis. Mõnikord tungisid senjöörid linna sõitvate kaupmeeste kallale ja röövisid nende kaubad ära. Nad tungisid linna ja võtsid kauplustest kõike, mis neile meeldis. Säärane olukord muutus linnadele talumatuks. XII sajandil algas kõikjal Euroopas võitlus linnade ja senjööride vahel. Linnad tahtsid olla senjööridest täiesti sõltumatud. Senjööride võimust vabanenud linnu Prantsusmaal nimetati k o m m u u n i d e k s. Feodaalid vihkasid seda sõna. Linnaelanikele aga sai see sõna võitlusloosungiks feodaalse rõhumise vastu.

Laon'i kommuuni ajalugu. Linnade ja senjööride vahelist võitlust näitab kujukalt L a o n ' i k o m m u u n i ajalugu. Kirde-Prantsusmaal asuv linn Laon oli piiskopi võimu all. Piiskopid rõhusid ja röövisid linnaelanikke igati. Eriti vihati piiskop Gaudry'd. Väga suure summa eest said Laon'i linnaelanikud Prantsuse kuningalt erilise kirja, mis andis linnale kommuuni õigused. Edaspidi ei pidanud Laon'is valitsema ja kohut mõistma piiskop ja tema käsilased, vaid linnaelanike poolt valitud isikud. Ka Gaudry sai suure väljaostumaksu ja nõustus sellepärast kommuuni asutamisega. Saadud raha kulutas Gaudry ära ja otsustas siis linnalt tema õigused ära võtta. Siis algas Laon'is linnaelanike ülestõus. Hüüdega «Kommuun, kommuun!» tulid linnaelanikud linna tänavatele ja väljakutele. Nad tungisid piiskopi majasse. Ehmunud piiskop peitis end keldris asuvasse veinivaati. Seal ta üles ja tapeti. Piiskopi poolehoidjad osalt põgenesid, osalt aga tapeti (1112. a.). Kuid linnaelanikel ei jätkunud jõudu, et kaitsta oma vabadust. Feodaalide väed vallutasid linna ja õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid.

Uus Laon'i piiskop pidas ametisse astumise päeval juttuse, milles ta rääkis, et jumal käsib alistuda nii headele kui ka kurjadele isandatele, ja ähvardas linnaelanikke uute karistustega.

Linna omavalitsus. XII ja XIII sajandil, pika ja visa, sageli aga ka verise võitluse tagajärjel õnnestus paljudel Euroopa linnadel saavutada sõltumatus. Kõiki linnaelanikke peeti vabadeks. Isegi

Keskaegse linna piiramine.

pärisori sai vabaks, kui ta oli linnas ühe aasta ja ühe päeva elanud. Sel ajal räägiti, et «linnaõhk teeb inimese vabaks». Linnaelanikud said omavalitsuse. Linna eesotsas oli valitav ülem, keda Inglismaal ja Prantsusmaal nimetati meeriks, Saksamaal aga bürgermeistriks. Linnal oli oma linnanõukogu. Linnaelanike üle mõistsid kohut oma valitavad kohtunikud. Linnanõukogu müntis raha ja pidas endal sõjaväge. Ta jälgis tsunftide tööd ja kaubanduseeskirjadest kinnipidamist.

Patriitside võitlus tsunftide vastu. Mitte kogu linnaelanikkond ei võtnud valitsemisest osa. Võim oli tavaliselt rikkaste — kaupmeeste, linna maaomanike ja majaomanike — käes. Neid rikkaid linnaelanikke nimetati patriitsideks. Patriitsid elasid tuludest, mida nad said kaubandusest ja oma maadest ning majadest. Nad ei tegelnud käsitööga. Käsitöölisi nad ei lasknud linnanõukogusse. Patriitsid kasutasid oma võimu selleks, et rõhuda tsunftikäsitöölisi ränkade maksudega, samal ajal aga vähendada rikkastele määratavaid makse. Seepärast pidasid tsunftid ägedat võitlust patriitside vastu. XIII ja XIV sajandil õnnestus mõnes linnas tsunftidel võim enda kätte võtta või vähemalt saavutada õigus linnanõukogust osa võtta.

Tsunftide sisemine võitlus. Samal ajal toimusid tsunftides endis suured muutused. Mõned meistrid läksid rikkaks. Suurema tulu saamiseks hakkasid nad võtma rohkem selle ja sundisid neid

rohkem töötama. Rikkad meistrid võtsid tsunftides võimu endi kätte ja kasutasid seda sellide ning väikekäsitööliste rõhumiseks.

Nad ei tahtnud, et linnas oleks palju meistreid, kellega tuleks jagada tellimusi. See pärast hakkasid nad igati takistama sellide meistriks saamist. Meistriks vastuvõetavalt sellilt hakati nõudma, et ta valmistaks kallihinnalise proovitöö. Temalt hakati nõudma, et ta korraldaks rikkaliku pidusöögi kõigile meistritele. See aga ei olnud igäuhele jõukohane. Meistrite poegadel aga olid igasugused soodustused. Nad said takistamatult meistrikutse.

Värvalid.

Niiviisi jäi suurem osa sellidest kogu eluajaks sellideks. Leidmata kaitset tsunftides, kus juhtimine oli rikaste meistrite käes, hakkasid sellid organiseerima oma eri ühinguid. Need ühingud nõudsid meistritelt tööpäeva lühendamist, töötasu tõstmist, sellide paremat kohtlemist. Kui nõudmisi ei rahuldatud, siis korraldasid sellid streike või keelasid kõigil ühingu liikmetel töötada meistri juures, kes nende nõudmisi ei tahtnud arvestada.

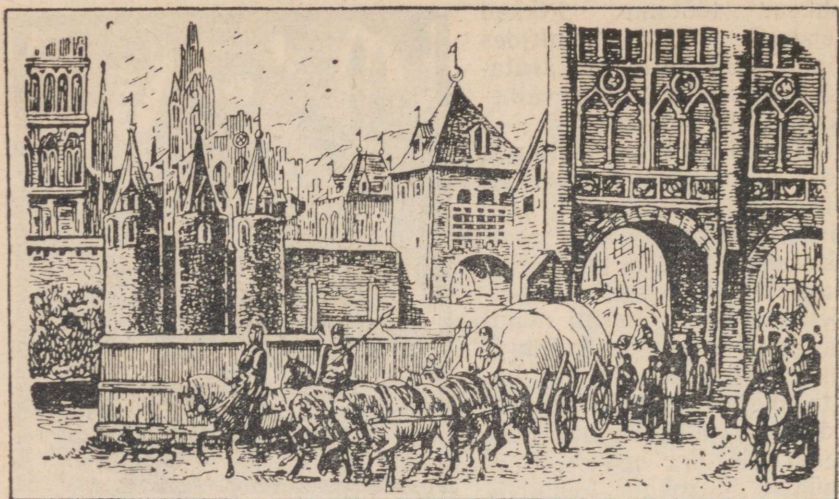
Selle abistas nende võitluses vaesem linnarahvas: lihttöölised, laadijad, väikekauplejad-laialikandjad, töötud. Seda vaesemat linnarahvast nimetati tol ajal plebeideks.

Nii toimus linnades võitlus esialgu linnaelanike ja senjööride vahel (XII—XIII sajand), siis peamiselt käsitöölise ja patriitside (XIII—XIV sajand) ning sellide ja rikaste meistrite vahel (XIV—XV sajand).

§ 18. Linnaelanike igapäevane elu ja kultuur.

Linnaelanike elu. Keskaegsed linnad ei sarnanenud nende linnadega, mida me näeme praegu. Linn pidi end sageli kaitsma vaenlaste kallaletungide eest. Sellepärast tuletas ta väliselt meelde kindlust. Linna ümbritsesid paksud hambulised müürid, mis olid varustatud laskeavade ja vahitornidega. Linnavärvate juurde pääses ainult ülestõstetavat silda mööda. Väravaid valvas pidevalt valvemeeskond.

Linn ei olnud tavaliselt suur. Keskmises Lääne-Euroopa linnas oli ainult mõni tuhat elanikku. Niisuguseid linnu aga nagu Lon-

Kaupmeeste karavan.

don, Pariis, Veneetsia, kus oli rohkem kui 20 000 elanikku, peeti juba väga suurteks linnadeks. Kuid sääraseid linnu oli vähe.

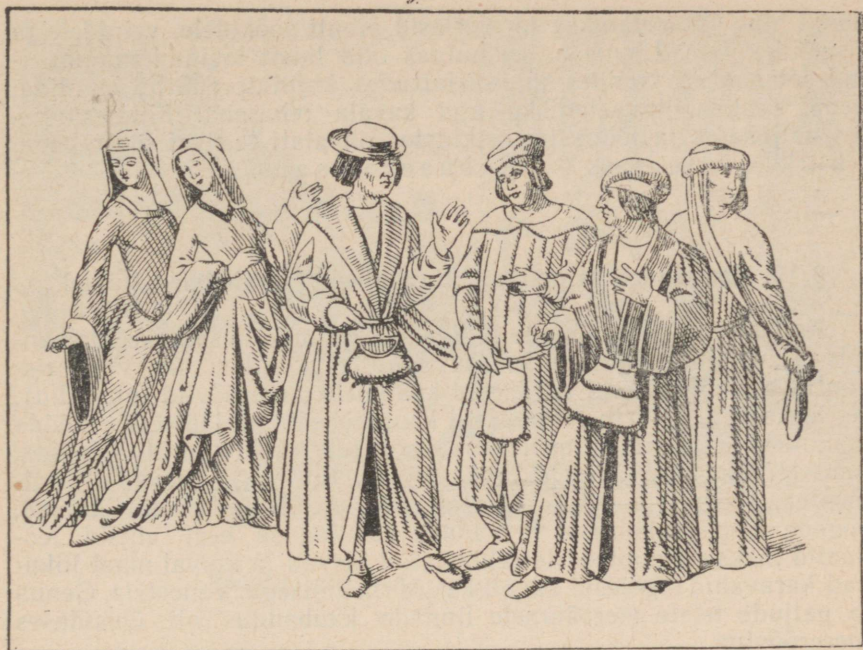
Müürid surusid linna kokku ega lasknud tema maa-ala laien-
dada. Sellepärast olid majad tihedalt üksteise vastu surutud. Linnatänavad olid kitsad ja kõverad. Et ruumi kokku hoida, ehitati ülemiste korruste külge tänava kohale galeriid ja palkonid. Tänavad olid seetõttu poolpimedad. Majad olid puuehitised, õlgkatusega, harva kivikatusega. Seepärast tekkis väga tihti tulekahjusid. Tänavad olid sillutamata ja nad olid vihmase ilmaga väga porised, kuival ajal aga tolmused. Linnaelanikud pidasid lehma, kitsi, sigu, hanesid. Hommikuti aeti loomad linnavärvatest välja karjamaale, õhtul aga tagasi linna.

Linnades esines sageli taude. Surevus oli linnas veel suurem kui maal. Linnaelanike arv suurenes peamiselt selle tõttu, et oma isandate rõhumise eest pagenud maaelanikud asusid linna elama.

Õöeks suleti linnavärvad tugevasti ja valve ei lasknud kedagi läbi. Peale selle suleti öösel linnavärvad ahelatega. Linnades puudus tänavavalgustus, sellepärast kartsid inimesed pimeduse saabudes majast väljuda.

Keset linna oli turuplats, mida ümbritsesid kauplused, galeriid ja kaubaputkad. Ümberkaudsetest küladest sõitsid talupojad ja mõisavalitsejad linna turule, tuues vilja, toornahku, villa ja igasuguseid kodulinde.

Sissesõitnud talupojad või mõisateenijad müüsid kohaletoodud saadusi ja ostsid kõike seda, mida maal ei olnud võimalik saada: kalevit, töödeldud nahku, relvi, hobuseriistu, veskikive, raudesemeid.

Linnaelanike riietus XV sajandil.

Turuplatsil korraldati linnarahva üldkoosolekuid. Siin toimus ka kohtupidamine ja surmaotsuste täideviimine.

Turuplatsilt kulgesid mitmes suunas tänavad, kus elasid käsitöölised. Enamasti elasid ja töötasid ühe ja sama eriala käsitöölised ühes ja samas tänavas. Olid nahaparkalite, vaskseppade, aamisseppade ja kullasseppade tänavad. Kõige rikkamad majad kuulusid kaupmeestele. Tihedalt kokku kuhjunud majade hulgast paistsid eriti silma kirikud. Peaväljakul asus linnanõukogu hoone — raekoda.

Linnaelanikud olid palju suurema haridusega kui feodaalid. Kaupmeestel tuli sageli sõita kaupade järele. Neil tuli oma kaupade ja kasumite üle arvet pidada. Nad pidid olema mitte ainult kirjaoskajad, vaid pidid ka teadma, mida tehakse kaugel väljaspool linna, kus võib kasulikult osta ja müüa.

Linnades elasid ehitusmeistrid, kes oskasid suuri hooned ehitada. Kirja ja seadusi pidid tundma kohtunikud ning linnateenijad.

Linnaelanikud, kes pidasid omavalitsuse saamiseks kauakestvat ja verist võitlust feodaalide vastu, vihkasid rüütleid kui vägivallatarvitajaid ja rõhujaid, põlgasid neid kui tooreid ja harimatuid inimesi. Nad kasutasid iga juhust, et pilgata upsakat ja rumalat rüütlit. Linnaelanike alatiseks pilkeobjektiks olid ka papid ja mungad, kes jutlustasid «vaga elu», ise aga rõhusid ja petsid talu-

poegi ning linnaelanikke ja mõtlesid ainult söökidele, veinidele ja sissetulekutele. Linnaelanike hulgas olid laialt levinud muinasjutud loomadest. Nendes muinasjuttudes kujutati rüütli hundina, pappi eeslina, linnaelanikku aga kavala rebasena. Mitmesugustes naljakates ja lõbusates seiklustes oli alati teistest üle rebane. Nii tekkis terve eepos — «Rebase romaan».

§ 19. Kaubandus ja pangad. Kaubalised ja rahalised suhted.

Kaubateed. Koos linnade ja käsitöö kasvuga kasvas ka kaubandus. Kauplemine tõi suurt kasu, kuid oli ühtlasi ka väga riskantne ettevõte. Merel varitsesid kaupmehi mereröövlid (piraadid). Kaitseks nende vastu relvastasid kaupmehed oma laevu. Ka mööda maanteed sõitsid kaupmehed tavaliselt relvastatult, mitte üksinda, vaid tervete karavanidena, sest reisida tuli väga rasketes tingimustes. Teedel riisusid kaupmehi röövrüütli. Teed olid halvad. Jõgede ülepääsukohtade ja sildade kasutamise eest võtsid feodaalid maksu. Kaupmeeste relvastatud laevad ja kuival maal liikuvad karavanid tegelesid sageli ka ise riisumisega. Veneetsia, Genua ja paljude teiste mereäärsete linnade kaubandus oli ühenduses mererööviga.

Peamiseks merekaubanduse rajooniks oli Vahemeri ja sellega väinade kaudu ühenduses olev Must meri. Siin toimus Ida- ja Läänemaade vaheline kaubandus. Algul etendasid selles kaubanduses peaosu Bütsantsi kaupmehed. Hiljem aga asusid esimesele kohale Itaalia linnade Veneetsia ja Genua kaupmehed. Nad kauplesid Idamaadega Süüria ja Egiptuse sadamate kaudu. Nendes sadamatesse veeti kaupa kokku mitte ainult lähimaist muhamediusulistest Idamaadest, vaid ka Hiinast, Sunda saartelt, mis olid peamised vürtsiga varustajad, ja Indiast. Mereteel kulges Kantonist ümber Malaka poolsaare, sealt edasi Indiasse ja Pärsia lahte. Seal toimetati Kaug-Ida kaubad — vürts, kalliskivid, siid — karavanide abil edasi Süüria ja Egiptuse sadamatesse. Seal ostsid neid Veneetsia ja Genua kaupmehed ning müüsid Lääne-Euroopa maa-des suure kasuga edasi.

Veneetsia ja Genua kaupmehed rajasid XIII—XIV sajandil oma kauba-asulad ka Musta ja Aasovi mere rannikule. Neil olid kauba-asulad Krimmis, peamine neist Kaffa's (praegune Feodosia). Teine suur kauba-asula oli Tana's Doni jõesuus, praeguse Azovi lähedal. Oma kauba-asulaid kindlustasid itaalia kaupmehed müüride ja tornidega. Tänapäevalgi võib Krimmis mitmes kohas näha Genua kindluste varemeid. Nendes sadamatesse tuli välja kaubatee, mis algas idast ning läks läbi kõrbete, steppide ja mäekurude, läbi Kesk-Aasia õitsvate oaside.

Musta ja Aasovi mere ääres asuvasse Veneetsia ja Genua kauba-asulatesse sõitsid kauplema Venemaa ja Poola kaupmehed.

Rüütlite kallaletung kaupmeeste karavanile.

Teine merekaubanduse rajoon asus põhjas ja hõlmas Balti mere ning Põhjameri ääres asetsevaid maid: Põhja-Saksamaad, Prantsusmaad, Inglismaad, Skandinaavia maid ja Loode-Venemaad. Tähtis koht selle rajooni kaubanduses oli Saksa linnade liidul — Hansa liidul — ning Vene linnadel Novgorodil ja Pskovil.

Laadad ja pangad. Suur tähtsus oli laadadel, kuhu mitu korda aastas kokku sõitsid kaupmehed paljudest maadest. Kõige kuulsamaid Euroopa laatu peeti Ida-Prantsusmaal Champagne'i krahvkonnas. Sinna veeti kokku kaupu Idamaadest ja mitmesugustest Lääne-Euroopa maadest. Champagne'i laadadel müüdi Flandria kalevit, Saksamaa lõuendit, Hispaania nahktooteid.

Laadadele sõitsid kaupmehed paljudest maadest ja linnadest, võttes endaga kaasa kaupu ja raha. Et aga igal maal ja linnal oli oma raha, siis pidid laadadel tingimata olema rahavahetajad. Teatava tasu eest vahetasid nad kaupmeestele raha sellisteks müntideks, mis olid maksmisel vajalikud.

Raha vajav kaupmees võis seda rahavahetajalt laenata. Kaupmees andis rahavahetajale kirjaliku kohustuse — «veksli», mille järgi ta kohustus ettenähtud tähtajaks võla tagasi maksma ja protsente tasuma. Raha laenasid mitte ainult kaupmehed, vaid ka feodaalid, kes ostsid toredusesemeid, ja talupojad, kes ei suutnud senjööridele renti maksta.

Nii tekkisid juba keerukamad rahalised tehingud. Kõige rikkamad rahavahetajad muutusid pankuriteks. Pangakontorid avati paljudes Euroopa linnades. Kõige suuremad pankurid olid

Itaalia linnades. Pankurid laenasid raha, võtsid seda hoiule ja saatsid teistesse linnadesse. Raha laenamise eest võtsid nad väga kõrgeid protsente. Pankurite kätte kogunesid suured rahasummad. Ülemäära kõrgeid protsente võtvaid rahalaenajaid nimetati liigkasuvõtjaks.

Kauba- ja rahamajandus. Varem, naturaalmajanduse valitsemise ajal, tootsid talupojad mitmesuguseidprodukte ainult selleks, et neid ise ära tarvitada või siis nendega renti maksta. Nüüd hakkasid nad tootma neid ka linna turu jaoks, et neid seal müüa. Ka feodaalid hakkasid oma majapidamissaadusi turule saatma. Produkti, mis on määratud müügiks, nimetatakse kaubaks. Käsitöölised tootsid ainult müügi jaoks, tootsid ainult kaupa.

Müüdud kauba eest said käsitöölised, talupojad ja feodaalid raha.

Nii hakkas Euroopas järk-järgult arenema kauba- ja rahamajandus.

Kauba- ja rahamajanduse arenemisel olid väga tähtsad tagajärjed feodaalse Euroopa jaoks.

Naturaalmajanduse valitsemisel olid iga feodaali valdused eraldatud, nad ei kaubelnud maa teiste osadega. Kauba- ja rahamajanduse tingimustes astusid maa üksikud piirkonnad üksteisega sidemeisse. Lõuna-Prantsusmaal toodeti oliiviõli mitte ainult enda jaoks, vaid ka maa põhjaosale müümiseks. Põhja-Prantsusmaa saatis oma kalevit Lõuna-Prantsusmaale. Endise killustatuse asemel algas maa ühendamine.

Tugevnesid kaubasidemed ka üksikute maade vahel. Mitmesuguste maade inimesed õppisid üksteist paremini tundma. Nad ei vahetanud ainuüksi kaupu, vaid ka teadmisi. Kauba- ja rahamajanduse arenemisega arenes kiiremini ka kultuur, mille areng varem toimus õige aeglaselt.

Kauplemisest ja rahalaenutamisel võetavatest protsentidest rikastusid kaupmehed ja liigkasuvõtjad. Nende kätte kogunesid suured rahasummad.

Kuid töötajate olukord halvenes.

Feodaalid olid harjunud luksusliku eluga. Nad võisid osta linnast või sissesõitnud kaupmeestelt kõike, mida nad tahtsid: kalleid relvi, kaugelt kohale toodud veine, mitut värvi peenikest kalevit, siidi, kallihinnalisi ehteid jne. Kuid selleks oli vaja palju raha.

Sellepärast seadsid mõned feodaalid sisse raharendi ja hakkasid nõudma talupoegadelt järjest rohkem raha. Kogu raha, mida talupoeg oli saanud oma toodete müügist linna turul, pidi ta feodaalile rendimaksuna ära andma.

Teised feodaalid püüdsid saada võimalikult rohkem raha oma saaduste müügist linna turul. Sellepärast püüdsid nad saada talupoegadelt loonusrendi näol võimalikult rohkem saadusi või sundida neid võimalikult rohkem tegu tegema.

Kõigil neil juhtudel pidid talupojad järjest rohkem töötama feo-

daalide kasuks. Feodaalid mõtlesid välja üha uusi võtteid, et aga suurendada talupoegade eksploateerimist.

Talupojad avaldasid feodaalide nõudmistele vastupanu, keeldusid töötamast isandate jaoks, korraldasid ülestõuse.

Kauba- ja rahamajanduse arenemine tugevdas seega klassivõitlust, võitlust eksploatatorite — feodaalide — ja eksploateerivate — talupoegade — vahel.

II peatükk.

RISTISÕJAD.

§ 20. Ristisõdade algus.

Idamaadesse korraldatavate sõjaretkede põhjused. Idamaa kultuurriikide rikkused ahvatlesid Lääne-Euroopa feodaale. Nad kuulasid innukalt rändurite jutustusi Konstantinoopolis valitsevast toredusest, kaliifide ja emiiride aaretest. Väikerüütlid, saades oma kurnatud ja laostatud talupoegadelt nappi peatoidust, unistasid sellest, et nad saavad nendes muinasjutulistes maades rikkaks. Idamaadest unistasid ka Lääne-Euroopa kuningad ja keisrid, kes oma saadikutelt kuulsid Bütsantsi õukonna imedest, Konstantinoopoli riigikassa keldritest, mis olid täis kulda, ja muhameedlaste maa rikkastest linnadest.

Pidevalt mõtlesid Idamaadele ka paavstid. Ikka veel lootsid nad alistada endale Bütsantsi kirikut ning unistasid, et neil õnnestub levitada ristiusku ja oma võimu muhamediusulistes maades. Nad kutsusid rahvast üles vabastama «uskmatute» muhameedlaste käest Jeruusalemma kui kristlaste püha linna, mis oli türklaste-seldžukkide valduses. Tegelikult aga tahtsid paavstid suurendada oma tulusid ja oma võimu.

Niisugustesse üleskutsetesse suhtusid tähelepanelikult Itaalia kaubalinnade, eriti Veneetsia ja Genua kaupmehed. Need kaupmehed kauplesid Idamaadega. Nende seisukohalt oli väga tähtis võtta enda kätte kaubandus Idamaades ja kõrvaldada oma võistlejad — bütsantsi ja araabia kaupmehed. Nad olid valmis Idamaale korraldatavat sõjaretke toetama.

Üleskutsed Idamaadesse korraldatavaks sõjaretkeks leidsid vastukaja ka talupoegade hulgas. Talupoegi rõhusid igasugused koormised, mida nad pidid kandma oma isandate kasuks, talupoja majapidamine laostus alatistest sõdadest, mida feodaalid endi vahel pidasid. Tihti esines nälja-aastaid, kus talupojad pidid sööma puukoort ja rohtu. Sageli hakkasid nälgivad talupojad tervete külade kaupa liikuma ning lahkusid oma isandate juurest. Idamaal lootsid nad vabadust leida ja oma saatust kergendada.

Seega peaaegu kõik Euroopa rahvastiku kihid — feodaalid,

kaupmehed, vaimulikud, talupojad — püüdsid tungida Idamaadesse, ehkki neil olid selleks erinevad põhjused.

XI sajandi lõpul töötas Idamaades valitsev olukord anda kerget saaki. Bagdadi kalifaat langes türklaste-seldžukkide hoopide all. Seldžukkide riik ise lagunes reaks väikesteks vürstiriikideks, kes omavahel olid vaenujalal. Kordaminek näis olevat kindel.

Esimene ristisõda, 1095. aastal tuli Clermont'i linnas Prantsusmaal kokku kirikukogu (vaimulike kongress). Kirikukogule sõitsid kokku mitte ainult vaimulikud, vaid ka feodaalid. Sõitsid kohale ka kaupmehed. Samuti saabus palju talupoegi ümbruskonna külast. Paavst pöördus kõnega kõigi kokkutulnute poole. Ta kutsus kõiki üles vabastama Jeruusalemma «uskmatute» käest. Ta rääkis ka suurest sõjasaagist, mis ootab vallutajaid Idamaades. See üleskutse võeti vaimustusega vastu. Koosolijad töötasid asuda sõjaretkele ja selle märgiks õmblesid oma riitele punased ristid. Sellepärast nimetatigi Idamaadesse korraldatavaist sõjaretkedest osavõtjaid «ristisõdijateks», sõjaretki endid aga «ristisõdadeks». Paavst andis käsu, et piiskopid igal pool ristisõda propageeriksid.

Esimesena asus Idamaadesse teele Prantsusmaa ja Saksamaa kehviktalupoegade vägi. Ilma vajalike varudeta, peaaegu ilma relvadeta hakkasid nad tuhandete kaupa liikuma Idamaadesse koos naiste, laste ja raukadega. Nad vaevalt teadsid, kuhu lähevad, ja nähes mõnda linna, küsisid: «Kas see polegi Jeruusalemm?» Paljud hukkusid nälja ja puuduse tõttu. Nende kohtade elanikud, kust talupoegadel tuli läbi minna, vaatasid neile kui röövlitele. Neid hävitati tervete salkade kaupa, võeti vangi ja müüdi orjadeks. Tublisti vähenenud koosseisuga jõudis see vägi Konstantinoopolisse ja läks sealt üle väina Väike-Aasiasse. Juba esimeses lahingus purustasid türklased selle väe. Ainult talupoegade väe armetud riismed pöördusid Konstantinoopolisse tagasi.

Samal ajal asusid teele mitmesuguste Euroopa maade rüütlite salgad.

1097. aastal kogunesid nad Konstantinoopolisse. Bütsantslasi hämmastas lääne rüütlike toorus ja harimatus. Nad kartsid, et ristisõdijad kavatsevad vallutada Bütsantsi riigi. Bütsantslased kiirustasid rüütlike salkade edasisaatmisega Väike-Aasiasse. Kuid teekond läbi Väike-Aasia oli äärmiselt raske. Palju rüütleid hukkus Türgi kergeratsaväe äkkrünnakute, hirmsa kuumuse, veepuuduse ja haiguste tagajärjel. Ristisõdijate eneste vahel puhkesid lakamatud tülid. Iga vallutatud linna pärast hakkasid nende juhid tülitsema.

Alles 1099. aastal jõudsid ristisõdijad Jeruusalemma juurde ja vallutasid ta tormijooksuga. Algas muhameedlaste röövimine ja tapmine. Ristisõdijad ei andnud armu ei naistele, raukadele ega lastele.

Ristisõdijate riik. Lääne rüütlike poolt vallutatud maadest moodustati Jeruusalemma kuningriik. Jeruusalemma kuningriigi alla kuulus kitsas rannikuriba Vahemere ääres. Ta pidi kogu aja end kaitsma naabervürstiriikides elavate muhameedlaste vastu.

Vallutatud maades hakkas kehtima feodaalkord. Suursenjöörid olid siin veelgi iseseisvamad kui Lääne-Euroopas. Kohalikud talupojad tehti pärisorjadeks. Nad pidid andma feodaalidele suurema osa oma saagist. Muhamediusulist elanikkonda kiusati hirmsasti taga. Elanikkonna hulgas puhkesid korduvalt ülestõusud tooreste rõhujate — ristisõdijate — vastu.

Jerusaalemma kuningriigi piiride kaitsmiseks ja ülestõusude mahasurumiseks asutati erilised ühingud — vaimulikud rüütliordud. Templiordu nimetus tuli sellest, et ta asukoht oli algul roomlaste poolt purustatud Jerusaalemma templi territooriumil. Hospitaliitide ordu sai oma nimetuse sellest, et ta asutas Jerusaalemmas hospidali. XII sajandi lõpul asutati Teutooni ehk Saksa ordu.

Ordu liikmed olid ühtaegu rüütliid ja mungad. Munkadena andsid nad töotuse, et nad ei abiellu ja et nad tõrkumatult kuulavad oma ülemate sõna. Kuid nende peamiseks eesmärgiks oli sõda ja röövimine. Isegi ristisõdijate hulgas paistsid nad silma oma halastamatu julmuse ja täitmatu ahnusega. Vaimulikud rüütliordud ehitasi endale tugevad lossid. Kokkuröövitud rikkusi suuredasid nad veelgi kaubanduse ja liigkasu võtmisega.

Kõige suuremat kasu said ristisõjast Itaalia linnad, eriti Veneetsia ja Genua. Ristisõdijate abistamise eest sõja ajal said nad tollivaba kauplemise õiguse. Kõigis suurtes Jerusaalemma kuningriigi linnades kuulusid neile terved linnaosad. Euroopaga toimuv kaubandus kasvas suuresti. Euroopast veeti välja kalevit, relvi. Idamaadest veeti Euroopasse idamaa riidet, vaipu, puuvilja, vürtse. Itaalia kaupmehed rikastusid.

§ 21. Järgmised ristisõjad.

Ristisõdijate kaotused. Ristisõdijatel õnnestus vallutada Süüria ja Palestiina sellepärast, et muhamedi feodaalid tegutsesid igaüks üksikult, väikesed vürstiriigid olid sageli üksteisega vaenujalal. Kuid ristisõdijate poolt rajatud riik ei olnud tugev. Muhameedlased ründasid lakkamatult ta piire. Kohalikud elanikud vihkasid ristisõdijaid. Ristisõdijate eneste vahel leidsid aset alalised kokkupõrked. Peagi hakkasid ristisõdijad nende poolt vallutatud maid kaotama.

Varsti tuli ristisõdijatel tegemist teha kardetava vaenlasega. Muhameedlaste killustatud riigid ühinesid ühe valitseja Saladini (araabia keeles Salach-ad-Dini) võimu alla.

Saladin oli vapper ja andekas väejuht. Muhameedlaste hulgas oli tal suur lugupidamine. Kristlastele ajas ta nimi hirmu peale. Saladin kuulutas ristisõdijatele «püha sõja» ja saavutas nende üle võidu Tiberiase järve ääres (1187). Ristisõdijad löödi puruks ja Jerusaalemma kuningas võeti vangi. Samal ajal hõivas Saladin Jerusaalemma.

Ristisõdijad kaotasid suure osa nende poolt vallutatud maadest. Neile saadeti abiks uued rüütliite salgad. Uute ristisõdade organi-

Europa XII sajandil.

seerijad püüdsid sisendada rahvasse, et neid sõdu peetakse «risti-
usu kaitsmise» pärast, kuid tegelikult tundsid ristosõdijad huvi
ainult vallutamiste ja röövimiste vastu.

Neljäs ristosõda. Neljanda ristosõja ajal ei teinud ristosõdijad
katsetki vallutada muhameedlastelt Jeruusalemma, vaid tungisid
selle asemel kristliku Bütsantsi keisririigi kallale. 1204. aastal val-
lutasid nad tormijooksuga Konstantinoopoli ja panid seal toime
kohutava rüüstamise: armutult hävitati elanikke, rööviti kõik, mis
ette juhtus. Hävitati palju kunstiteoseid, rüüstati kirikuid ja isegi
hauakambreid.

See ristosõda näitas selgesti, et ristosõdijad ei mõelnudki
ristiusu «pühaduste» vabastamisele. Nad olid valmis röövima krist-
lasi samuti kui muhameedlasi. Pärast Konstantinoopoli vallutamist
ei mõelnudki nad enam edasisest sõjaretkest Idamaadesse. Rüütli-
test ristosõdijad jagasid omavahel suure osa Bütsantsi valdustest.

Alles 1261. aastal õnnestus kreeklastel tagasi võita Konstanti-
noopol. Kuid Bütsantsi riik ei suutnud enam kunagi toibuda sellest
hävitustööst, mille ristosõdijad olid seal toime pannud.

Laste ristosõda. Vahepeal halvenes ristosõdijate olukord üha
enam. Jeruusalemma taasvallutamiseks polnud enam mingisugust
lootust. Euroopas hakkas religioossete eelarvamuste mõjul levima
arvamine, et täisealistel inimestel ei õnnestu vallutada «pühasid
kohti», kuid et seda suudavad teha lapsed. Nii Prantsusmaal kui
ka Saksamaal hakati kokku koguma lapsi. Marseille'sse kogunes
suur hulk poisse ja tüdrukuid. Laevaomanikud hakkasid lapsi
Palestiinasse toimetama. Nende laste saatus oli õudne. Osa neist
hukkus Vahemeres tormi ajal, osa toimetati laevaomanike poolt
Egiptusesse ja müüdi orjadeks. Niisama kurb oli Saksamaal kokku-
kogunenud laste saatus. Siin organiseerisid laste ristosõda algusest
peale orjakauplejad. Kui lapsed olid jõudnud Itaalia lõunaossa,
käskisid kohalikud võimud neil koju tagasi minna. Vintsutustest
kurnatuna surid peaaegu kõik lapsed tagasiteel.

Ristosõdade lõpp ja tagajärjed. Viimane ristosõda, mis oli arvult
kaheksas, toimus 1270. aastal. Kõik need ristosõjad tõid kaasa
suurte inimhulkade mõttetut hävingu. Varsti pärast seda kaotasid
ristosõdijad oma viimased valdused Idamaades.

Ristosõjad ei saavutanud seda eesmärki, mida nendega taotleti.
Lääne-Euroopa rüütliel ei õnnestunud end Idamaades kindlustada.
Ja ikkagi oli ristosõdade tähtsus Lääne-Euroopa seisukohalt väga
suur. Kõigepealt tugevnesid kaubanduslikud sidemed Idamaadega.
Vahemerel, kus enne ristosõdu sõitsid peaaegu ainuüksi araabia ja
bütsantsi laevad, hakkasid nüüd kaubandust arendama Itaalia lin-
nad Veneetsia ja Genua. Ristosõjad rikastasid itaalia kaupmehi.

Ristosõjad tutvustasid eurooplastele uusi põllumajanduslikke
kultuure ja uusi vilju. Idamaadest toodi Euroopasse tatar, mais, riis,
arbuusid, sidrunid ja aprikoosid. Hakkas levima roosuhkru tarvi-
tamine. Euroopas tekkisid uued tootmisharud — klaasi ja siidriide
valmistamine.

Tormijooks lossile.

Eurooplased tutvusid Idamaade rikka kultuuriga. See võimaldas neil oma vaimset silmaringi märksa avardada.

Eurooplaste poolt toime pandud röövimised ja vägivallateod andsid Idamaade rikkusele ja kultuurile ränga hoobi. Eriti sai kannatada Bütsants. Eurooplaste (ehk «frankide», nagu neid tavaliselt nimetati) nime hakati vihkama kõigis idapoolsetes maades.

Ristisõjad ei olnud veel lõppenud, kui Aasia ja Ida-Euroopa maad pidid läbi elama veel kohutavama kallaletungi.

MONGOLITE VALLUTUSRETKED.

§ 22. Tšinghis-khaani riik.

Mongolid. Mongoli hõimud rändasid laialdasel Sise-Aasia kiltmaal ja steppides. Nende rikkuse moodustasid suured veise-, lamba- ja hobusekarjad. Mongolid elasid vildist jurtades, mida oli kerge koost lahti võtta ja edasi toimetada. Kui mongolid liikusid ühest kohast teise, siis näis, nagu liiguks terve linn veokitel.

Kehv ja karm loodus, milles mongolitel tuli elada, alalised loodusõnnetused, mis hävitasid nende kari-loomi, ja vaenlaste kallale-tungid õpetasid neid taluma igasugust puudust, valmis olema igasuguste ootamatuste vastu ning pidama ranget distsipliini. Iga hõim kujutas endast sõjalist organisatsiooni. Suku-kondlikud sidemed olid väga tugevad. «Omastest lah-kulöömine,» rääkisid mongolid, «tähen-dab langeda võõrastele saagiks.» Mongolite hulgas ei olnud enam võrdsust. Neil oli olemas ülemkiht, kelle valduses olid suured karjad ja karjamaad, olid ka kehvikud, kes olid sunnitud töötama ülemkihi jaoks, olid ka sõjavangidest orjad. Üksikute hõimude eesotsas olid vürstid (nojoonid). Nojoonidel olid oma kaaskonnad, mis koosnesid julgetest ratsanikest. Mongolite vaese ja kehva kodu-maa naabruses olid rikkad maad: Hiina, Kesk-Aasia riigid. Mongolite lauludes on säilinud legende nende maade loendamatutest rikkustest. Mongolite ülemkiht unistas niisama innukalt naabruses asuvate kultuursete maade vallutamisest ja paljaksröövimisest, nagu Lääne-Euroopa rüütlid unistasid Bütsantsi paljaksröövimisest ja Jeruusalemma vallutamisest.

Tšinghis-khaan. XIII sajandi algul ühendas nojoon Temuštšin suurema osa mongoli hõimudest oma võimu alla. 1206. aastal kuu-

Tšinghis-khaan.

utas mongoli ülemkihi koosolek Temutšini keisriks. Ta võttis endale nimeks Tšinghis-khaan. Tšinghis-khaanil olid suured väejuhi- ja organisaatorivõimed. Ta sõjaväes valitses range distsipliin. Sõnakuulmatuse või arguse eest karistati surmanuhtlusega. Tšinghis-khaan võis kokku koguda suure väe, sest tema käsu peale pidid välja tulema kõik sõjaväeteenistuseks kõlblikud mehed. Tema sõjavägi oli feodaalse Euroopa kõige arvukamatest armeedest mitu korda suurem.

Mongoli sõdur.

Euroopas nimetati mongoleid sagedamini tatarlasteks ühe Tšinghis-khaani riiki kuuluva hõimu nimetuse järgi.

Mongolite vallutused. Pärast mongolite hõimude ühendamist asus Tšinghis-khaan sõjaretketele naabermaade vastu. Kõigepealt alistas ta Lõuna-Siberi hõimud. Seejärel tungisid tema väed Põhja-Hiinasse. Ta vallutas Põhja-Hiina pealinna (Pekingi). Siis liikus Tšinghis-khaan oma määratu suure sõjaväega Kesk-Aasiasse ja vallutas Buhhaara, Samarkandi ning teised õitsvad linnad.

Mongoli sõjavägi tegutses kõikjal halastamatu julmusega. Mehed tapeti vallutatud linnades peaaegu viimseni, naised ja lapsed viidi kaasa ning müüdi orjadeks. Linnad riisuti paljaks ja põletati maha. Armu heideti meistritele ja käsitöölisele, kes võisid mongolitele kasulikud olla. Need viisid mongolid endaga kaasa. Pärast mongolite sissetungi muutusid mitmed Kesk-Aasia õitsvad oasid kõrbeteks.

Samal ajal tungis osa mongoli vägedest Lõuna-Venemaa stepidesse, kus rändasid polovetsid. Polovetsid pöördusid abi saamiseks oma endiste vaenlaste — Vene vürstide — poole. Kalka jõe ääres, mis suubub Aasovi merre, purustati koordineerimatult tegutsevad polovetside ja venelaste väed mongolite poolt. Mongolid ei säästnud sõjavange — kõik nad hukati.

§ 23. Tšinghis-khaani vallutused.

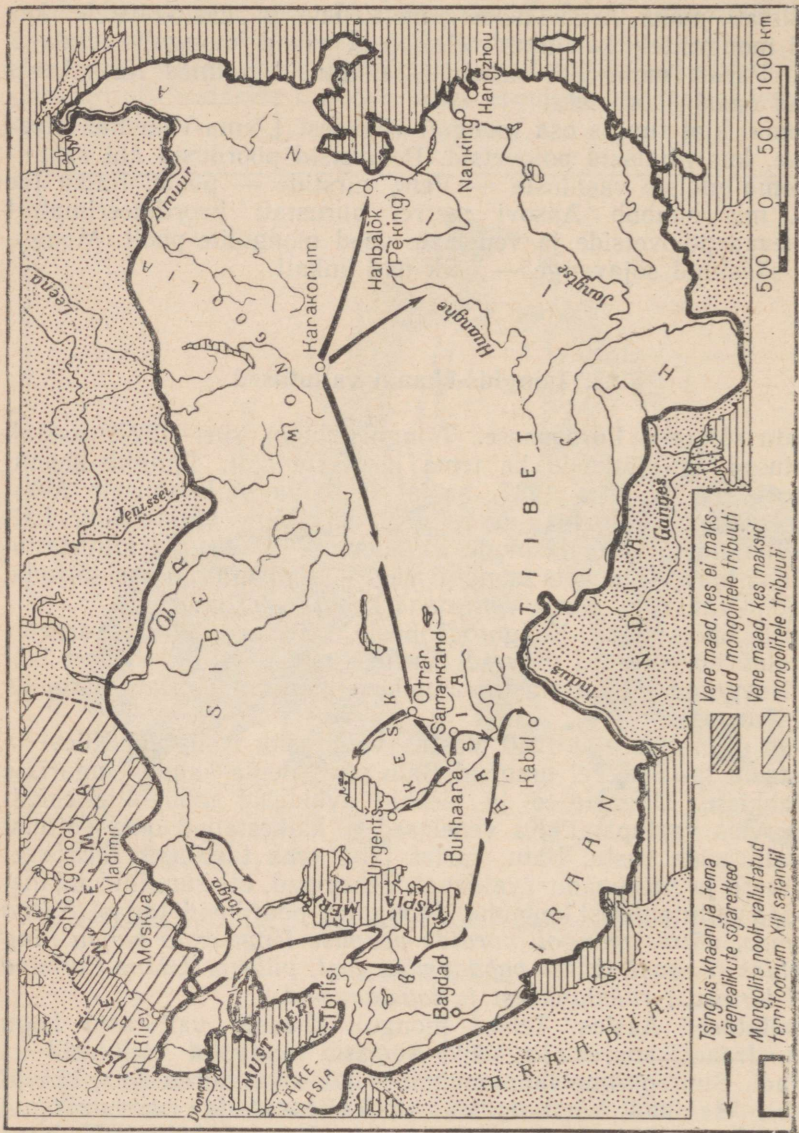
Batu sõjaretk Euroopasse. Tšinghis-khaan suri 1227. aastal. Vallutused aga jätkusid ka tema järglaste ajal. Tšinghis-khaani pojapoeg Batu asus 1237. aastal Euroopa vallutamisele. Mongolid laastasid Volgamaa ja tungisid siis Vene vürstiriikide kallale. Vaatamata kangelaslikule vastupanule ei suutnud killustatud Venemaa määratu suurte mongoli vägede pealetungi tagasi tõrjuda. Mongolid rüüstasid Kirde-Venemaad kohutaval kombel.

Batu liikus edasi Novgorodi peale, kuid ei suutnud rasketes võitlustes nõrgestatud vägesid suurtest metsadest ja soodest läbi viia. Novgorod jäi tatarlaste rünnakust puutumata. Batu suundus nüüd lõunasse.

Uue sõjaretk ajal 1240. aastal vallutasid mongolid Kiievi ja purustasid ta. Seejärel tungisid Batu väed Poola kaudu Ungarisse ja Tšehhisse. Ungarlased ja tšehhid avaldasid mongolite eelvägedele visa vastupanu. Ka venelased ei katkestanud oma võitlust rööv vallutajate vastu. Batu, kartes jätta oma tagalasse ikka veel alistamata ja vastupanu avaldavat Venemaad, oli sunnitud Lääne-Euroopa vallutamisest loobuma. Mongolid pöördusid tagasi. *Seega Venemaa, võttes mongoli hordide peamise löögi enda kanda ning võideldes rängast ikkest vabanemise eest, päästis Lääne-Euroopa maad hirmsast rüüstamisest ja laastamisest.*

Vallutused Aasias. Teised mongoli khaanid vallutasid kogu Hiina, Iraani, suure osa Väike-Aasiast. Mongolid vallutasid ka Bagdadi. Suurepärane linn, muhameedlaste kultuurikeskus, rööviti tühjaks, elanikud hävitati, kõik kunstiteosed ja raamatukogud põletati ära. Nõnda loodi määratu suur Mongoli riik, mis ulatus Vaiksest ookeanist Doonau suudmeni ja Araabiast Siberi tundrateni.

Mongoli ike. Mongolite määratu suured vallutused olid võimalikud mitte ainult sellepärast, et neil oli suur sõjavägi ja et nad

Mongolite vallutused XIII sajandil.

olid hästi organiseeritud ja distsiplineeritud, vaid veel rohkem sellepärast, et naaberriigid olid killustatud ega suutnud kohutavale vaenlasele vastulöögi andmiseks kokku koguda vajalikke jõude. Mongolid tungisid kallale ootamatult. Nad püüdsid oma vastaseid hirmutada, võtta neilt igasuguse tahte vastupanu avaldamiseks. Halastamatud ja massilised tapmised, hirmsad piinamised ning julmad hukkamised pidid kõigisse sisendama ülisuurt hirmu juba mongolite nime ees. Mongolite sõjaretkedega käisid kaasas röövimised, tulekahjud, laastamine. Mongolid muutsid õitsvad maad kõrbeteks, elanikud aga hävitati või viidi kaasa orjadeks. Nende poolt alla heidetud rahvad pidid maksma üle jõu käivat andamit, andma oma pojad ja tütreid orjadeks, kuid see ei päästnud neid mongolite väesalkade uute kallaletungide eest, mis külvasid kõikjal surma ja hukatust.

Mongolite ülevõim oli allaheidetud rahvaste seisukohalt suuri maks õnnetuseks, mis jättis kestvaid jälgi nende ajalukku.

Ülestõusud mongolite vastu. Mongoli ike kutsus rõhutud rahvaste hulgas sageli esile ülestõuse. Juba 1238. aastal toimus käsitööliste ülestõus Buhhaara linnas. Ülestõusuga ühinesid talupojad. Mongolid kogusid kokku suured jõud ja surusid ülestõusu maha.

Ülestõusud puhkesid ka teistes Mongoli riigi osades. XIII sajandi lõpul toimus suur ülestõus Gruusias. Kuid ka see suruti maha.

Visa võitlust vallutajate vastu pidas hiina rahvas. Hiinas tekki- sid salaühingud, kes organiseerisid võitlust mongolite vastu. XIV sajandil kihutati mongolid hiinlaste poolt minema ja hiinlased said oma iseseisvuse tagasi.

Mongolite vastu suunatud ülestõuse esines tihti ka Vene maades.

Venemaale oli mongolite laastamistöö ja mongoli ike hirmsaks õnnetuseks. Linnad olid varemetes, külad maha põletatud. Osa elanikkonnast oli tapetud, osa aga orjadena ära viidud. Mongolite ülevõimu tagajärjel sai Venemaale osaks pikaajaline majanduslik ja kultuuriline langus.

Oma kultuuriliselt tasemelt olid mongolid venelastest palju madalamal. Mongolite ülevõim tugines ainult jõule. Vene rahvas vihkas kogu hingest julmi röövvallutajaid ja kogus järk-järgult jõudu, et hirmsast ikkest vabaneda.

Määratu suurte kannatuste hinnaga ja väsimatu võitlusega halastamatute vallutajate vastu kaitses vene rahvas Lääne-Euroopat mongoli ikke koleduste eest.

TSENTRALISEERITUD RIIKIDE TEKKIMINE EUROOPAS (XII—XV SAJAND).

§ 24. Prantsusmaa XII—XV sajandil.

Kuningavõimu nõrkus IX—XI sajandil. Pärast Verduni lepingut (834. a.) ja Frangi riigi lagunemist sai Prantsusmaast omaette riik. Nagu teisedki Euroopa riigid nii oli ka Prantsusmaa feodaalriik. Kogu maa oli feodaalide omandiks. Talupojad olid pärisorjuses. Võim kuulus suurfeodaalidele — hertsogitele ja krahvidele. Kuningat peeti ainult peameheks nende hulgas. Tegelikult ei olnud kuningal oma kuningriigis peaaegu mingit võimu. Hertsogid ja krahvid ei kuulunud kuninga sõna ja isegi pidasid sõda tema vastu. Kõige tugevamateks krahvkondadeks ja hertsogiriikideks Prantsusmaal olid: lääneosas Normandia ja Bretagne'i hertsogiriik, idaosas Champagne'i krahvkond ja Burgundia hertsogiriik. X sajandi lõpul lõppes Karolingide (Karl Suure järglaste) dünastia ja prantsuse feodaalid valisid kuningaks ühe hertsogi — Hugues Capet', kes pani Prantsusmaal aluse Kapetingide dünastiale.

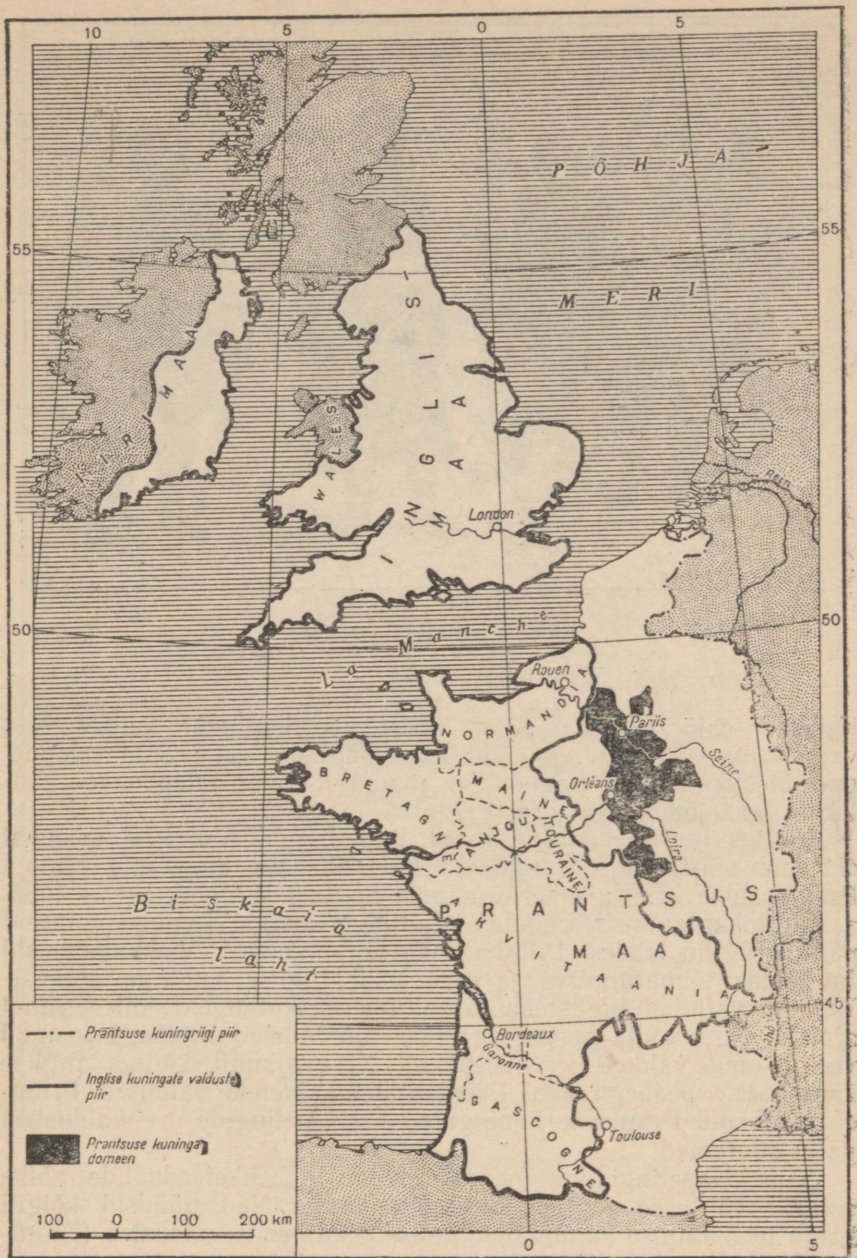
Kuninga isiklikus valduses oli ainult tema hertsogiriik koos Pariisi ja Orléans'i linnaga. Paljude krahvide ja hertsogite valdused olid kuninga omast suuremad.

Kuid isegi omaenda valdustes (oma «domeenis») ei suutnud Kapetingid tagada oma vasallide kuulekust. Kuninga vasallid ehitasid endale kindlad lossid ja röövisid suurtel maanteedel. Ka kuningas ise pidi neid kartma. Pariisist Orléans'i võis kuningas sõita ainult tugeva relvastatud väesalga saatel.

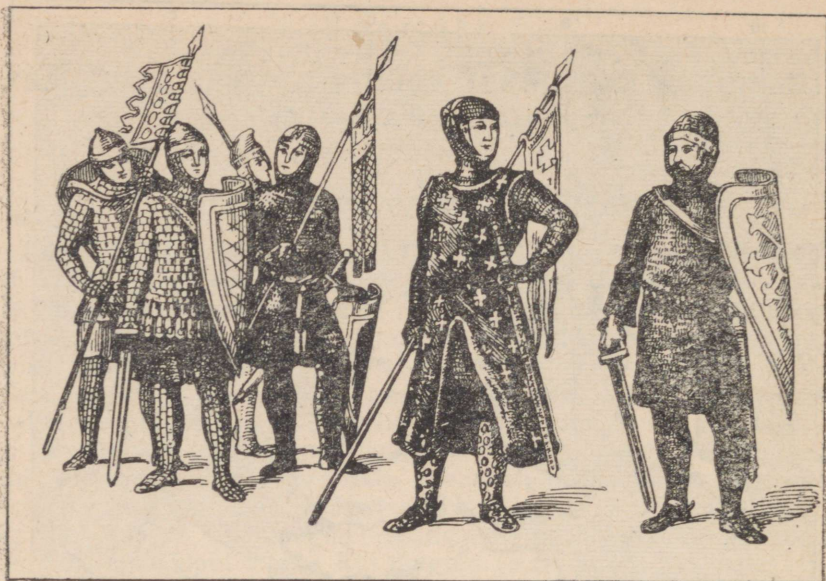
Esimesed kuningad Kapetingide dünastiast olid sunnitud pidevalt sõdima tõrksate vasallide vastu oma domeenis, purustama nende röövlilosse ja alistama nad endale.

Kuningavõimu tugevdamine XII sajandil. XII sajandil kuningate võim tugevnes. Nad said endale tugeva liitlase. Selleks ajaks oli Prantsusmaal tekkinud palju linnu, mille elanikud tegelesid käsitöö ja kaubandusega. Linnad pidasid visa võitlust oma senjööride vastu. Selles võitluses toetasid kuningad linnu. Sellega nõrgendasid nad senjööride jõudu ja kindlustasid oma võimu. Linnadele oli vaja tugevat kuningavõimu. Ainult kuningas võis aidata neid võitluses senjööride vastu. Selleks et linnad võiksid vabalt kaubelda kogu Prantsusmaal, kartmata vägivalda ja röövimist feodaalide poolt, oli vaja kogu maa ühendada kuninga võimu alla. Sellepärast abistasid linnad kuningaid raha ja sõjaväega.

Linnade abiga võisid Kapetingid asuda suursenjööride — hertsogite ja krahvide — alistamisele. Peale linnade abistasid Kapetinge ka väikefeodaalid, hertsogite ja krahvide vasallid. Neid rõhusid

Inglismaa ja Prantsusmaa XII sajandi teisel poolel.

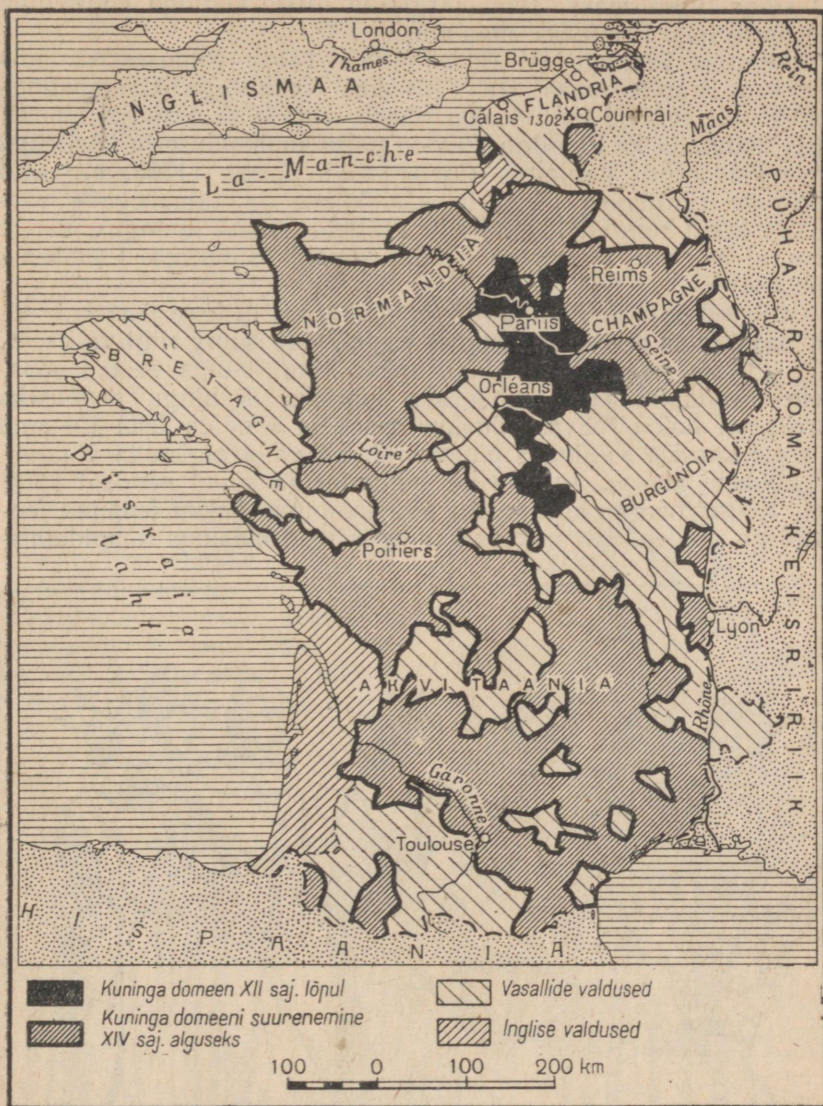
Rüütlid XII—XIII sajandil.

tugevad senjöörid, ja seepärast otsisid nad kuningalt kaitset. Nad vajasid tugevat kuningavõimu ka sellepärast, et kartsid talupoegade ülestõuse, nähes samal ajal, et nad ei suuda talupoegade kuulekust oma jõududega tagada.

Võitlus Inglise kuninga vastu. Kapetingidel olid Prantsusmaal ohtlikud võistlejad — Inglise kuningad. Üks kõige tugevamaid Prantsusmaa hertsogeid, Normandia hertsog William, kogus 1066. aastal kokku suure Normandia rüütlike väesalga. Temaga ühinesid paljud rüütlid teistest Prantsusmaa piirkondadest. Väed maabusid Inglismaa lõunarannikul ja purustasid Inglise kuninga sõjaväe. William vallutas Inglismaa ja sai Inglise kuningaks, olles samal ajal ka Normandia hertsog. Hiljem suurendasid Inglise kuningad veelgi oma valdusi Prantsusmaal. XII sajandil kuulus Inglise kuningatele peaaegu pool Prantsusmaad. Nende valdused Prantsusmaal olid Prantsuse kuningate — Kapetingide — valdustest palju suuremad.

Kuid Kapetingid, tuginedes linnade ja väikefeodaalide abile, astusid võitlusse Inglise kuningate vastu. Nad püüdsid kõigiti kahju teha Inglise kuningatele ja ässitasid nende valdustes (Prantsusmaal) elavaid väikefeodaale nende vastu üles.

Lõpuks Prantsuse kuningas Philippe II Auguste vallutas XIII sajandi algul Inglise kuningalt John Maatalt suurema osa tema valdustest Prantsusmaal, sealhulgas ka Normandia, ning liitis need

Prantsusmaa XIII—XIV sajandi algul.

oma domeeniga. Prantslased purustasid Inglise väed ja neid abistanud Saksa väed. Sealjuures andsid Philippe'ile suurt abi Prantsuse linnade sõjaväed.

Sellega sai Philippe II Prantsusmaa hertsogite ja krahvide hul-

gas kõige tugevamaks. Tema järglased liitsid kuninga domeeniga veel palju teisi Prantsuse maa-alasid.

Kuningas Philippe IV Ilusa (1285—1314) valduses oli juba suur osa Prantsusmaast. Ta liitis oma valdustega Champagne'i krahvkonna, mis oli tuntud oma rikaste laadade pooldest. Philippe IV tahtis vallutada ka Flandria, kus oli palju kaubanduse ja käsitööga tegelevaid linnu. Lahingus Courtrai juures (1302. a.) said Prantsuse rüütliväed Flandria käsitöölise ja talupoegade väeüksuste käest rängalt lüüa. Palju rüütleid langes lahingus, vange üldse ei võetud. Prantsuse feodaalid olid sunnitud Flandriast lahkuma.

Generaalstaadid. Philippe IV polnud enam väikese domeeni senjäär nagu tema esivanem Hugues Capet, vaid suure riigi valitseja. Kuid Prantsusmaa jäi feodaalriigiks. Maa kuulus seal feodaalidele. Feodaalid olid valitsevaks klassiks. Kuninga peamiseks mureks oli hoida rahvas sõnakuulmises ja sundida teda töötama isandate kasuks. Kuningas püüdis rahvalt välja pigistada võimalikult rohkem makse. Suure riigi juhtimine ja sõjad nõudsid palju raha. Kõigis nendes küsimustes pidi kuningas kokku leppima feodaalidega. Sellepärast hakkas kuningas neid kutsuma nõupidamis-

Feodaalaadli riietus XIV sajandil. (Vasakult teine — munk.)

tele. Nendele nõupidamistele kutsus kuningas ka kirikufeodaale — kõrgemaid vaimulikke, piiskoppe, abte, samuti ka linnade esindajaid — rikkaid kaupmehi, sest linnaelanikud toetasid kuningavõimu ja võisid anda kuningale palju raha. Neid feodaalide, vaimulike ja rikaste linnaelanike esindajate koosolekuid nimetati **generaalstaatideks**. Esimesed generaalstaadid kutsuti kokku 1302. aastal.

Generaalstaatides ei olnud esindatud töörahvas — talupojad, käsitöölised, linnaplebeid.

Generaalstaadid leppisid kuningaga kokku selles, missuguseid makse võib rahvalt võtta. Kuningas ja generaalstaadid võtsid ühised abinõud tarvitusele selleks, et hoida rahvast sõnakuulmises ja sundida teda makse tasuma.

Vaimulikud, feodaalid ja linnaelanikud pidasid generaalstaatides koosolekuid eraldi ja võtsid vastu eraldi otsuseid. Feodaalide ja rikaste linnaelanike vahel oli generaalstaatides sageli lahkkelisid, sest feodaalid pidasid linnaelanikke alamsaks seisuseks ja tahtsid nende õlgadele panna suurema maksukoorma.

Saja-aastase sõja algus. XIV sajandil algas Prantsusmaa ja Inglismaa vahel sõda, mida hakati nimetama **Saja-aastaseks sõjaks**. Sõda kestis vaheaegadega 1337.—1453. aastani.

Inglise feodaalid tahtsid vallutada Prantsusmaa ja saada sealt rikkaid mõisaid ja pärisorje. Inglise kuningas Edward III teatas, et tal kui Prantsuse kuninga sugulasel on õigus Prantsuse troonile, ja hakkas end nimetama Inglise ja Prantsuse kuningaks.

Inglased korraldasid sõjakäike Prantsusmaale, röövisid ja laastasid maad ning viisid kaasa määratu suure sõjasaagi. Nad püüdsid vangi võtta võimalikult rohkem suursuguseid inimesi, et saada nende eest väljaostutasu.

Prantsuse feodaalid ei suutnud anda vaenlasele vastulööki. Tülid nende vahel jätkusid. See oli inglastele kasulik. Inglastel oli ka sõjavägi paremini organiseeritud.

XIV sajandi vibukütid.

Inglaste peamiseks sõjaliseks jõuks oli hästi distsiplineeritud jalavägi, kelle relvadeks olid vibupüssid. Inglise vibukütid olid kogu Euroopas kuulsad. Nende nooled tungisid isegi läbi kõva raudrüü. Prantsuse raudrüütliid ei tunnustanud distsipliini ega olnud õppinud ühiselt tegutsema.

Sellepärast oli ülekaal inglaste poolel. 1346. aastal purustasid nad Prantsuse väed Crécy' lahingus, kümme aastat hiljem (1356. a.) aga Poitiers' lahingus. Need lahingud näitasid distsiplineeritud vägede selget paremust võrreldes rüütlitega, kes olid küll vaprad, kuid ei osanud ühiselt tegutseda.

Poitiers' lahingus hävitasid inglise vibukütid palju prantsuse rüütleid, paljud neist võeti vangi. Vangi võeti ka Prantsuse kuningas.

Jacquerie. Sõjaline lüüasaamine, mis sai osaks prantsuse feodaalidele, kes ei osanud kaitsta oma maad vööramaiste vallutajate vägivalla ja riisumise eest, kutsus Prantsusmaa linnaelanike hulgas esile üldise pahameele. Tõusis üles Pariisi elanikkond — kaupmehed, käsitöölised ja linnakehvikud.

Põhja-Prantsusmaal puhkes talupoegade ülestõus. *See ülestõus oli suunatud feodaalide vastu.*

Talupojad kandsid sügavat viha oma rõhujate — feodaalide vastu, kes püüdsid võtta talupoegadelt võimalikult rohkem, laostades neid üle jõu käivate maksudega. Eriti halvenes talupoegade olukord Saja-aastase sõja ajal. Sõja pidamiseks hakati talupoegadelt võtma veelgi rohkem makse. Sõjategevus laostas talupoegade majapidamised täielikult.

Pärisorjusliku rõhumise vastu suunatud ülestõus algas 1358. aasta mais ja on tuntud Jacquerie nimetuse all. Prantsuse aadlikud nimetasid talupoegi põlgliku hüüdnimega Jacques Bonhomme'iks (kohtlaseks Jaaguks). Talupoegade ülestõus ei olnud ette valmistatud, vaid puhkes stiihiliselt.

Talupojad ähvardasid «kõik suurnikud viimseni hävitada». Ülestõusu juhiks valiti Guillaume Karle, kes oli varem sõjaväes teeninud ning tundis sõjaasjandust.

Ülestõusnud talupojad purustasid feodaalide losse ja hävitasid feodaale.

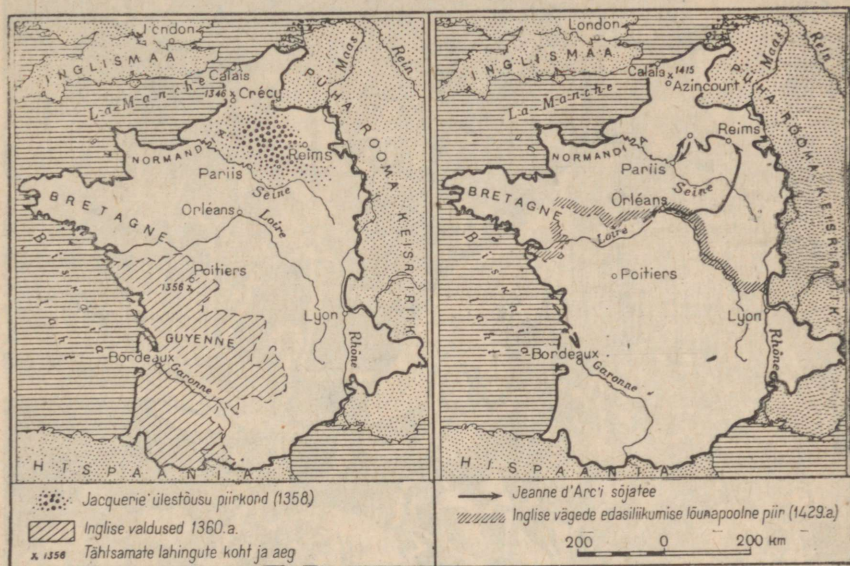
Feodaalid toibusid esimesest hirmust ja kogusid talupoegade vastu võitlemiseks vajalikke jõude. Nad kutsusid Guillaume Karle'i läbirääkimistele ja võtsid ta reetlikult vangi. Pärast seda said halvasti relvastatud talupojad feodaalide vägede käest lüüa.

Guillaume Karle'i piinasid feodaalid metsikult. Irvitades tema kui «talupoegade kuninga» üle, panid feodaalid talle krooni asemel pähe tuliseksaetud kolmjala. Algas metsik arveteõindamine ülestõusnud talupoegadega. Neid poodi, põletati tuleriidal, aeti taga mööda metsi kui metsloomi.

Varsti suruti maha ka Pariisi linnaelanike ülestõus.

Nagu teistes keskajal toimunud talupoegade ülestõusudes said talupojad lüüa ka Jacquerie ajal. Talupoegade kogukonnad elasid

kõik omaette elu, neil puudusid omavahelised sidemed ja nad ei olnud õppinud ühiselt tegutsema. Neil puudus ühine tegevusplaan. Seepärast õnnestus feodaalidel talupoegade ülestõus maha suruda.

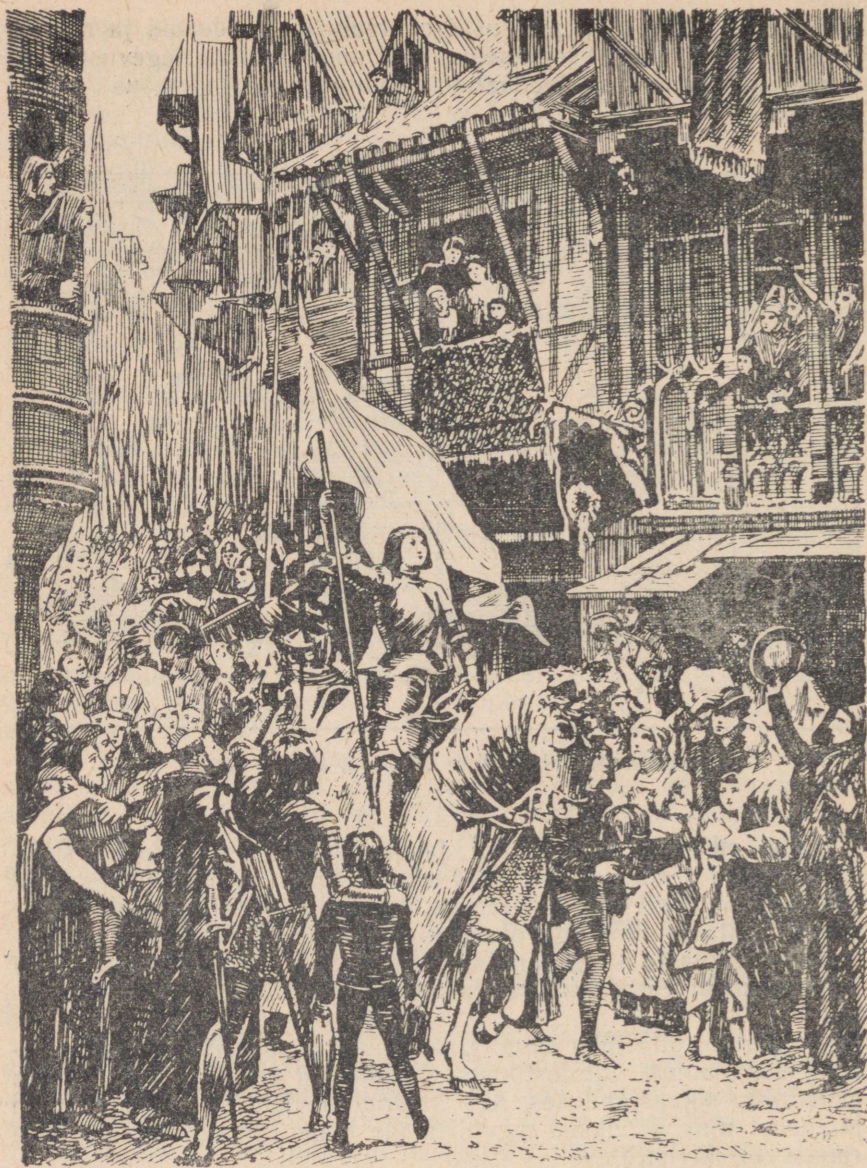

Prantsusmaa Saja-aastase sõja ajal (1337—1453).

Sõja edasine käik. Kuigi Jacquerie oli julmalt maha surutud, tundsid prantsuse feodaalid ikkagi suurt hirmu selle ees. Nad lõpetasid ajutiselt oma tülitsemise, hakkasid kõigiti toetama kuningat ja aitasid kuningavõimu kindlustada. Selle tõttu õnnestus neil inglaste käest ära võtta peaaegu kõik nende valdused Prantsusmaal. Sõjategevuses hakkasid prantslased kasutama suur-tükke.

Püssirohu olid juba ammu leiutanud hiinlased, kuid nad kasutasid seda ainult ilutulestikuks. Araablased kasutasid esimestena püssirohtu sõjaasjanduses. XIV sajandil levisid piiramissuurtükid ja rauast ning pronksist mortiid üle kogu Euroopa. Kuulid olid rauast või kivist.

Prantslastel ei õnnestunud oma edu kindlustada. Inglastele tuli kasuks see asjaolu, et prantsuse feodaalid hakkasid uuesti omavahel tülitsema, kodusõda pidama ja maad laastama. Mõned prantsuse suurfeodaalid (näiteks Burgundia hertsog) astusid liitu Prantsusmaa vaenlaste inglastega ja röövisid koos nendega Prantsusmaad. Prantsusmaa linnades ja küldes puhkesid sageli ülestõusud nende kodumaa reetjate vastu.

Jeanne d'Arci sissesõit Orléans'i.

1415. aastal saavutasid inglased Azincourt'i lahingus prantslaste üle võidu. Pärast seda hõivasid nad Pariisi, vallutasid peaaegu kogu Prantsusmaa põhja pool Loire'i jõge ja hakkasid piirama kindlustatud Orléans'i linna.

Jeanne d'Arc. Kuid inglaste edusammud ei olnud püsivad. Ebaõiglane sõda, vallutussõda, mida inglased pidasid Prantsusmaal, kutsus Prantsusmaa rahvahulkades esile patriootiliste tunnete tõusu. Ajal, mil prantsuse feodaalid reetsid oma maad, asus rahvas ise kodumaad kaitsma. Inglaste vastu astusid välja partisaanüksused, kes tekitasid vaenlasele suuri kaotusi.

Prantsusmaad haaranud patriootilise tõusu väljendajaks oli Jeanne d'Arc. Jeanne d'Arc, noor taluneiu, oli kindlalt veendunud, et temale on pandud ülesanne vabastada kodumaa julmadest vaenlastest. Tal õnnestus kuningaga kokku saada. Hoolimata õukondlaste vastupanust veenis ta kuningat, et viimane annaks tema käsutusse väeüksuse ja saadaks tema ümberpiiratud Orléans'ile appi. Rahvas tervitas teda kui Prantsusmaa päästjat. Riietatuna rüütli raudrüüsesse, võttis Jeanne d'Arc lahinguist osa, võitles esiridades ja innustas oma vaprusel sõjamehi. Ta paistis silma oma selge mõistusega ja lahinguolukorras orienteerumise võimega. Inglased pidid Orléans'i piiramise lõpetama. Prantslastel õnnestus tagasi võita paljud inglaste poolt vallutatud linnad. Kuid see erakordne mõju, mida taluneiu oli rahva hulgas omandanud, hirmutas prantsuse ülikaid. Feodaalid hakkasid kartma, et Jeanne d'Arc võib viia rahva võitlusesse oma isandate vastu. Jeanne d'Arc'ist otsustati lahti saada. Sel ajal kaitses ta üht kindlustatud linna. Ühe väljatungi ajal kaitses ta prantslaste taganemist. Kuid äkki suleti tema ees kindluse väravad ja tõsteti sild üles. Jeanne võeti vangi. Kuningas ja aadel ei teinud midagi tema vabastamiseks. Inglased andsid Jeanne'i kirikukohtu kätte. Kohtunikud süüdistasid teda nõiduses ja seletasid ta sõjalist edu kuradi abiga. Jeanne käitus mehiselt ja lükkas oma lihtsate ja selgete vastustega kõik kohtunike poolt välja mõeldud süüdistused ümber. Vaatamata sellele tunnistati ta süüdi ja põletati tuleriidal (1431. a.). Kuid see mõrtsukatöö ei päästnud inglasi.

Saja-aastase sõja lõpp. Pärast Orléans'i äpardunud piiramist hakkasid inglise feodaalid oma vallutusi Prantsusmaal kaotama. Varsti kihutati nad Pariisist välja.

Lõpuks, 1453. aastal, sõlmiti rahu. Inglased kaotasid peaaegu kõik oma valdused Prantsusmaal. Nende kätte jäi Prantsusmaal ainult Calais' linn.

Prantslastel õnnestus inglased oma maalt välja kihutada ainult tänu sellele, et rahvahulki oli haaranud patriootiline vaimustus. Kuid võidu vilja ei saanud kasutada rahvas, vaid see langes saagiks kuningale ja feodaalidele.

Rahva olukord jäi endiselt raskeks. Saja-aastase sõja edukas lõpuleviimine tugevdas kuningavõimu. Distsiplineerimata rüütliväe asemel asutasid kuningad nüüd alalise jala- ja ratsaväe, kes sai kindlat palka. See sõjavägi oli alati valmis kuninga käsul sõdima ja talupoegade ning linnakehvikute ülestõuse maha suruma. Selle sõjaväe ülalpidamiseks hakkas kuningas võtma erilist maksu, mida nimetati *taille*'ks. *Taille* kujunes alaliseks maksuks, milles

kuningal polnud vaja generaalstaatidega kokku leppida. Sellepärast generaalstaate enam kokku ei kutsutud.

Louis XI ja Prantsusmaa ühendamine. Alaline sõjavägi ja alaline maks tugevdasid märksa kuningate võimu. Eriti tugevnes kuningavõim Louis XI (1461—1483) ajal. Feodaalid tõusid mitu korda tema vastu üles. Kuid Louis oskas kavaluse ja äraostmise abil feodaale lahutada ja ükshaaval nendega toime tulla. Ta oli salakaval ja jultunud poliitikategelane. Tal ei maksnud midagi vastast petta ja antud sõna murda. Kaasaegsed nimetasid teda «maailma ämblikuks», kes oma vaenlaste püüdmiseks tasehilju võrku koob. Haiglasena, umbusklikuna ja kättemaksuhimuliseks elas ta oma viimastel valitsemisaastatel keset soid asetsevas üksikus lossis välismaiste palgasõdurite kaitse all.

Louis XI ajal ühendati kogu Prantsusmaa kuningavõimu alla. Jäi ainult üks sõltumatu valdus — Bretagne'i hertsogiriik. See ühendati kuninga valdustega alles pärast Louis XI surma.

Killustatud maast, mis jagunes paljudeks iseseisvateks feodaalvaldusteks, muutus Prantsusmaa ühtseks tsentraliseeritud riigiks, s. o. riigiks, mida valitseb üks tsentraalne võim — kuningavõim.

Prantsusmaa ühendamine sai võimalikuks selle tõttu, et kauba- ja rahamajanduse arenemine sidus omavahel Prantsusmaa üksikud osad.

Riigi ühendamine ja kuningavõimu tugevdamine oli suureks edusammuks Prantsusmaa elus. Riik tugevnes ja suutis end vaenlaste kallaletungide eest edukamalt kaitsta. Suurfeodaalid kaotasid oma endise iseseisvuse ja neil polnud enam nii hõlbus rikkuda rahu omavaheliste tülidega. Rahva elu kujunes ohutumaks, tugevnesid kaubanduslikud sidemed riigi üksikute osade vahel.

Prantsusmaa ühendamine ja kuningavõimu kindlustamine oli kasulik rikastele linnaelanikele, sest see võimaldas neil kaubelda kogu maa ulatuses, kartmata feodaalide vägivalda.

See oli kasulik ka väikefeodaalidele, sest kuningas võis oma sõjaliste jõududega hõlpsasti maha suruda talupoegade ülestõuse, millega väikefeodaalid ise ei suutnud toime tulla. Rahulolematud olid suurfeodaalid, kes kaotasid oma iseseisvuse ja pidid kuningale alluma. Kuid see-eest aitas kuningas neil talupoegi veel suuremas kuulekuses hoida.

Raske oli rahval, kes lisaks nendele koormustele, mida ta kandis feodaalide kasuks, pidi veel maksma kuningale suuri makse. Need maksud muutusid üha rängemaks. Üha rohkem halvenes rahvahulkade: talupoegade, väikekäsitöölise ja linnakehvikute olukord.

Kuningas tuli toime generaalstaatideta. Ta valitses oma ministrite ja ametnike kaudu, kes olenesid täielikult kuningast ja täitsid kõigis asjus tema taht.

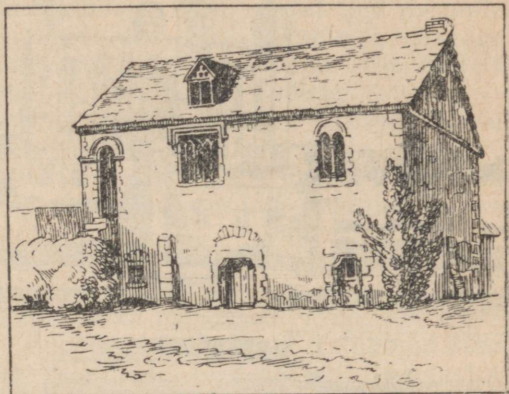
Kuid Prantsusmaa jäi feodaalriigiks. *Kuninga, ministrite ja ametnike peamiseks mureks oli hoida rahvast sõnakuulmises ja sundida teda töötama feodaalide kasuks ning maksma kuningale makse.*

Kuningavõimu tugevnemine XI—XII sajandil. 1066. aastal alistas Normandia hertsog William Vallutaja Inglismaa. William võttis anglosaksi feodaalidelt maa ära ja jagas selle Normandia ja Prantsusmaa feodaalidele, kellega koos ta oli vallutanud Inglismaa.

Talupoegade olukord Inglismaal halvenes tunduvalt. Vallutajad muutsid paljud vabad inglise talupojad pärisorjadeks ja panid neile peale ränga teoorjuse ja kõrge loonusrendi.

William Vallutaja surus julmalt maha kõik talupoegade katsed vastupanu avaldada.

Vallutatud maa sõnakuulelikkuse tagamiseks oli vaja saavutada, et vallutajad omavahel ei tülitseks ja et nad kuninga sõna kuulaksid.

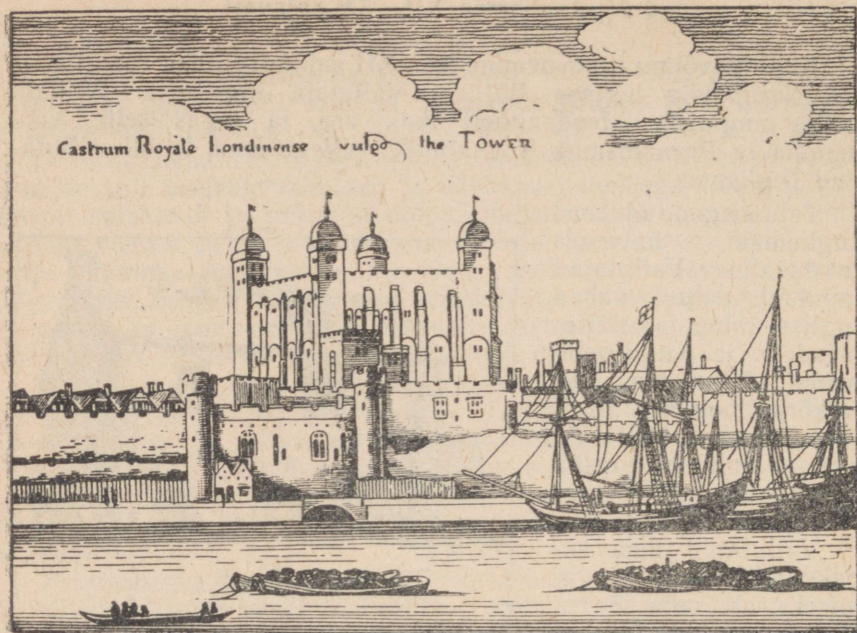
Inglise mõisniku maja.

William Vallutaja jälgis rangelt, et feodaalid teeniksid kuninga sõjaväes ega lubanud neil üksteisega sõidida.

Sel ajal kui Prantsusmaa oli veel killustatud paljudeks iseseisvateks feodaalvaldusteks, oli Inglismaa juba kujunenud ühendatud riigiks, kus oli olemas tugev kuningavõim. Inglise kuningatele kuulusid peale selle veel suured valdused Prantsusmaal.

Inglise suurfeodaalidele tundus kuninga meelevaldne poliitika koormavana. Nad organiseerisid mitu ülestõusu nii William Vallutaja kui ka tema järglaste ajal. Nad tahtsid saavutada samasuguse iseseisvuse nagu omasid tol ajal hertsogid ja krahvid Prantsusmaal. Kuid kuningat toetasid rüütliid-väikefeodaalid ja linnaelanikud. Viimased kartsid suurfeodaalide omavoli ja rõhumist ning eelistasid seepärast «ühte türanni, mitte aga sadat». Väikefeodaalid vajasid tugevat kuningavõimu selleks, et sundida talupoegi sõna kuulma. Väikefeodaalide ja linnaelanike abiga õnnestus kuningail tõrksatest suurfeodaalidest jagu saada.

Kuid samal ajal sai tugev kuningavõim koormavaks ka väikefeodaalidele ja linnaelanikele. Kuningas, kasutades oma võimu, rõhus neid ja nõudis nendelt rohkem makse. Kuningas John Maata ajal tõusid üles peale suurfeodaalide ka linnaelanikud ja rüütliid, kes polnud rahul sellega, et kuningas neid rõhus. Me teame juba, et

Tower — loss Londonis.

John kaotas suurema osa Inglise valdustest Prantsusmaal. See suurendas inglise feodaalide pahameelt veelgi.

Suur Vabadustekiri. Pärast ebaõnnestumist Prantsusmaal pöördus John Maata Inglismaale tagasi. Kuid Inglismaal ootas teda avalik ülestõus. Parunid (nõnda nimetati Inglismaal suurfeodaale) alustasid sõda, mis oli suunatud kuninga vastu. Nendega ühinesid seekord ka väikefeodaalid (rüütlid) ja Inglismaa pealinna Londoni elanikud, kes tavaliselt toetasid kuningat. Oma lõpmatute väljapressimistega oli kuningas rahva hulgas esile kutsunud rahulolematuse. Rahvas ei maksnud enam makse ja riigikassa tühjenes. Olles sattunud väljapääsmatusse olukorda, pidi kuningas leppima kõigi nende nõudmistega, mida temale esitasid ülestõusnud parunid (1215. a.).

Need nõudmised pandi kirja ürikus, mida hakati nimetama Suureks Vabadustekirjaks.

Kuningas kohustus, et ta ei nõua parunitelt ja rüütlitelt suuremaid makse kui see oli tava alusel ette nähtud.

Kuningas andis lubaduse, et paruneid ja rüütleid ei areteerita ilma kohtuotsuseta, samuti et neid üleliia suurte trahvidega ei laostata. Kuningas kinnitas linnade õigused omavalitsusele.

Vabadustekirja täitmise kontrollimiseks valisid parunid endi hulgast 25 isikut. Juhul, kui kuningas oleks rikkunud Vabaduste-

kirja, pidid need valitud isikud alustama kuninga vastu sõjalist tegevust, et teda jõuga sundida Vabadustekirja täitma.

Suur Vabadustekiri oli vabadustekirjaks feodaalidele. Linnadele tehti mõningaid järeleandmisi. Elanikkonna põhihulgad — pärisorjad — ei saanud aga midagi; talupojad jäid ka edaspidi oma isandate võimu alla.

Parlamendi tekkimine. Ei John Maata ega tema järglane ei täitnud Vabadustekirja nõudmisi. Parunid alustasid uut ülestõusu. Neid toetasid rüütlid ja linnaelanikud. 1264. aastal löid parunite, rüütlite ja linnaelanike ühendatud väed rängalt kuninga sõjaväge. Inglismaal läks võim parunite juhi, krahv Simon de Montfort'i kätte. Kuid osa parunitest jäi kuninga poolele.

Montfort sai aru, et parunid suudavad võita kuninga ainult liidus rüütlite ja linnaelanikega. Seepärast püüdis ta seda liitu tugevdada. 1265. aastal kutsus ta nõupidamisele parunid, piiskopid ja abtid, samuti igast krahvkonnast kaks rüütli ja igast linnast kaks linnaelanikku.

See koosolek oli esimeseks Inglise parlamendiks. Parlamendist kutsuti osa võtma peale suurfeodaalide ka väikefeodaalide — rüütlite — ja rikaste linnaelanike esindajad.

Kuid samal ajal algasid talupoegade rahutused. Talupojad kasutasid ära feodaalide omavahelisi tülisid. Nad hakkasid feodaalide mõisatele kallale tungima. Siis ruttasid feodaalid kokku leppima, et aga säilitada oma võimu rahva üle. Nad hakkasid lahku lööma Montfort'ist ja ühinema kuningaga. Uues lahingus purustati Montfort'i väed, ta ise aga tapeti. Et lõpetada omavahelised tülid ja kindlustada feodaalide ning rikaste linnaelanike võimu rahva üle, nõustus kuningas parlamendi kokkukutsumisega.

Nagu Prantsuse generaalstaadid, nii oli ka Inglise parlament ainult feodaalide, kõrgemate vaimulike ja rikaste linnaelanike esindus. Maa- ja linnaelanikkonna laiad hulgad ei olnud temas esindatud. Nagu generaalstaadid nii otsustas ka parlament koos kuningaga, kui palju raha võib maksude näol rahvalt võtta ja missuguseid seadusi on vaja välja anda selleks, et hoida rahvast sõnakuulmises.

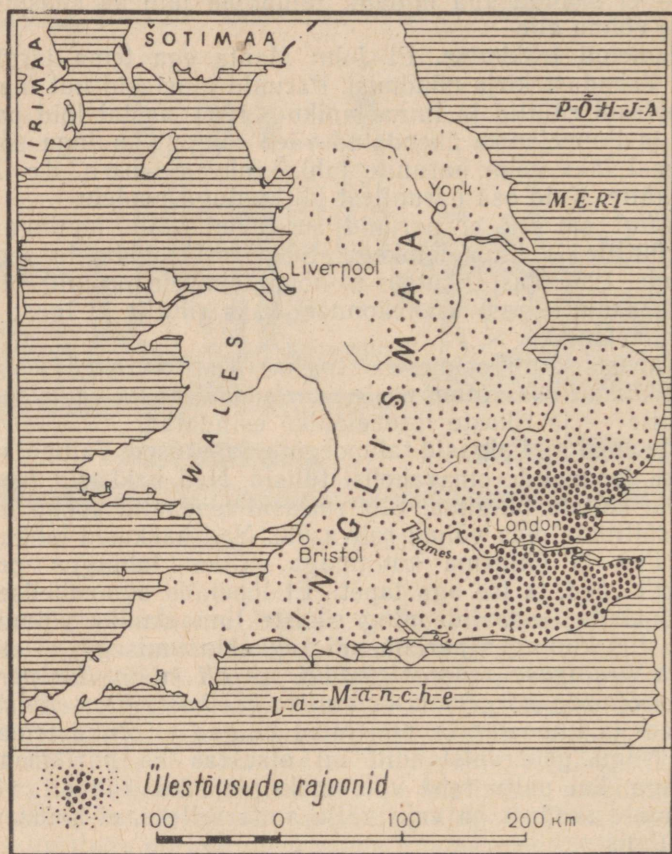
Alates XIV sajandist jagunes parlament kaheks kojaks: ülemkojaks ehk lordide (s. o. isandate) kojaks ja alamkojaks ehk saadikute kojaks. Ülemkojas istusid koos parunid ja kõrgemad vaimulikud, alamkojas aga rüütlite ja linnade poolt valitud esindajad.

Parlamendi kaudu andsid parunid ja rüütlid koos rikaste linnaelanikega seadusi välja ja panid rahvale maksusid peale. Sellega hoidsid nad töötajaid — talupoegi, käsitöölisi, sellisid — sõnakuulmises.

Wat Tyleri ülestõus. Inglismaal kasvasid linnad ja arenes kaubandus. Kauba- ja rahamajandus tegi suuri edusamme. Kõik see õõnestas feodaalmajanduse aluseid.

XIV sajandil loobusid Inglismaal paljud feodaalid teoorjusest ja sundisid talupoegi selle asemel tasuma raharenti. Mõisapõldude

harimiseks hakkasid feodaalid palkama kehviktalupoegi. Parlament andis välja seadusi, mis kohustasid kõiki kehviktalupoegi feodaalide juurde tööle asumata äärmiselt madala tasu eest. Nende seaduste täitmisest kõrvalehoidjaid karistati vanglakaristusega, peksti

Wat Tyleri ülestõus.

piitsadega, märgistati tulise rauaga. Teised, eriti võimsad suurfeodaalid, suurendasid teoorjust. Kõik feodaalid suurendasid lakkamatult talupoegade rahalisi kohustusi. Sellele lisandusid maksud, mida tuli maksta Prantsusmaaga peetava sõja eest (Saja-aastane sõda), mida inglise talupoegadele sugugi vaja polnud.

Tööraha, eriti aga talupoegade olukord halvenes pidevalt.

Rahva hulgas tekkisid rahutused. Inglismaal ilmusid rahvajutustajad. Oma kõnedes, mida nad pidasid talupoegadele, tõestasid nad, et kogu maa peab kuuluma töötajatele ja et kõik inimesed

peavad olema võrdsed. Rahvajutlustajad paljastasid rikast ja võimukat kirikut, kes rahvast paljaks riisus. Sütitavates kõnedes astusid nad julmade feodaalide, ahnete kohtunike ja kuninga ametnike vastu välja.

Rahvajutlustajate hulgas paistis rahvahulkade mõjutamise poolest eriti välja John Ball. Võimud jälitasid teda ja tahtsid teda vangistada, kuid rahvas varjas teda. Lõpuks võeti John Ball kinni ja heideti vanglasse.

1381. aastal puhkes Kagu-Inglismaal talupoegade ülestõus. Talupojad kihutasid maksukogujad minema, mõned neist tapeti. Ülestõusnutega ühinesid üha uued talupoegade salgad, kelle relvadeks olid vibupüssid, teibad, kirved ja hangud. *Ülestõus oli suunatud rahva peamiste rõhujate — feodaalide vastu.* Talupojad vihkasid eriti kirikufeodaale — piiskoppe ja abte, kes olid kõige halastamatumad ekspluateerijad.

Talupoegade salgad purustasid kloostreid ja feodaalide mõisaid, viisid ära kariloomi, kandsid vara laiali ja põletasid ära dokumentid, kus talupoegade kohustused olid kirja pandud. Talupoegi toetasid ka linnakehvikud.

Ülestõus haaras suure osa Inglismaast. Eriti jõuline oli see Londoni naabruses asetsevais Kagu-Inglismaa krahvkondades. Talupojad vabastasid vanglast John Balli. John Ball kutsus nüüd rahvast üles kõigi feodaalide hukkamisele. Ta rääkis, et rahva elu läheb hästi ainult siis, kui kogu vara saab ühiseks, kui ei ole pärisorje ega isandaid, kui kõik on võrdsed. Ülestõusu juhiks oli külas elav katusetegija Wat Tyler. Tema nime järgi kutsutakse 1381. aasta ülestõusu Wat Tyleri ülestõusuks.

Ülestõusnud talupojad lähenesid Londonile. Londoni linnapea käskis linna väravad sulgeda, kuid linnakehvikud ei lasknud seda teha. Talupojad astusid Inglismaa pealinna. Koos Londonis elavate kehvikutega hakkasid nad süütama ja purustama kuninga ametnike maju. Mõned ametnikud tapeti.

Talupojad nõudsid kokkusaamist kuningaga ja esitasid talle oma nõudmised. Nad nõudsid, et ei oleks enam pärisorje, et kõik oleksid vabad, et kaotataks kõik teoorjusest tulenevad kohustused, talupojad aga maksaksid feodaalidele oma maa eest ainult väikest raharenti. Ehmunud kuningas nõustus kõigega. Osa talupoegi uskus neid lubadusi ja lahkus Londonist. Kuid paljud ülestõusnud eesotsas Wat Tyleri ja John Balliga ei tahtnud Londonist lahkuda ning nõudsid uut kokkusaamist kuningaga.

Kuningas oli sunnitud teist korda ilmuma läbirääkimistele talupoegadega. Talupojad esitasid täiendavaid nõudmisi. Nad nõudsid, et kõik piiskoppide, kloostrite ja preestrite maad võõrandataks ja jagataks talupoegadele välja. Talupojad nõudsid veel, et Inglismaal kehtestataks kõigi jaoks täielikult võrdsed õigused.

Samal ajal aga jõudsid feodaalid ja rikkad Londoni elanikud vastupanuks valmistuda. Läbirääkimiste ajal tappis Londoni linnapea reetlikult Wat Tyleri. Rüütlite ja rikkaste linnaelanike suur rel-

Feodaalkohus.

vastatud väesalk ruttas kuningale appi. Talupojad, kes olid kaotanud oma juhi, ei sõandanud võitlusse astuda. Kuninga nõuandjad lubasid kõik nende nõudmised vastu võtta ja püüdsid neid veenda, et nad Londonist lahkuksid. Talupojad läksid laiali veendumuses, et nende nõudmised on vastu võetud. Nad arvasid, et neil ei ole enam vaja tegu teha ega suurt renti maksta; nad pidasid endid vabadeks inimesteks.

Kuid kuningas ja tema nõunikud petsid rahvast. Nad ei mõelnudki oma lubadusi täita. Kuninga nimel saadeti käsud kõigile rüütlitele üle kogu Inglismaa ja kohustati neid Londoni kokku tulema. Kiiresti kogunes suur ja hästi relvastatud sõjavägi. Rüüt-

lid kihutasid talupoegade salkadele järele ja purustasid nad. Seejärel siirdusid kuninga kohtunikud kõigisse krahvkondadesse, mis olid ülestõusust haaratud, ja panid seal toime kohutava arveteõienduse. Üle kogu maa püstitati võllad, kuid ka nendest ei jätkunud kõigile hukkamõistetutele. Londoni turuplatsil puupakul raiuti ülestõusust osavõtnud kehvikutel pead otsast.

Julmalt hukati ülestõusu juhid, nende hulgas ka John Ball. Kuningas saatis laiali käsu, et talupojad peavad tõrkumatult kuulma oma isandate sõna ja täitma kõik kohustused, mis nendele oli pandud enne ülestõusu.

Wat Tyleri ülestõus sai lüüa samuti kui Jacquerie Prantsusmaal. Talupojad ei osanud ühineda ega tegutseda organiseeritult. Üksikute talurahva kogukondade vaheline side oli nõrk. Iga maa-kohta talupojad mõtlesid kõigepealt oma huvidele, mitte aga ühisele üritusele.

Talupojad uskusid kergemeelselt kuninga valelikke lubadusi. Linnakehvistu oli veel liiga nõrk ja organiseerimata, mistõttu ta ei suutnud liikumisele tõhusat abi anda. Rikkad linnaelanikud aga kartsid ise talupoegi ja asusid nende vaenlaste — feodaalide — poolele.

Talupoegade ülestõusud andsid feodaalkorrale tugeva hoobi ja kiirendasid talupoegade vabanemist pärisorjuslikust sõltuvusest. Inglismaal ja Prantsusmaal hakkas pärisorjus järk-järgult kaduma. Pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupoeg sai isiklikult vabaks ja võis soovi korral feodaali juurest lahkuda. Kuid maa jäi feodaali omandiks. Kui talupoeg jäi oma maatükile elama, siis pidi ta feodaalile raha maksma ja osa oma viljasaagist ära andma. Feodaalkord nõrgenes mõnevõrra, kuid jäi siiski püsima.

Feodaalsõjad Inglismaal XV sajandil. 1453. aastal lõppes Saja-aastane sõda Inglismaale halvasti. Inglismaa kaotas kõik oma valdused Prantsusmaal peale Calais' linna. Pärast Saja-aastase sõja ebaõnnestunud lõppu puhkesid Inglismaal feodaalsõjad. Inglise feodaalidel ei olnud enam võimalik Prantsusmaad röövida; seetõttu otsisid nad uusi teid rikastumiseks.

Parunid jagunesid vaenulikesse rühmadesse. Igaüks nendest rühmadest püüdis riigi valitsemist enda kätte haarata, et oleks võimalik rahva arvel rikastuda ja riigikassat tühjendada. Oma väesalkadega korraldasid parunid röövretki oma naabrite juurde ja riisusid kaupmehi.

Kahe parunite rühma vahel algas kodusõda, mis kestis 30 aastat (1455—1485). Ühe rühma eesotsas oli Lancasteri dünastia, teise eesotsas aga Yorki dünastia. Nad pidasid võitlust kuningatroni pärast.

Lancasterite vapil oli punane, Yorkide omal aga valge roos. Sellepärast hakati nendevahelist sõda nimetama Rooside sõjaks. Osa paruneid toetas Lancastereid, osa aga pooldas Yorke. Mõlemad pooled pidasid ägedaid võitlusi. Iga lahingu järel ruttasid võitjad hukkama võidetud paruneid, keda oli õnnestunud

vangi võtta. Hukatud parunite valdused konfiskeeriti. Hulk paruneid langes lahingutes.

Keskvõimu tugevnemine. Sõjas hävisid mõlemad dünastiad. 1485. aastal läks Inglise troon Henry VII Tudori, Tudorite dünastia rajaja kätte.

Väikefeodaalid, käsitöölised ja kaupmehed tundsid pahameelt lakkamatute sõdade üle, mis purustasid kogu maa majanduse. Kõik nad ootasid pikisilmi siserahu ja parunite omavoli lõpetamist. Selleks oli aga vaja kindlustada kuningavõimu.

Tugevat kuningavõimu vajasis eriti väikefeodaalid ja rikkad linnaelanikud, sest see oleks kaitsnud Inglise kaubandust, ohjeldanud suurfeodaalide omavoli ning lammatanud igasugused rahvaliidumised. Väikefeodaalid ja rikkad linnaelanikud toetasid kõigiti Henry VII. Suur osa kodusõja algatajaist — suurfeodaalidest — oli Roosidesõja ajal hukkunud. XV sajandi feodaalsõdadest tuli kuningavõim välja tugevana ja kindlana. Inglismaa muutus tugevaks tsentraliseeritud riigiks.

Tsentraliseeritud feodaalriigi peamiseks ülesandeks oli hoida töötavat rahvast sõnakuulmises ning vältida uusi kodusõdu, mis võiksid feodaalide klassi nõrgendada.

V peatükk.

SAKSA FEODAALIDE PEALETUNG IDAPOOLSETELE MAADELE JA SELLE NURJUMINE.

§ 26. Saksa feodaalide vallutused lääneslaavlaste maades ja Baltimaades.

Saksamaa killustatus. Erinevalt Prantsusmaast ja Inglismaast jäi Saksamaa killustatud maaks. See seletub asjaoluga, et Saksamaal ei toimunud majanduslikku ühinemist. Maa üksikute osade vahel ei olnud peaaegu mingisugust kaubandust. Saksamaal ei olnud ka niisugust suurt käsitöö- ja kaubanduskeskust nagu Prantsusmaal Pariis ja Inglismaal London. Saksa keisritel polnud kaua aega isegi alalist pealinna.

Saksa keisrite tegevuse eesmärgiks polnudki maa ühendamine, vaid röövimised ja vallutused võõrastes maades.

XI sajandi algul peatasid lääneslaavlased saksa feodaalide pealetungi ja kihutasid nad nende poolt vallutatud maadest välja. Lääneslaavlastel oli kaks tugevat feodaalriiki — Poola ja Tšehhi. Kuid enamik slaavi vürstiriikidest jäi ühendamata. Seda kasutasid ära saksa feodaalid.

Sakslaste vallutused slaavi maades. XII sajandil hakkasid saksa feodaalid uuesti vallutama lääneslaavlaste maid. Slaavi maalade vallutamiseks käis kaasas meeletult suurel määral vastupanu avaldava slaavi elanikkonna orjastamine ja massiline hävitamine. Saksa feodaalid võtsid slaavlastelt ära paremad maad ning tõrju-

sid neid halbadele maadele. Nad tehti pärisorjadeks, neilt nõuti kõrget renti, neile pandi peale teoorjus. Slaavlastele jäeti ainult veekogud ja sood ning nad elasid viletsates küldes jõgede ja järvede kaldail, elatudes kalapüügist.

Üheks slaavlaste alistamise vahendiks oli neile ristiusu vägivaldne pealesurumine. Neilt nõuti nüüd suuri makse kiriku heaks.

Rooma paavstid ässitasid saksa feodaale lääneslaavlastele kallale. Nad propageerisid ristisõda «paganate» — slaavlaste — vastu. Paavstid tahtsid, et sakslased vägivaldselt suruksid slaavlastele peale ristiusu, sunniksid neid kirikule kümnist maksuma ning Rooma paavstile raha saatma.

Saksa feodaalidel õnnestus tungida kaugele slaavlaste maadele. Nad vallutasid maid Elbe ja Oderi ääres ning Balti mere lõunarannikul. Vallutatud maadel ehtasid nad linnu ja kindlusi, moodustasid krahvkondi ja hertsogiriike. Kõige suuremaks sakslaste valduseks slaavi maadel oli Brandenburgi krahvkond. Brandenburgi pealinnaks sai XIII sajandi keskpaiku asutatud Berliin.

Saksa feodaalide vallutused Ida-Baltimaadel. Saksa feodaalide vallutused ulatusid Balti mere idarannikule. XIII sajandi algul asutati vaimulik rüütliordu — Mõõgavendade ordu. Mõõgavendade ordu asutati selleks, et vallutada Ida-Baltimaade piirkonnad, praegused Läti ja Eesti alad.

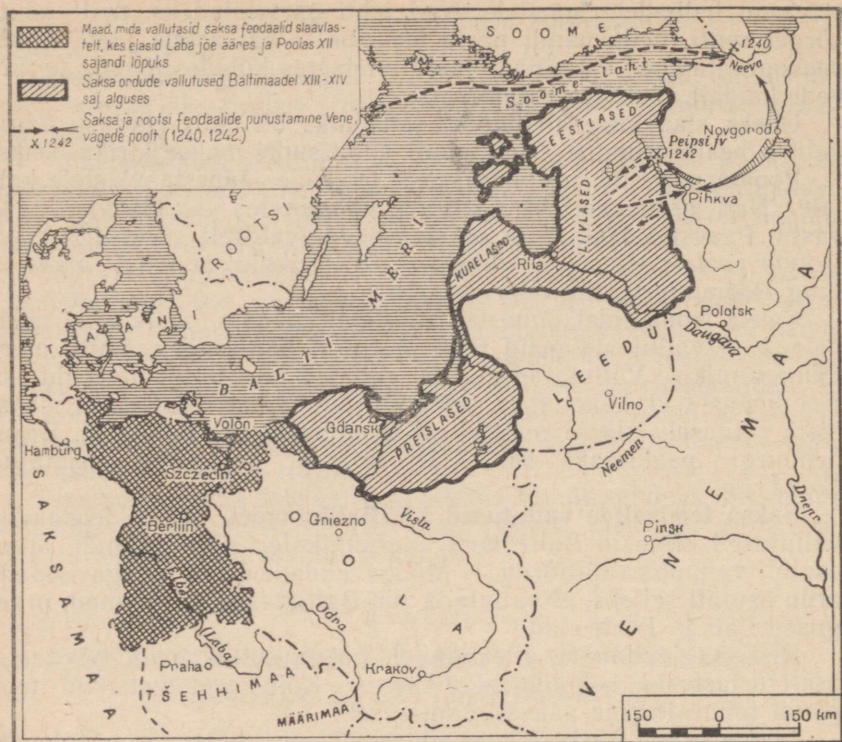
Ristiusu levitamise ettekäändel mõõgavennad osalt hävitasid, osalt orjastasid kohaliku elanikkonna. Kõik need metsikud teod pandi toime Rooma paavsti õnnistusel.

Lõuna pool, Visla jõe suudmes, Leedu hõimust põlvnevate preislaste maadel kinnitas kanda Teutooni (ehk Saksa) ordu, kes kolis Baltimaadele pärast ristisõdijate lüüasaamist Palestiinas.

Preislased avaldasid saksa röövvallutajatele visa vastupanu ja tõusid korduvalt üles oma rõhujate vastu. Ordu hävitas halastamatult või tegi orjadeks kõik need, kes saksa feodaalide vastu olid üles tõusnud.

Oma röövvallutuste jätkamiseks ühines Teutooni ordu Mõõgavendade orduga. Ühendatud ordu valduses olid nüüd Baltimaad Visla jõe suudmest kuni Peipsi järveni. Saksa feodaalid tahtsid edasi tungida ida suunas ja vallutada Vene maid.

Saksa feodaalid ja Venemaa. Saksa feodaalid tahtsid kasutada mongolite vägivaldset sissetungi ja vene rahva suurt õnnetust Loode-Venemaa — Novgorodi ja Pskovi — vallutamiseks. Selleks leppisid nad kokku rootslastega. Rootsi ja saksa feodaalid valmistasid ette ühist lööki Vene maadele. Esimesena astusid välja rootslased. 1240. aasta suvel maabusid nende suured jõud Neeva kaldal. Kuid väikesearvuline Novgorodi sõjavägi noore vürsti Aleksander Jaroslavitši juhtimisel läks julgelt rootslastele vastu ja purustas nad täielikult. Palju rootslasi tapeti. Ülejäänud põgenesid oma laevadele, jättes isegi haavatud maha. Selle võidu puhul sai Aleksander nimeks Nevski.

Saksa feodaalide kallaletung slaavlastele ja Baltimaade rahvastele XII—XIV sajandi algul.

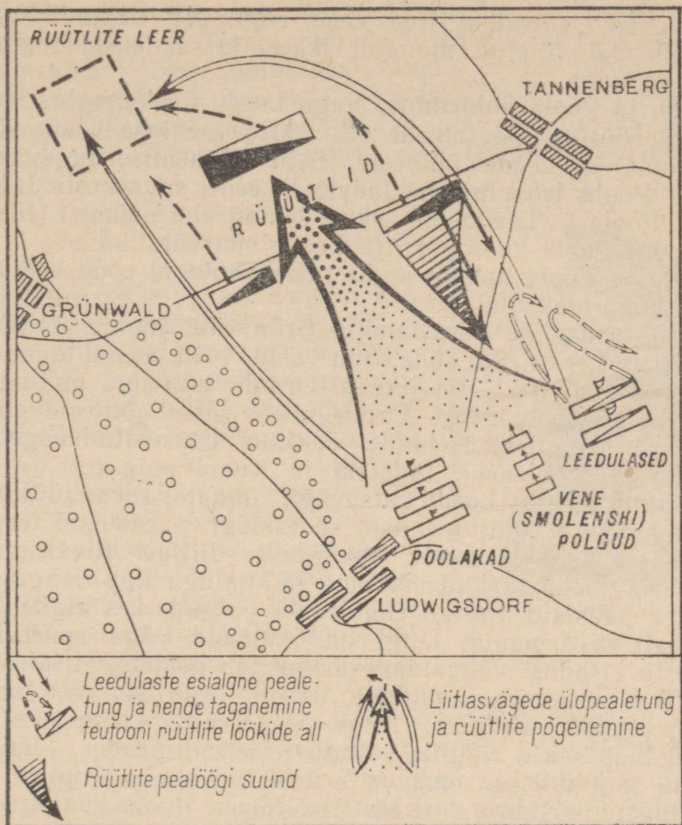
Varsti pärast seda alustasid pealetungi saksa feodaalid. Vastu astusid neile novgorodlased, eesotsas Aleksander Nevskiga. Novgorodlastele tuli abivägesid teistest Vene maadest. 5. aprillil 1242 toimus otsustav lahing saksa rüütlite ja Aleksander Nevski vägede vahel Peipsi järve jääl. Lahing lõppes saksa rüütlite täieliku purustamisega. Seda lahingut hakati nimetama Jäälahinguks.

Seega ei õnnestunud saksa feodaalide katse vallutada Vene maid. Tänu vene rahva vaprusele peatati saksa feodaalide surve idapoolsetele maadele.

§ 27. Leedu ja Poola võitluses saksa feodaalide surve vastu.

Saksa feodaalid paisati Vene piiridelt tagasi. Kuid nad suurendasid oma survet Leedu ja Poola maadele.

Leedu suurvürstiriik. Leedu ei suutnud ennast Teutooni rüütlite röövretkede eest edukalt kaitsta, sest ta jagunes mitmeks sõltumatuks hõimuks, kellede vahel ei olnud üksmeelt.

Lahing Grünwaldi juures.

XIII sajandi teisel poolel ühinesid leedu hõimud vürst Mindaugase võimu alla. Üks peamistest ühinemise põhjustest oli vajadus kaitsta end saksa feodaalide kallaletungi eest. Teutooni ordu korraldas röövretki Leedu maadele. Saksa rüütlid röövisid ja põletasid Leedu külasid, viisid endaga kaasa mehi, naisi ja lapsi, et neid orjadeks müüa. Mindaugas, juhtides ühendatud leedu hõimusid, andis ordule tugeva löögi. XIV sajandil tugevnes Leedu vürstiriik veelgi. Ta vallutas mõned Lääne- ja Lõuna-Venemaa piirkonnad, sealhulgas Kiievimaa. XV sajandi algul vallutas Leedu Smolenski.

Varem Vana-Vene riigi koosseisu kuulunud Galiitsia vallutati Poola poolt.

Seega kisti osa maid Vene riigi küljest ära: lääne- ja lõunapoolsed maad läksid Leedu ja Poola koosseisu. Põhja- ja idapoolsed maad ühinesid XIV ja XV sajandil Moskva ümber ja moodus-

tasid tugeva tsentraliseeritud Vene riigi. XV sajandil vabastas Vene riik end vihatud mongoli ikkest ja sai üheks tugevamaks Euroopa riigiks.

Leedu ja Poola ühinemine. Nagu Leedu nii kannatas ka Poola Teutooni rüütlite röövretkede all. Ühise vaenlase vastu võitlemiseks Poola ja Leedu ühinesid. Selle ühinemise tugevdamiseks abiellus Poola troonipärija Jadviga Leedu suurvürsti Jagailoga. Sõlmiti Poola ja Leedu ühinemise leping ehk unioon (1385. a.). Jagailo sai Poola kuningaks ja Leedu suurvürstiks.

Leedu ja Poola unioon andis neile Teutooni ordu vastu peetas võitluses ülekaalu.

Saksa feodaalide purustamine Grünwaldi juures. 1409. aastal algas Poola-Leedu riigi sõda ordu vastu. 1410. aastal toimus otsustav lahing Grünwaldi juures. Ordule tuli appi palju rüütleid mitmetest Saksa maadest. Ordurüütlite vastu võitlesid poolakad, leedulased, samuti ka tšehhide väeüksus. Ühendatud vägede ridades olid ka Smolenski, Polotski ja Kiievi polgud.

Lahingut alustas Leedu ratsavägi, rünnates saksa rüütlite vasakut tiiba. Saksa rüütlid andsid vastulöögi, purustasid leedulased ja hakkasid neid jälitama, ähvardades liitlasi tiivalt ja selja tagant. Ka poolakad löid kõikuma ja kuninga lipp langes maha. Olukorra päästsid vaprad Smolenski polgud, kes rinde keskloigus visalt vastu panid, kuigi nad kandsid väga suuri kaotusi. Venelaste visadus võimaldas poolakatel pealetungi alustada ja ordu väed purustada. Lahingus langes ordu suurmeister (ordu juht) ja enamik rüütlitest. Grünwaldi lahinguga hävitati ordu jõud ja tehti lõpp saksa rüütlite vallutustele Baltimaades. 1466. aastal oli ordu sunnitud osa oma valdustest loovutama Poolale ja Leedule ning tunnustama oma vasallsõltuvust Poola kuningast.

Nõnda peatati saksa rüütlite pealetung Leedu ja slaavi maadele.

VI peatükk.

VÕITLUS SAKSA ÜLEVÕIMU VASTU JA TALUPOEGADE SÕDA TŠEHHIS.

§ 28. Tšehhi XIII—XIV sajandil.

Ägedat võitlust saksa ülevõimu vastu oli sunnitud pidama slaavi riik Tšehhi. XIII—XIV sajandil oli Tšehhi üks kõige jõukamatest ja õitsvamatest maadest Euroopas. Tšehhis oli palju linnu, millede elanikkond tegeles käsitöö ja kaubandusega. Tšehhi kalev oli kuulus üle kogu Euroopa. Viljakandev maa andis rikkalikku saaki. Võeti kasutusele metallide poolest rikkad kaevandused. Eriti tuntud olid Tšehhi hõbedakaevandused. Praha oli üks ilusamaid ja kultuursemaid Euroopa linnu. XIV sajandi keskpaiku avati Prahas ülikool.

Saksa kolonisatsioon Tšehhis. Tšehhi rikkused kõitsid sakslaste tähelepanu. Tšehhi linnadesse asusid elama saksa kaupmehed ja käsitöölised, lootes sealt saada suuri tulusid. Tšehhi kuningad soodustasid sakslaste asumist Tšehhisse: nad lootsid, et linnaelanikkonna kasv suurendab maa rikkusi ja kuninga-kassa tulusid. Tšehhi kuningad meelitasid Tšehhisse saksa feodaale ja kinkisid neile maid ning pärisorje. Tšehhi kuningad lootsid, et saksa feodaalid aitavad neil tšehhi feodaalide sõltumatuses jagu saada ning kuningavõimu kindlustada. Kuningad kutsusid Saksamaalt kohale ka niisuguseid inimesi, kes oleksid suutelised leidma ja kaevandama metallimaake, mis andsid kuningakassale suuri tulusid. Niiviisi soodustasid Tšehhi kuningad sakslaste sissetungi Tšehhisse. Sellega valmistasid nad ette suurt õnnetust tšehhi rahvale.

Saksa kaupmehed ja rikkad käsitöölised võitsid Tšehhi linnades peagi kogu valitsemise enda kätte. Linna patriitsid olid peamiselt sakslased. Tšehhi käsitöölistel ja kaupmeestel ei lastud enam linnade valitsemisest osa võtta. Sakslased pidasid endid Tšehhi linnade peremeesteks.

Saksa feodaalid rõhusid rahvast julmalt. Kuid ka tšehhi feodaalid polnud paremad. Pealinna toredus, rikkalikud kaubad, hiilgav kuninga õukond — kõik see meelitas feodaale ja sundis neid oma kulusid mõõtmatus suurendama. Kõige selle eest pidid maksma talupojad-pärisorjad. Nende koormised feodaalide kasuks suurenesid vahetpidamatult.

Palju sakslasi oli ka Tšehhi kõrgemate vaimulike hulgas. Palju kloostreid kuulus sakslastele. Nad rõhusid julmalt talupoegi. Kirikufeodaalidele kuulus peaaegu pool Tšehhi maadest. Rahva enamus vihkas rikast, uhket ja rahvale võõrast katoliku kirikut.

Katoliku kirikusse suhtusid vaenulikult ka mõned tšehhi feodaalid. Nad tahtsid ise omandada neid rikkusi, maid ja pärisorje, mis kuulusid saksa feodaalidele ja kirikule.

Nii tekkis Tšehhis üldrahvalik liikumine, mis oli suunatud sakslaste ja katoliku kiriku vastu.

Jan Hus. Praha ülikooli professor **J a n H u s** kutsus üles katoliku kiriku ja sakslaste ülevõimu vastu võitlema. Hus paljastas oma sõnavõttudes katoliku vaimulike ahnust ja nõudis kirikumaaade võõrandamist. Hus tõlkis kirikuraamatuid rahvale arusaamatust ladina keelest tšehhi keelde. Ta astus teravalt sakslaste ja katoliku kiriku ülevõimu vastu välja, sest see tõi lihtrahvale õnnetust. Hus'i jutlu-

Jan Hus.

sed leidsid kõigis tšehhi ühiskonnakihtides elavat vastukaja. Temast sai üldrahvaliku vabadusliikumise tunnustatud juht.

Sakslased ja eriti katoliku vaimulikud vihkasid Hus'i ning püüdsid teda hävitada.

Sel ajal Konstanzi linnas kokku tulnud kirikukogu nõudis, et Hus ilmuks vastust andma. See kirikukogu koosnes katoliku kiriku kõrgematest vaimulikest. Hus lootis, et tal õnnestub kirikukogu ees tõestada, et tal on õigus. Kuid kirikukogule kokku tulnud kõrgemad vaimulikud ei lasknud tal üldse rääkida; ta heideti vanglasse ja mõisteti põletamisele tuleriidal. Hus'ile tehti ettepanek oma vaadetest loobuda, kuid ta eelistas pigem surra kui oma vaadetest taganeda. 6. juunil 1415. aastal põletati ta tuleriidal.

See reetlik tapmine tugevdas veelgi vabadusliikumist kogu Tšehhis. Hus'i nime järgi hakati tema poolehoidjaid ja järeltulijaid nimetama hussiidideks.

§ 29. Hussiitide sõjad.

1419. aastal algas avalik ülestõus. Prahaskasid tšehhid, peamiselt käsitöölised, kirikuid ja kloostreid rüüstama. Käsitöölised vallutasid tormijooksuga linna raekoja, kuhu olid peitnud end linna nõukogu liikmed, ja heitsid nad akendest alla.

Möödukad ja taboriidid. Ülestõusnud tšehhide hulgas kujunes välja kaks rühma. Üks neist, möödukad, taotles sakslaste minemakihutamist ja kirikute vara haaramist. Sellesse rühma kuulusid kaupmehed ja rikkad käsitöölised linnades ning paljud tšehhi aadlikud.

Töötavad tšehhid — talupojad, väikekäsitöölised, linnakehvikud — moodustasid teise rühma, taboriitide rühma. Nii nimetati neid nende poolt Lõuna-Tšehhis kindlustatud Tabori linna nime järgi. Taboriitide peajõu moodustasid talupojad. Nad taotlesid samuti sakslaste ja katoliiklaste minemakihutamist. Kuid nende peamiseks eesmärgiks oli pärisorjuse, teoorjuse ja loonusrendi kaotamine. Tšehhi talupoegade seisukohalt oli sakslaste ja katoliiklaste vastu peetav sõda ühtlasi sõjaks feodaalide vastu.

Taboriitide liikumine oli sisuliselt samasugune talupoegade ülestõus feodaalide vastu, nagu seda olid Jacquerie ja Wat Tyleri ülestõus.

Taboriitide väeüksused moodustasid ähvardava jõu. Nende juhtide hulgas oli osavaid väepealikuid. Üks neist oli vaesunud rüütel Jan Žižka, kellest sai taboriitide sõjaväe armastatud juht. Žižka tundis sõjaasjandust. Ta oli osa võtnud võidukast lahingust, mida peeti saksa feodaalide vastu Grünwaldi juures.

Paavst ja Saksa keiser organiseerisid hussiitide vastu viis ristisõda (1420—1431). Nendest võtsid osa peamiselt saksa feodaalid, samuti ka rüütliid teistest katoliiklikest Euroopa maadest. Ristisõdi-

jad laastasid Tšehhit kohutavalt, hävitasid külasid ja linnu, hukkasid metsikult elanikke, põletasid hussiite tule-riitadel. Kuid kõik nende sõjakäigud lõppesid alati häbistava lüüasaa-misega. Tšehhis tekki-sid suured talupoegade väesalgad. Vastukaa-luks saksa ratsarüütli-tele organiseeris Žižka suurepärase jalaväe ja suurtükiväe, mida vank-ritel kiiresti edasi veeti. Suurtükiväge kasutati Euroopas juba XIV sa-jandil kindluste piirami-sel. Žižka organiseeris esmakordselt kerge-suurtükiväe, mis koos sõjaväega edasi liikus.

Ahelate ja laudade abil üksteise külge kin-nitatud voorivankritest moodustas Žižka ligi-pääsmatud kindlused.

Nende liikuvate kindluste kaitsmisest võtsid sageli osa ka naised.

Ühes lahingus tabas Žižkat nool ja ta kaotas nägemise. Kuid ta jäi tabariitide vägede etteotsa ja jätkas ennastsalgavalt kodu-maa teenimist. Juba ta nimi tekitas vaenlastes hirmu. Tabariitide väed olid väga liikuvad ja ilmusid sageli sinna, kus neid üldse ei teatud oodata. Räägitakse, et ristisõdijate väed põgenesid juba siis, kui nad kuulsid hussiitide vankrite mürinat. Tabariitide sõjaväes seati sisse range distsipliin. Kaitselt läksid tabariidid üle pealetun-gile. Nad korraldasid sõjaretki Saksamaale ja tungisid kuni Balti mereni. Ajal, kui saksa feodaalid hirmust värisesid, kuulasid saksa talupojad ja vaesem saksa linnarahvas tähelepanelikult tabariitide õpetust. Saksamaa külades ja linnades algasid ülestõusud. Saksa talupojad liitusid tšehhi väesalkadega ja koos nendega purustasid feodaalide mõisaid. Kuuldused tabariitidest, kes toovad töörahvale vabaduse, levisid üle kogu Euroopa, kutsudes feodaalide ja vaimu-like hulgas esile hirmu ja pöörast raevu.

Reetmine mõõdukate poolt. Ristisõdijate vastu pidasid sõda tabariitide jõud. Mõõdukad ise kartsid tabariite. Tšehhi feodaalid ei tahtnud sugugi pärisorjuse kaotamist. Pärast seda, kui nad olid haaranud enda kätte kiriku ja katoliku vaimulike maad, tahtsid

Jan Žižka.

Tšehhi ja Poola võitlus Saksa agressiooni vastu.

nad nüüd kõik talupoegadelt saadavad tulud endale võtta. Rikkaid kaupmehi hirmutas asjaolu, et taboriidid nõudsid üldist võrdsust ning laitsid rikaste ahnust ja toredust. Mõõdukad pidasid paremaks sakslaste ja paavstiga kokku leppida, et sel teel taboriitidega arveid õiendada.

Mõõdukatel õnnestus kokku leppida katoliku kiriku juhtidega. Mõõdukatele lubati, ei kirikult ära võetud maad jäävad tšehhi feodaalide kätte. Pärast katoliiklastega kokkuleppimist ühinesid mõõdukad nendega ühiseks tegevuseks taboriitide vastu. Algas sõda taboriitide ja mõõdukate vahel, kusjuures viimaseid toetasid katoliiklased. Reetmise tagajärjel purustati taboriitide väed Lipany juures (1434). Võitjad õiendasid taboriitidega julmalt arveid.

Seega ebaõnnestus taboriitide liikumine samuti nagu teisedki keskajal toimunud talupoegade ülestõusud. Linnakehvikud, kes liikumisest osa võtsid, ei suutnud talupoegi võidule viia, sest nad ise olid veel väga nõrgad ja organiseerimatud.

Hussiitide liikumisel oli Tšehhi jaoks suur tähtsus. Ta tegi lõpu saksa ülevõimule. Tšehhis hakkas arenema rahvuskeel ja rahvuslik kultuur.

Tšehhi rahvas on uhke oma suurtele rahvuskangelastele -- Jan Hus'ile ja Jan Žižkale.

Hussiitide laager.

VII peatükk.

TÜRKLASTE VALLUTUSED.

§ 30. Türklased-osmanid. Bütsantsi langemine.

Bütsantsi riik pärast ristisõdu. Bütsantsi keisririik ei suutnud enam kunagi toibuda sellest hirmsast laastamisest, mille olid toime pannud Lääne-Euroopa ristisõdijad neljanda ristisõja ajal. Ta muutus teisejärguliseks riigiks, olles uhke ainult oma vanale kultuurile ja oma kuulsale minevikule. Tema kaubandus läks Genua ja Veneetsia kaupmeeste kätte. Põhja poolt ahistasid teda slaavi riigid — Serbia ja Bulgaaria. Serbia, Bulgaaria ja Bütsants nõrgestasid üksteist peaaegu lakkamatute sõdadega.

Türklased-osmanid. XIV sajandi algul tekkis Balkani riikidele ohtlik vaenlane — türklased-osmanid. XIII sajandi lõpust alates hakkas türklaste-seldžukkide poolt Väike-Aasias rajatud vürstiriikide hulgast esile kerkima Osmani emiraat.

Osman ühendas osa türklaste valdustest Väike-Aasias üheks riigiks, mida tema nime järgi hakati nimetama Osmani riigiks.

Türklased tegid röövretki Balkani poolsaarele ja veendusid, et neil on kerge vallutada Balkani maid, kes sageli olid üksteisega vaenujalal. Türklased hakkasid Balkani poolsaarel kanda kinnitama.

Bulgaaria ja Serbia, olles nõrgestatud sõdadest ja feodaalide omavahelisest võitlusest, ei suutnud türklastele tugevat vastupanu avaldada. 1389. aastal andsid türklased serblastele hävitava löögi Kossovo väljal ja Serbia oli sunnitud tunnistama end Türgist sõltuvaks. Kossovo väljal toimunud lahingu kohta löid serbia rahvalaulikud palju laule, milles kurdetakse, et see lüüasaamine oli suurim rahvuslik õnnetus. Ainult väike Serbia maakond — Tšernogooria — jäi sõltumatuks. XIV sajandi lõpul vallutasid türklased ka Bulgaaria.

Seega oli Bütsants nüüd Türgi valdustest ümber piiratud. Kuid tema langemist lükkasid edasi sündmused, mis toimusid sel ajal Aasias.

Timuri riik. XIV sajandi lõpul tekkis Aasias uus hiiglasuur riik, mis meenutas Tšinghis-khaani riiki. Tema rajajaks oli üks Kesk-Aasia vürste — Timur. Eurooplased nimetasid teda Tamerlaniks. Timuri võimu alla ühendati Kesk-Aasia rändhõimud.

Timuris olid diplomaadi ja väejuhi anded ühendatud. Diplomaadina kasutas ta ära feodaalvürstide vahel valitsevaid lahkhelisid, õhutades nendevahelist vihavaenu. Väejuhina oskas ta kiire ja otsustava löögiga lüüa vastase puruks. Timur laastas ja röövis paljaks Armeenia, Aserbaidžaaani ja Gruusia. Ta tungis Venemaa piiridesse, jõudis Jeletsi linnani, mille ta purustas; seejärel pöördus ta Krimmi ning riisus paljaks rikkad kaubalinnad Kaffa ja Tana. Indiasse korraldatud sõjaretkedelt tuli ta tagasi määratu suure sõjasaagiga.

Mõnekümne aastaga olid Timuri valduses hiiglasuured maad; temale allusid Kesk-Aasia, Iraan, Põhja-India, Süüria, Väike-Aasia. Oma pealinnaks tegi ta Samarkandi.

Vallutatud maadest vedas Timur Samarkandi hiiglasuuri rikkusi. Ta asustas sinna ümber palju käsitöölisi, kunstnikke, teadlasi. Ta organiseeris suuri töid niisutuskanalite rajamiseks. Tema ajal ehitati Samarkandi suurepäraseid hooneid. Samarkandist sai Idamaade üks tähtsamaid kultuurikeskusi.

1402. aastal pörkas Timur Väike-Aasiasse korraldatud sõjaretkel ajal kokku türklaste-osmanitega. Ta löi türklased pihuks ja põrmuks An k a r a juures ja võttis vangi osmanite sultani. Timuri surm (1405. a.) tegi lõpu ta edasistele vallutustele. Tema poolt rajatud riik lagunes mitmeks osaks.

Türklaste purustamine Timuri poolt peatas ajutiselt nende vallutusi. Kuid varsti hakkasid nad uuesti tungima Bütsantsi kallale.

Konstantinoopoli langemine. 1453. aastal piiras sultan M u c h a m m a d II suure sõjaväega Konstantinoopoli ümber. Bütsantslaste jõud olid väikesed, türklastel aga oli parim piiramis-suurtükivägi Euroopas. Neil olid kiviheitemasinad — bombardid,

millega oli võimalik paiseata hiiglasuuri kivikuule. Bütsantslased sulgesid Konstantinoopoli sadama (Kuldsarve) sissekäigu kettidega, kuid türklased toimetasid sinna öösel 70 laeva, kasutades selle töö läbiviimiseks rasvaga võitud laudu.

Piiramine kestis 53 päeva. Lõpuks vallutati Konstantinoopol tormijooksuga. Viimane Bütsantsi keiser Konstantin Palaialogos langes võitluses. Muchammad II sõitis pidulikult Konstantinoopoli ja kuulutas selle oma riigi pealinnaks. Konstantinoopolit hakati nüüd nimetama Stambuliks. Konstantinoopoli kui Ida-Rooma keisririigi iidse pealinna langemine avaldas Euroopas sügavat mõju.

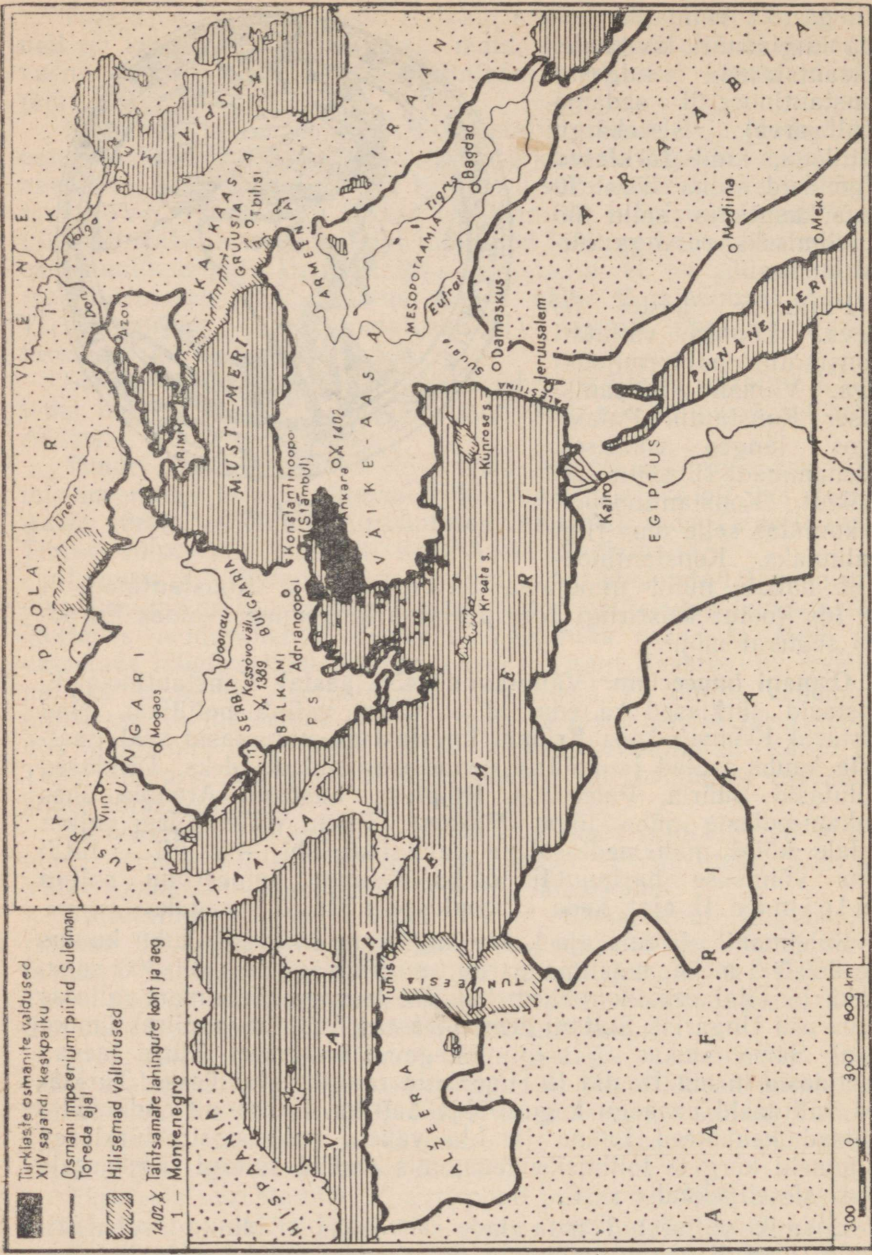

Muchammad II.

Osmani impeerium. Vallutanud 1453. aastal Konstantinoopoli, teostasid türklased ka edaspidi laialdast vallutuspoliitikat. Nad alistasisid Krimmi; koos Krimmi tatarlastega purustasid seal itaallaste kauba-asulad ja müüsid nende elanikud orjadeks. Türklased vallutasid Süüria, Palestiina, Egiptuse, alistasisid Araabia ühes muhameedlaste püha linna Mekaga. Hiljem võttis Türgi sultan endale kõigi muhamediusuliste vaimuliku juhi — kaliifi — tiitli. Oma võimsuse haripunkti jõudis Osmani impeerium sultan Suleiman II ajal, keda eurooplased hüüdsid Toremaks.

Suleimanil oli oma aja kohta hiiglasuur sõjavägi, kuhu kuulus üle 250 000 mehe, maailma parim suurtükivägi, kus oli 300 suurtükki, ja sõjalaevastik rohkem kui 300 laevaga. Suleiman vallutas suure osa Ungarist. Sultani armee laastas Austriat ja piiras ümber Viini. Sama edukas oli sõjaline tegevus ka merel. Türgi laevad sisendasid hirmu Itaalia ja Hispaania ranniku elanikesse. Türklased vallutasid peaaegu kogu Põhja-Aafrika. Haaranud enda kätte tähtsad kaubateed Lääne ja Ida vahel, maksustasid türklased kaupmehi kõrgete tollimaksudega, mis andsid sultani riigikassale suuri sissetulekuid.

Enamik vallutatud maa-alade rahvastest ei tahtnud vabatahtlikult Türgi ülevõimule alistuda. Selleks et sundida neid alistuma, võtsid türki ülikad tarvitusele kõige julmemad abinõud. Iga sõjaretkega käis kaasas linnade ja külade laastamine, kümnete tuhandete inimeste hävitamine või orjusse viimine.

Osmani impeerium XIV—XVII sajandil.

Nii tekkis hiiglasuur Osmani impeerium, mis kujunes alaliseks ähvarduseks Euroopale.

Türklasted-osmanid hävitasid Bütsantsi, Serbia, Bulgaaria ja Armeenia kultuurikeskused. Nad laastasid Gruusia. Türgi ike pidurdas kauaks ajaks Araabia maade kultuurilist arenemist. Türklaste poolt vallutatud Idamaad olid mitmeks sajandiks määratud langusele ja mahajäämusele.

Osmani impeeriumi ebakindlus. Hiiglasuur Türgi impeerium polnud tugev. Ta püsis ainult selle tõttu, et võidetud rahvaste kalal tarvitati julma vägivalda. Vallutused tõid sultanile ja türgi ülikatele loendamatuid rikkusi. Kuid suurem osa türklastest, nagu ka alistatud maade elanikud, jäid pärisorjadeks.

Suursugused türklasted ehitasid üksteise võidu üha toredamaid losse ja parke ning asutasid üha hiilgavamaid õukondi. See toredus nõudis määratu suuri rahasummasid, mida saadi maksudest, mis üha raskema koormana lasusid töötava elanikkonna õlgadel. Talupoegade ja linnakehvikute hulgas tekkisid alatasa rahunused.

Türgi riigi peaks oli **s u l t a n**. Tema võim oli piiramatu. Kõik, alates tähtsamatest suurnikest ja lõpetades kehvikutega, olid sultani «orjad». Iga alama elu ja vara olenes sultani tujudest.

Türklaste poolt alistatud rahvad vihkasid oma julmi rõhujaid. Türklastel ei õnnestunud nende vabadusepüüdu lüüa. Lakkamatu võitlus oma iseseisvuse eest karastas serblasi, bulgaarasi, kreeklasi, armeenlasi ja teisi türklaste poolt alistatud rahvaid. See võitlus äratas neis rahvustunnet ja vabadusetahet.

Türklaste ikke all kannatanud Balkani poolsaare ja Taga-Kaukaasia rahvad kaitsesid visalt oma rahvuslikku kultuuri ja säilitasid oma emakeele, mida türklasted tahtsid hävitada. Nende vastu panu Türgi ülevõimule õõnestas Osmani impeeriumi, mis rajanes ainult vägivald ja julmusel. Türklaste poolt rõhutatud rahvad vaatasid lootusrikkalt tugevnevale ja kasvavale Ida-Euroopa riigile — Venemaale.

VIII p e a t ü k k.

LÄÄNE-EUROOPA KULTUUR XII—XIII SAJANDIL.

§ 31. Kiriku mõju kultuurile.

Usu võim. Keskajal ei osanud inimesed veel hästi võidelda loodusega ja valitseda tema jõudude üle. Tehnika oli nõrgalt arenenud, teadus oli alles tekkimas. Iga loodusõnnetuse ees, ikalduse ja taudi ees tundsid inimesed end jõuetuna; nad ei saanud aru nende tekkimise põhjustest ega teadnud, kuidas nende vastu võidelda. Inimestele näis, et nad on võimsate ja seletamatute jõudude võimuses, kusjuures need jõud ei olene inimtahtest. Vaimulike kaudu sisendas valitsev klass rahvasse, et selline ühiskondlik kord,

kus ühed on võimul, teised aga töötavad nende jaoks, on jumalast seatud ja inimesed ei saa seda omal tahtel muuta.

Keskaja inimeste mõistuse üle valitsesid usk ja kirik. Kõike seda, mida inimesed ei suutnud mõista, arvasid nad tulevat jumala tahtest.

Sellest oligi tingitud vaimulike määratu suur mõju rahvahulkades. Vaimulikud kasutasid oma mõju selleks, et tugevdada feodaalide klassivõimu töötava elanikkonna üle, eriti aga talupoegade üle.

Kõrgemad vaimulikud — paavstid, piiskopid, abtid — olid ise suurfeodaalid, kelle käsutuses olid määratu suured maavaldused ja suur hulk pärisorje. Nad olid huvitatud feodaalide klassivõimu säilimisest ja kaitsesid feodaalkorda. *Kirik oli feodaalide võimu üheks tähtsamaks tugisambaks.*

Vaimulikud mõjutasid rahvast pidulike kirikukommetega. Suured, arhitektuuriliselt imposantsed kirikud, vaimulike kuldtkandiga riided, nende suurt mõju avaldavad ja salapärased liigutused, arusaamatud ladinakeelsed sõnad, laulmine orelil saatel — kõik see mõjutas suuresti inimeste fantaasiat.

Kirikule oli kasulik, et rahvas ei saaks haridust. Vaimulikud kartsid, et teadus purustab kiriku «õpetused» jumalast, maailma loomisest, hauatagusest elust, põrgust ja paradiisist, et vaimulikud kaotavad seetõttu oma võimu ja oma tulud. Sellepärast lämmatas kirik kõik teadusliku mõtte avaldused ja sisendas inimestele kõige jämedamat ebausku, et aga hoida rahvahulki sõnakuulmises.

Paavstide võim. Katoliku kirik, eesotsas Rooma paavstiga, oli võimsaks organisatsiooniks. Kirik kaitses feodaalkorda ja võitluses rahvahulkade katsete vastu vabaneda feodaalse ekspluateerimise ikkest ja religioosest ebausust.

Kõigi Lääne-Euroopa maade piiskopid, preestrid ja mungad olid paavstide agendid ja spioonid ning nende tahte kuulekad täitjad. Paavstide võim Lääne (katoliku) kiriku üle tugevnes tunduvalt XII—XIII sajandil. Kõige tugevamaks kujunes paavsti võim Innocentius III ajal.

Innocentius III pidas ennast kõigi riigivalitsejate peaks. Ta kirjutas: «Meie (paavstid) oleme kutsutud kõigi rahvaste ja riikide üle valitsema.» Innocentius kuulutas, et ta on jumala asemik maa peal.

Paavstide rikkused kasvasid kiiresti. Innocentius III seadis sisse «ristisõjamaksu», mida võeti ristsõdade korraldamise ettekäändel. Seda maksu ei kaotatud ka siis, kui ristsõjad olid lõppenud.

Paljudes maades pidid kõik elanikud maksma erimakse paavsti kasuks.

Suureks sissetulekuallikaks paavstidele oli «patukustutuse kirjade» müük. Arvati, et katoliku kirik võib «patuse» tema «pattudest» vabastada ning seega teda «hauataguses elus» ootavatest põrgupiinadest päästa. Kirik valmistas erilisi kirju, mida nimetati indulgentsikirjadeks. Indulgentsikirja ostmisega anti

Rooma paavst (Innocentius III).

Selle korra kõige tugevamaks toeks aga oli rikas ja võimukas kirik, kes alati oli isandate poolt ning jutlustas töörahvale ainuüksi alandlikkust ja kuulekust. Seepärast hakati üha sagedamini esitama nõudmisi, et kirik loovutaks oma määratu suured rikkused ja et tema õpetust muudetakse.

Neid katoliiklusele vaenulikke õpetusi nimetati ketserluseks, nende pooldajaid aga ketseriteks. Ketserlus tähendab «lõhet», valitsevast kirikust lahkulöömist. Ketserluse vastu peetavas võitluses olid paavstid halastamatud.

1208. aastal kuulutas Innocentius ristsõja ketserite vastu, keda hulgaliselt leidis Lõuna-Prantsusmaal. Paavsti üleskutse peale kogunes Põhja-Prantsusmaal suur rüütlite sõjavägi, kes oli valmis Prantsusmaa õitsvat lõunaosa laastama ja sealseid maid enda kätte võtma. Võitlus kestis 20 aastat. Uskumatu julmusega õiendasid ristsõdijad ketseritega arveid. Hävitati tervete linnade elanikkond. Paavsti legaati (saadik) ütles: «Tapke kõik, küll jumal teises ilmas omad ära tunneb», s. o. jumal teab, kes on katoliiklane ja kes on ketser. Rikas Lõuna-Prantsusmaa rüüstati ja laastati täielikult.

Paavstid organiseerisid ristsõdu ka ketserite-hussiitide vastu Tšehhis. Kuid tšehhid suutsid ristsõdijatele anda tugeva vastu löögi.

Ketserite vastu võitlemiseks asutas kirik erilise kohtu — inkvisitsiooni (inkvisitsioon tähendab juurdlust). Inkvisiitorid

ostjale tema «patud andeks». Kirik müüs andeksandmist mitte ainult juba tehtud pattude, vaid ka tulevaste pattude eest. «Pattude andeksandmise» müügist teenisid paavstid suuri rahasummasid. Kõigi nende võetega ajasid paavstid kokku määratu suuri rikkusi.

Innocentius III segas end energiliselt Euroopa riikide siseasjadesse. Inglise kuningas John Maata ja mõned teised kuningad tunnistasid end paavsti vasallideks.

Oma võimu kasutas Innocentius selleks, et julmalt maha suruda kõiki neid, kes ei olnud nõus katoliku kiriku õpetusega.

Ketserlus. Kuid samal ajal hakkasid levima õpetused, mis olid suunatud katoliku kiriku vastu. Nii talupojad kui ka linnaelanikud vihkasid feodaalkorda.

otsisid üles ketsereid ja ketserluses kahtlustatavaid. Ketseriteks aga pidasid nad kõiki neid, kes julgesid kas või mõneski küsimuses katoliikluse õpetusega mitte nõustuda ja tahtsid feodaalide ja kiriku poolt rõhutatud rahva saatust kergendada. Ketserid heideti vanglatesse, ülekuulamistel aga piinati neid metsikult. Süüdimõistetud mõisteti põletamisele tuleriidal. Hukkamine viidi läbi avalikult, et sellega teisi hirmutada.

Vaimulikud kuulutasid ketserite hukkamise pidupäevaks. Hispaanias kandis see pidu nimetust «autodafee» (tõlkes «usuakt»). Ketserite põletamine toimus väljakutel võimukandjate, aadli ja kokkutulnud rahvahulga juuresolekul. Pidulikus rongkäigus sammusid vaimulikud ja talutasid hukkamõistetuid. Nendele olid pähe pandud kõrged mütsid, milledele olid joonistatud kuradid ja tulekeeled. Hukkamõistetute põletamisel lauldi religioosseid kiituslaule.

§ 32. Kool, teadus ja kunst XII—XIII sajandil.

Koolid. Keskaegses Lääne-Euroopas oli kirjaoskajaid inimesi vähe. Isegi ühiskonna valitsevad klassid olid väga harimatud. Rüütliid tavaliselt ei osanud oma nimegi kirjutada. Oli ka kuninga ja keisreid, kes ei osanud lugeda. Talupojad olid täiesti kirjaoskamatud ja keegi ei hoolitsenud nende õpetamise eest. *Feodaalide ja kiriku seisukohalt oli kasulik hoida rahvast pimeduses ja harimatuses.*

Kuid kirik vajas kirjaoskajaid preestreid, kes oskaksid kirikus rahvale jutlustada, et on vaja feodaalide ja kuninga ametnike sõna kuulda.

Kirjaoskajaid inimesi vajasid ka keisrid ja kuningad, et oma tulusid arvestada ja kuninga seaduste järgi kohut mõista. Kirjaoskajaid inimesi vajasid ka linnad.

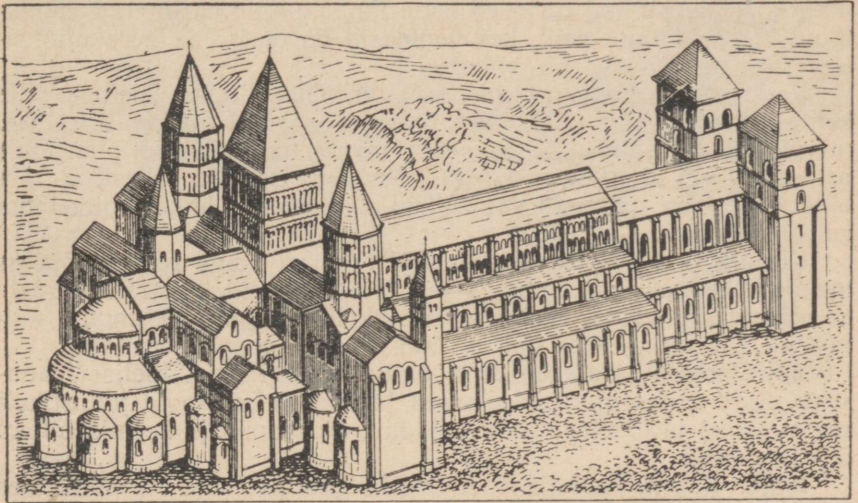
Sellepärast tekkisid keskaegses Euroopas koolid. Kuid paljude sajandite kestel olid kooliasjad täielikult vaimulike käes.

Õpetamine toimus koolides ladina keeles. Ladina keel oli katoliku kiriku keel. Rahvas sellest aru ei saanud. Seega oli kool juba oma keele tõttu rahvahulkadest eraldatud. Kirjaoskus ja hariduse omandamine olid kitsa ringkonna eesõiguseks.

Lastel oli raske õppida ladina keeles. Kogu õpetus rajanes tuupimisele, mehhaanilisele päheõppimisele. Ei tehtud katset lastes õppimise vastu huvi äratada. Peamiseks vahendiks, millega sunniti lapsi õppima, oli peksmine. Keskajast pärinevatel joonistel kujutataksegi tavaliselt kooliõpetajat vits käes.

Ülikoolid. Üheaegselt linnade kasvuga hakati alates XII sajandist Lääne-Euroopas avama ka kõrgemaid koole, ülikoole. Nendes õpiti seadusi, vana-rooma kirjandust, filosoofiat, arstiteadust. Kõige vanemateks ja kuulsamateks ülikoolideks olid

Bologna (Itaalias) ja Pariisi ülikool. XIV sajandil avati Praha ülikool Tšehhis ja Krakovi ülikool Poolas. XIV sajandi lõpul oli Euroopas juba 40 ülikooli. Kuid kirik haaras enda kätte ka ülikoolide õppetöö juhtimise. Kõige tähtsamaks teaduskonnaks ülikoolides oli usuteaduskond. Usuteaduseks nimetati ristiusu kiriku õpetust jumalast, põrgust ja paradiisist, käitumisreeglitest,

Romaani stiili kirik.

millest peab kinni pidama kristlane, et pärast surma «pääseda paradiisi». Usuteadus õpetas, kuidas on vaja ketserluse vastu võidelda, kuidas kindlustada kiriku võimu. Usuteadust peeti kõige tähtsamaks teaduseks. Kõik teised teadused pidid «teenima usuteadust». Kogu ülikoolides toimuva õppetöö võttis kirik oma range järelevalve alla. Professoritelt, kes ei olnud kirikule meelepärased, võeti õpetamise õigus ja neid hakati taga kiusama.

Keskaegne teadus. Euroopa teadus alles hakkas tol ajal arenema. Eurooplased ei tundnud veel kuigi hästi neid maid, mis asetsesid Euroopast ja Vahemere kallastest kaugemal. XIII sajandil hakkasid eurooplased juba ette võtma kaugeid teekondi. Mõned julged mehed jõudsid välja Ida-Aiasse, Mongooliasse, Hiinasse. Veneetslane Marco Polo oli hämmastunud, kui ta nägi, et hiina kultuur ületas Euroopa kultuuri. Ta oli vaimustatud Hiina suurtest linnadest, kus olid sirged ja laiad tänavad, kõnniteed, pargid, head maanteed, kus kõik oli heas korras. Eriti pani teda imestama paberraha ja kivisöe tarvitamine.

Kõrvuti õigete andmetega jutustati maateaduslikes kirjeldustes ka fantastilisi lugusid maadest, kus elavat poolinimesed-poolkole-

tised. Uhes maateaduslikus kirjelduses räägiti Mauretaania etiooplastest, kellel olevat neli silma ja kes seetõttu on vibuküttidena erakordselt osavad. Teises kirjelduses jutustati Indias elavatest koerakoonlastest, kes rääkivat üksteisega haukudes.

Araablaste kaudu tutvusid Lääne-Euroopa õpetlased kreeka geograafi Ptolemaiuse astronoomiateooriaga. Ptolemaios õpetas, et Maa on kerakujuline, et Maa asub maailma keskuses ja et Päike ning kõik taevakehad tiirlevad tema ümber. Kuid harimatud vaimulikud kiusasid taga neid, kes pooldasid õpetust Maa kerakujulisusest, sest see käis vastu «pühakirjale».

Keskaegsed õpetlased laenasid araablastelt ka õpetuse selle kohta, et planeedid mõjutavad inimeste saatust vastavalt sellele, missugune on planeetide asukoht taevas; nad püüdsid planeetide asukoha järgi kindlaks määrata tulevikku. Õpetust sellest, et tähtede järgi on võimalik tulevikku ennustada, hakati nimetama astroloogiaks.

Keemia alal huvitas keskaegseid õpetlasi kõige rohkem õpetus metallide salapärastest omadustest. Nad arvasid, et mitmesuguste keemiliste protsesside teel on võimalik lihtsaid metalle muuta kullaks ja hõbedaks. Seda õpetust hakati nimetama alkeemiaks.

Astroloogial ja alkeemial ei olnud midagi ühist tõelise teadusega. Kuid keskaegsed astroloogid ja alkeemikud tegid juhuslikult rea avastusi ja tähelepanekuid, mida astronoomia ja keemia hiljem ära kasutasid.

Roger Bacon. Keskaja õpetlaste hulgas oli julgeid inimesi, kes püüdsid teadust uute ideede ja avastustega rikastada. XIII sajandi inglise õpetlane Roger Bacon tõestas, et teadus peab tuginema looduse uurimisele. Bacon unistas teaduse rakendamisest tehnikas ja niisuguste masinate ehitamisest, mis paneksid liikuma laevu või vankreid või lendaksid õhus. Ta nägi ette, et tulevikus leiutatakse suurendusklaas ja teleskoop, ta korraldas katseid püssirohuga. Kirik mõistis Baconi süüdi. Ta heideti vanglasse, kus ta viibis üle 20 aasta. Vanglast tuli Bacon välja juba raugana ning suri peagi.

Kunst. Pärast Lääne-Rooma keisririigi lagunemist hakkas ehituskunst Lääne-Euroopas langema. Kuid juba XI sajandil oskasid Lääne-Euroopa ehitusmeistrid püstitada suuri kirikuid paksude ja massiivsete seinte, jämedate sammaste, ümarkaarte, kitsaste akende ja massiivsete tornidega. Kirikuid kaunistati rohmakate raidkujudega, mis kaeti eredate värvidega. Seda ehitusstiili hakati nimetama romaani stiiliks.

XII sajandi lõpul tekkis Euroopas uus stiil, mida hiljem hakati nimetama gooti stiiliks. Selleks ajaks oli ehituskunst märksa edasi arenenud. Linnades tekkisid ehitajate tsunftid. Ehitusmeistrid said erilise väljaõppe.

Gooti stiili ehitised ei ole nii massiivsed ja rasked kui romaani stiili ehitised. Nad on kaunistatud kõrgete tornidega. Nende seintesse on ehitatud hiiglasuured värviliste klaasidega aknad.

Romaani stiili kiriku sisevaade.

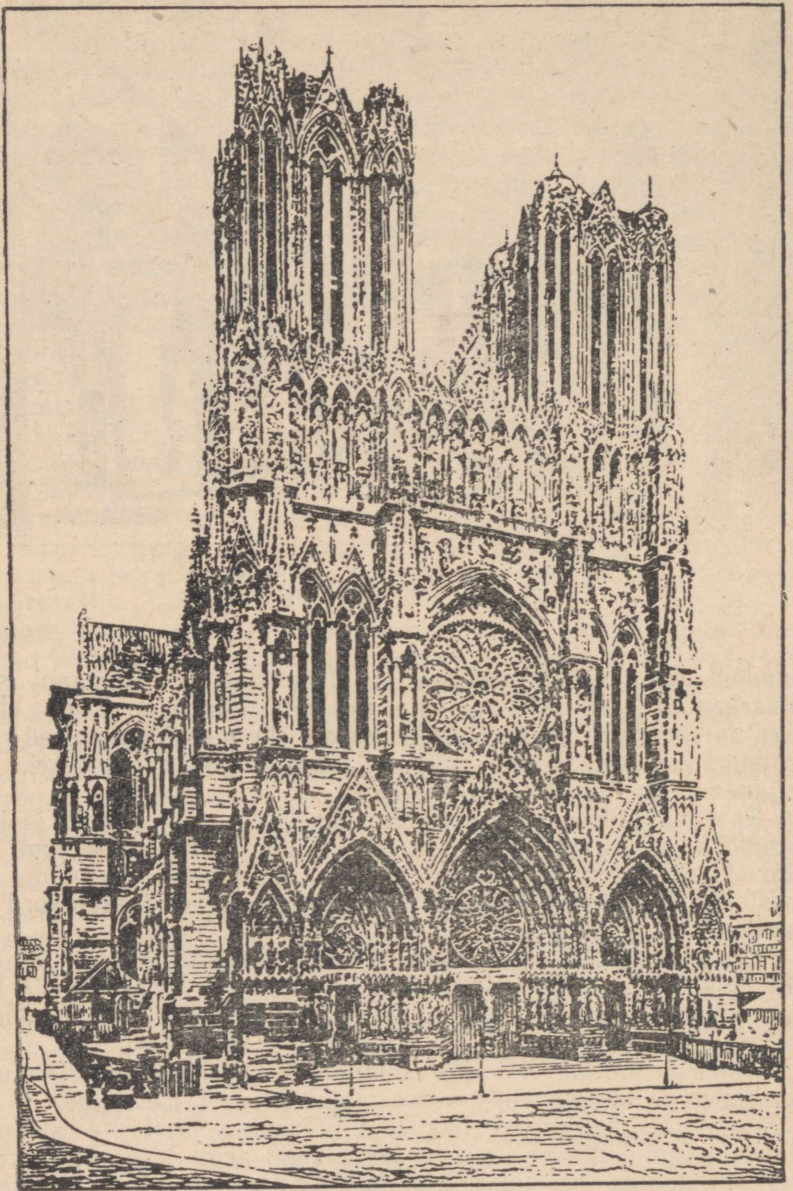
Sambad muutusid peenemaks ja elegantsemaks. Romaani stiili ümarkaared asendusid teravate, nooljate kaartega. Kogu ehitis muutus kergemaks ja õhurikkamaks, skulptuurkaunistused aga kunstipärasemaks. Gooti stiil kajastab kõrgemat kultuuri, mis kujunes välja linnade õitsengu ajal.

Ka kunst rakendati usu teenistusse. Kõige suuremateks ja kaunimateks hooneteks linnades olid hiiglasuured peakirikud, mis olid ehitatud romaani või gooti stiilis. Need pidid sisendama inimestesse kujutluse, et kirik on võimas ja et feodaalkord on vankumatu.

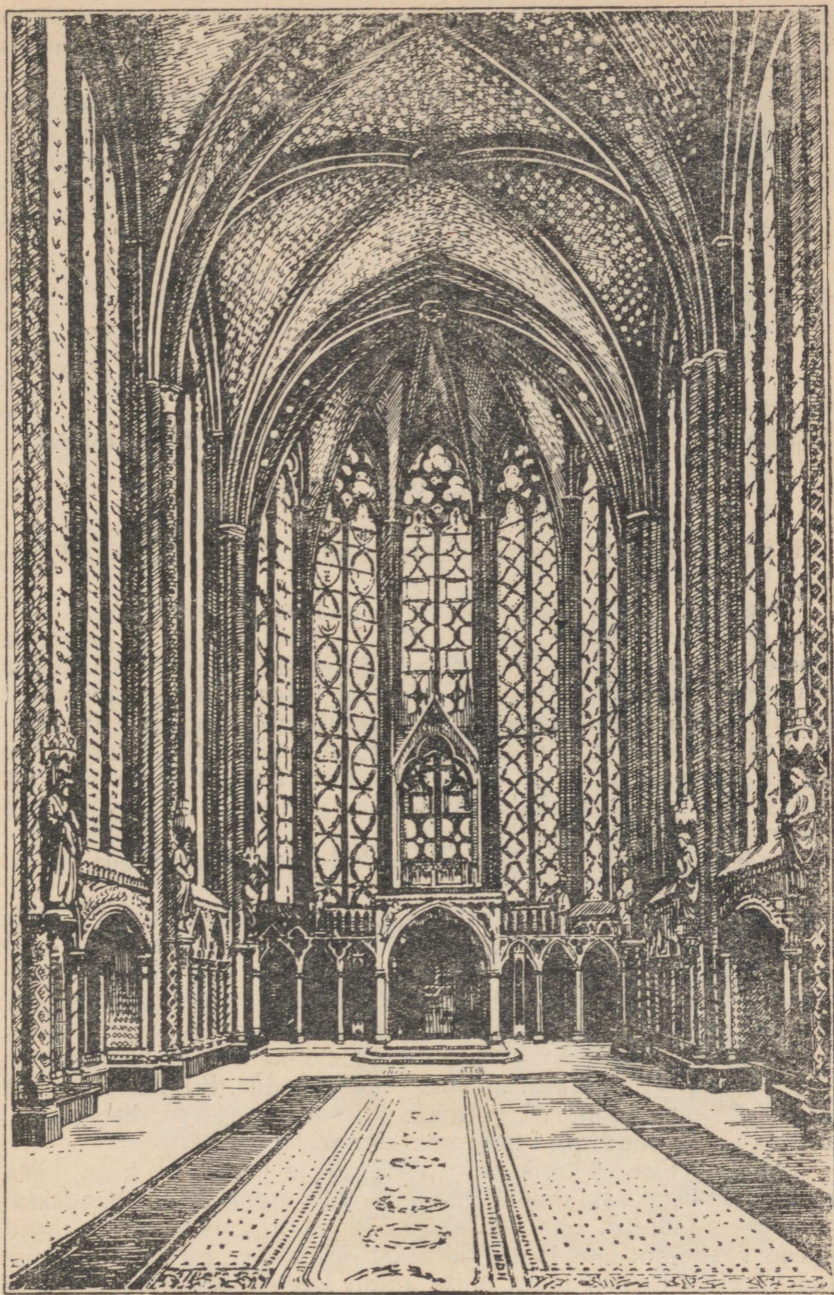
Keskaja linnade peaväljakutele püstitasid ehitajate tsunftid linnanõukogude uhkeid hooneid (raekojad), mida kaunistasid kõrged tornid. Sinna ehitati ka rikaste kaupmeeste ja pankurite majad.

Venemaa kultuur XII—XV sajandil. Enne mongolite sissetungi oli Venemaa kultuur ühel esimestest kohtadest Euroopas.

Mongolite vallutused hävitasid Venemaa ja teiste alistatud maade kõrge kultuuri ja pidurdasid kaua aega tema edasiaremist. Mongolite sissetungi ajal hävisid kaunid ehitus- ja maalikunsti mälestusmärgid, põletati ära loendamatu hulk raamatuid, läksid jäädavalt kaduma paljude geniaalsete luuletajate teosed. Kuid rahva loominguulisi jõude ei saanud purustada. Rahvas lõi endiselt laule ja böliinasid, milles kutsus üles vihatud rõhujate

Gooti stiili kirik.

Gooti stiili kiriku sisevaade.

vastu võitlema ning ülistas üldrahvalikku vastupanu organiseerivad kangelasi. Kroonikates on säilinud mälestus vapratest meestest, kes võitlesid julma vaenlase vastu.

Tatari ike ei suutnud hävitada suure rahva püüdeid vabastada oma kodumaa ning uuesti üles ehitada oma rahvuslik kultuur.

Venemaa ühtsuse idee ei kadunud ka kõige halvemal mongolite võimutsemise aegadel. Vene kirjanduses räägitakse väljapaistvatest sündmustest vene rahva elus, tema võitudest, mis saavutati võitluses välisvaenlaste vastu.

Moskva, mis XIV—XV sajandil oli Venemaa ühinemise keskses, kujunes ka tema kultuurikeskuseks.

IX peatükk.

KODANLUSE JA KODANLIKU KULTUURI TEKKIMINE.

§ 33. Itaalia XIV sajandil.

Itaalia killustatus. Nagu Saksamaa nii ka Itaalia ei olnud ühinenud üheks riigiks.

Varem kui teistes Lääne-Euroopa maades hakkas Itaalias arenema kaubandus ning tekkis rikkaid linnu. Itaalia oli peamine kaubanduslik vahendaja Idamaade ja Lääne-Euroopa vahel. Itaalia linnade valitsevad ringkonnad püüdsid kõigepealt kaubavahetust teiste maadega laiendada. Nad ei tundnud huvi oma maa ühendamise vastu. Vastupidi, linnade kaubanduslik võistlus tekitas vaenu ning tõi kaasa omavahelisi sõdu, lõhestades Itaaliat veelgi rohkem. Pikki sõdu pidasid omavahel Veneetsia ja Genua. Nad võistlesid Idamaadega kauplemise alal.

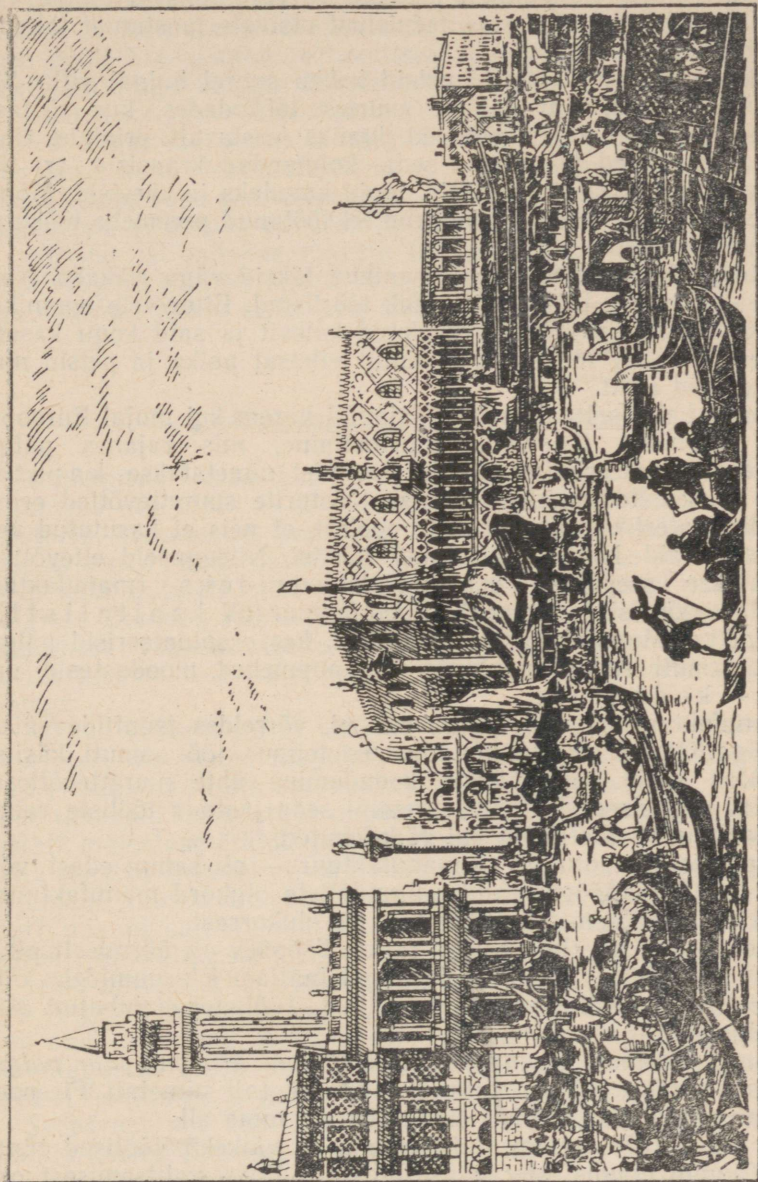
Seepärast jäi rikas ja õitsev maa killustatuks ning teda lõhestasid alalised kodusõjad.

Kõige rikkam oli Itaalia põhjaosa. Siin allutasid linnad endale ümberkaudsed maad ja moodustasid sõltumatuid vabariike. Nad arendasid laiaulatuslikku kaubandust, nendes arenes tööstus. Kõige võimsamad olid kaks mereäärset vabarjiki — Veneetsia ja Genua ning rikas tööstuslinn Firenze.

Firenze. Veneetsia ja Genua rikastusid kaubandusest. Firenze rikkuse allikateks aga olid tööstus ja pangandus. Firenze pankurid sooritasid suuri tehinguid mitmete Euroopa maade valitsejatega. Euroopa pealinnades olid neil oma kontorid.

Võim oli Firenzes rikaste töösturite ja pankurite käes, keda nimetati «paksudeks». Käsitöölisi ja töölisi nimetati «kõhnadeks».

Keskaja tsunftid olid väikekäsitööliste organisatsioonid. Kuid mõnede käsitöötodete järele oli suur nõudmine. Firenzes valmistatud värvilist kalevit nõuti mitte ainult kogu Euroopas, vaid teda müüdi ka Idamaade turgudel. Kalevi tootmise suurendamiseks ja kõrgema kasumi saamiseks hakkasid kalevivalmistajad laiendama

Veneetsia.

oma töökodasid ning pidama rohkem selle. Kalevimeistrid muutusid rikasteks töösturiteks, sellid aga palgatööliseks. Kalevivalmistajad püüdsid värvata rohkem töölisi vaesema linnarahva ja linnas teenistust otsivate laostunud talupoegade hulgast.

Rikkad Firenze töösturid otsid kokku suurel hulgal villa. Sellest villast valmistati kalevit suurtes töökodades, kus töötasid kümned ja isegi sajad töölisel, igaüks vastavalt erialale. Ühed pesid villa, teised kuivatasid seda, kolmandad kraasisid, eri töölisel vanutasid kalevit, pügasid, tegid karedaks ja värvisid. Mõned töölisel, nagu ketrajad ja kangrud, ei töötanud peremehe töökojas, vaid oma kodus.

Niisuguste suurettevõtete omanikud läksid väga rikkaks. Neile kuulusid tooraine, töökojad ja kõik tööriistad. Ettevõtete omanikud müüsid tööliste töövaevaga toodetud kalevit ja said kogu kasumi endale. Töölisel maksid nad ainult viletsat palka ja petsid ning rõhusid neid igati.

Nõnda hakkas Itaalias XIV sajandil varem kui mujal Euroopas välja kujunema tööstuslik suurtootmine, mis rajanes palgatööliste ekspluaterimisel. Sellist tootmist nimetatakse kapitalistlikuks tootmiseks. Firenze töösturite suurettevõtted erinevad hilisematest vabrikutest selle poolest, et neis ei kasutatud veel masinaid, vaid kogu töö toimus käsitsi. Niisuguseid ettevõtteid nimetatakse seepärast manufaktuurideks (manufaktuur tähendab «käsitsi tootmine»). Manufaktuur oli kapitalistlik ettevõtte. Manufaktuuride omanikud, kes ekspluateerisid palgatöölisi, samuti rikkad pankurid ja kaupmehed, moodustasid uue klassi — kodanluse.

Manufaktuuridel olid teatud eelised, võrreldes tsunftide väikekäsitööga. Olgugi et manufaktuurides toimus töö samuti käsitsi, võimaldas siiski palgatööliste koondamine ühte suurettevõttesse paremini organiseerida tööd, paremini seda jaotada tööliste vahel. Manufaktuur oli tootlikum kui väikekäsitöö.

Kapitalistlik tootmine — manufaktuur — oli samm edasi võrreldes tsunftikäsitööga. Kuid palgatööliste olukord manufaktuurides oli palju halvem tsunftikäsitööliste olukorrast.

Firenze tööliste elu oli väga raske. Tööpäev oli äärmiselt pikk, töötasu aga väike. Töölisel elasid poolnäljas. Eluruumideks olid neil keldrid ja poollagunenud hurtsikud. Töölisel ei lubatud asutada ühinguid.

Ciampi ülestõus. Firenzes puhkes *ajaloos esimene suur palgatööliste ülestõus*, mis on tuntud *ciampi* (nii nimetati Firenzes villamanufaktuuride töölisi) ülestõusu nime all.

20. juulil 1378. aastal tulid *ciampi* ja väikekäsitöölised tänavale. *Ciampi* nõudis, et rahvast lubataks linna valitsemisest osa võtta ja et parandataks kehvikute elutingimusi. Algul püüdis *ciampi* vallutada linnanõukogu — *signoria* hoonet. Kui see neil ei õnnestunud, hakkasid nad rikaste linnaelanike maju purustama.

Kahe päeva pärast vallutas ciompi ka signoria, mille liikmed hirmuga laiali jooksid.

«Paksude» võim oli kukutatud. Uue signoria etteotsa seadis ciompi Michele Lando. Kuid Lando osutus reetjaks. Ta oli kodanluse poolt ära ostetud ja hoolitses kõigepealt rikaste vara kaitsmise, mitte aga tööliste huvide eest.

Vastuseks rahva ülestõusule sulgesid suurettevõtjad oma ettevõtted. Algas tööpuudus ja nälg. Ciompi püüdis organiseerida uue ülestõusu, kuid väikekäsitöölised ei toetanud teda. Ülestõus suruti maha. Algas julm arveteõiendamine. Paljud tööliselised pidid Firenzest põgenema. «Paksud» pääsesid uuesti võimule.

Niiviisi sai esimene tööliste ülestõus lüüa. Töölised olid veel liiga nõrgad, neid oli arvult vähe, nad olid halvasti organiseeritud ega suutnud võimu enda käes hoida.

§ 34. Kodanliku kultuuri tekkimine.

Humanism. Varem kui teistes Euroopa maades hakkas Itaalias kujunema uus klass — kodanlus. Sellesse klassi kuulusid rikkad töösturid, kaupmehed, pankurid. Kodanlased olid feodaalidest palju kultuursemad. Kodanlastel tuli palju oma äriasjus rännata, tege mist teha mitmete maade inimestega. Nad saatsid oma kaupu kõigisse Euroopa riikidesse ja Idamaadesse. Kodanlased tahtsid maailmast rohkem teada saada. Neil oli vaja teadust, mis uuriks loodust, mitte aga ei tegeleks kasutute usuliste väljamõeldistega.

Rikkad kodanlased ei tahtnud elada kitsastes ja rāpastes põik-tānavates, pimedates majades, nagu olid elanud nende esi-isad. Nad ei säästnud raha suurepāraste hoonete ehitamisel. Itaalia linnade tānavaid laiendati ja nende āārde ehitati losse, väljakuid kaunistati mālestusmārkide ja pūrskkaevudega. Linnades elas nūūd palju haritud inimesi — arhitekte, kujureid, kunstnikke, ōpetlasi, kirjanikke, luuletajaid, ōpetajaid, arste. Need inimesed lōid uue kultuuri, mis ei sarnanenud vana, feodaalse kultuuriga. Feodaalse kultuuri ūle valitsesid kirik ja usk. Uue kultuuri erinevaks jooneks oli tema mittekiriklik, «ilmalik» iseloom. Uued teadlased ja kirjanikud pōlgasid munki ja pappe, naeruvāaristasid nende harimatust. Nad olid usu vastu ūkskōiksed. Nad mōtlesid vāhe jumalast ja «hauatagusest elust» ning tahtsid āra kasutada maapealset elu. Neid ei huvitanud jumal, vaid inimene ja inimese elu.

Seepārast sai uus kultuurisuund oma nimeks humanism (ladina keeles «humanus» tähendab «inimlik»).

Uus, humanistlik kultuur pōlvnes mitte kiriklik-feodaalsest kultuurist, vaid rahvalikust kultuurist, linnakāsitōolistest kultuurist, kes vihkasid feodaale ning kes oma muinasjuttudes ja valmides naersid vālja pappe ja munki.

Kirjanikud-humanistid võtsid oma ainekogu igapäevases elust, mitte aga kirikulegendidest. Kunstnikud püüdsid inimesi ja loodust kujutada võimalikult nii nagu nad tegelikult on.

Itaalia humanistid oskasid hästi kirjutada ladina keeles, kuid oma parimad teosed kirjutasi nad rahvalikus itaalia keeles.

Kiriku surve alt vabanenud teadus ja kunst elasid sellal üle tormilise õitsengu. Seepärast nimetatakse uut kultuurisuunda ka *renessansiks* (taassünniks). Renessansiks nimetatakse seda suunda ka sellepärast, et humanistid hindasid kõrgelt vanade kreeklaste ja roomlaste kunsti ja kirjandust, uurisid neid, otsekui taaselustasid antiikset kultuuri, mis oli keskajal unustusse jäänud.

Renessansiajastul (XIV—XVI sajandil) elas palju andekaid kirjanikke, õpetlasi, kunstnikke, skulptoreid ja arhitekte.

Dante. Itaalia suurimaks kirjanikuks keskajal oli firentslane Dante (1265—1321). Dante looming tähistab üleminekut vanalt kiriklikult kultuurilt uuele humanistlikule kultuurile. Tema peateos on «*Jumalik komöödia*». See on suur itaaliakeelne poem, mis on kirjutatud värsides.

Poemi sisu on fantastiline. Dante jutustab, kuidas ta külastas hauatagust maailma ja keda ta seal nägi. Poemi esimeses osas kirjeldab ta põrgut. Ebatavalise kunstilise jõuga maalib Dante pildi õudsetest piinadest, mida kannatavad patused allmaailmas. Ühed on seal heidetud põlevasse järve, teised on jäässe kinni külmunud, kolmandaid kannab õhus igavene orkaan.

Oma «*Jumalikus komöödias*» on Dante veel kiriklike hauataguse maailma kujutluste võimuses. Kuid Dantes on juba näha humanismi eelkäija jooni. Nõrduvalt räägib ta katoliku kiriku pahedest. Dante paigutab põrgusse Rooma paavstid. Põrgus näeb Dante tuleauku, mis oli valmistatud paavst Bonifatius VIII-le, kes tol ajal veel elas.

Paljudele kiriku poolt süüdi mõistetud «patustele» aga tunneb Dante kaasa. Ta ei paigutanud põrgusse oma antiikaegseid lemmikkirjanikke, kes vastavalt kiriku õpetusele pidid seal paganatena olema. Dante järgi ei kannata nad mingisuguseid piinu. Erakordselt eluliselt ja suure kunstilise jõuga näitab ta inimeste erinevaid iseloomusid, nende tundeid, püüdlusi ja kannatusi. Sellepärast ongi Dante poem maailmakirjanduse üheks suuremks aardeks.

Petrarca. Üks esimesi itaalia humaniste oli Petrarca (1304—1374). Juba varases nooruses armastas ta raamatuid ja süvenes kuulsate rooma kirjanike teoste lugemisse. Ta otsis üles antiikaja autorite ununenud käsikirju. Iga sellise leiu märkis Petrarca oma päevikusse suursündmusena.

Petrarca jättis järele palju kirjanduslikke teoseid. Ta kirjutas itaalia keeles lüürilisi luuletusi — sonette. Petrarcal oli oma kaasaegsete hulgas väga suur kuulsus. Roomas toimus ta pidulik kroonimine loorberipärjaga.

Leonardo da Vinci.

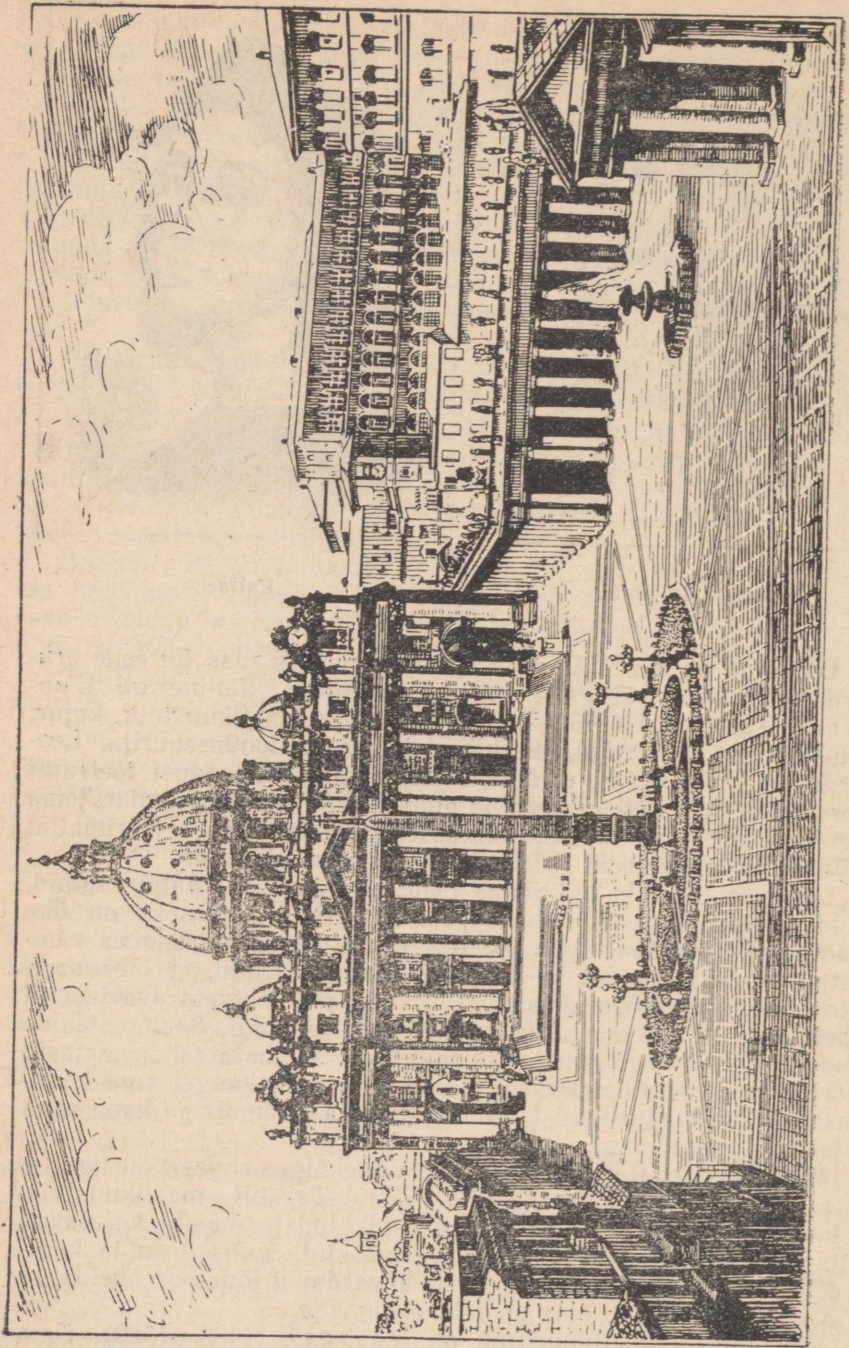
Raffael.

Leonardo da Vinci. Võimas kultuuri tõus Itaalias tõi esile erakordsete ja mitmekülgsete annetega inimesi. Selline oli Leonardo da Vinci (1452—1519), geniaalne maalikunstnik, kujur, muusikamees, luuletaja, insener, leiutaja ja looduseuurija. Leonardo da Vinci arvas, et kunsti eesmärgiks on loodust tõetruult reprodutseerida. Selleks uuris ta pidevalt inimese anatoomiat, tema liigutuste mehaanikat. Kirik suhtus temasse kahtlusega. Harimatud vaimulikud süüdistasid teda ketserluses ja nõidumises.

Iga oma teose kallal töötas Leonardo da Vinci palju aastaid, püüdes saavutada täiuslikkust. Tema parimaks teoseks on ühe firentslanna — Mona Lisa portree. Leonardo da Vinci otsis väsimatult teaduses uusi teid. Ta uuris lindude lendu, et lahendada lennumasina ehitamise küsimus. Ta tegi rea tähtsaid avastusi ja tähelepanekuid keemia, füüsika ja geoloogia alal. See geniaalne inimene tundis kogu eluaja rahapuudust, leidmata rahasummasid oma katsete korraldamiseks. Ta suri vaesuses, kaugel oma kodumaast. Tema teaduslikud teosed jäid välja andmata ja kaua aega ei teatud neist midagi.

Michelangelo. Raffael. Suure ja mitmekülgse andega oli firentslane Michelangelo (1475—1564). Ta oli maalikunstnik, kujur, arhitekt ja luuletaja. Tema raidkujud ja maalid kujutavad inimesi, kel on jõuline pilk ja terasmuskliid. Sellised on ta kuulsad Taaveti ja Moosese kujud. Täis ähvardavat jõudu on aheldatud orja kuju, kes püüab oma ahelaid purustada.

Väljapaistev maalikunstnik oli Raffael (1483—1520). Oma

Püha Peetruse kirik Roomas.

maalides andis ta rea kauneid ja õrnu naisekujusid. Tema lemmikteemaks oli noore ema ja lapse kujutamine.

Kõrgele tasemele tõusis sel ajal arhitektuur. Humanistid põlgasid romaani ja gooti stiili. Itaalia arhitektid püüdsid ehituste juures saavutada võimalikult rohkem harmooniat ja proportsionaalsust. Ehitusi kaunistati sammastega ja krooniti ilusate kuplitega.

Üks suurepärasemaid selle ajastu arhitektuuriteoseid oli Püha Peetruse kirik Roomas.

Trükikunst. Humanistliku kultuuri levikut soodustas suuresti trükikunsti leiutamine. Trükikunsti leiutas XV sajandi keskpaiku Mainzis (Saksamaal) Gutenberg. Kuni tolle ajani kirjutati raamatuid ümber kätsi. Raamatuid kirjutati pärgamendile, sageli kaunistati neid kunstipäraselt joonistatud suurte algustähedega, mistõttu nad olid väga kallid. Nad olid kättesaadavad ainult rikastele. Vastavalt kultuuri arenemisele linnades kaivas ka nõudmine raamatute järele. XIV

sajandi lõpust alates ilmusid paberile kirjutatud raamatud; paber aga oli pärgamendist palju odavam. Tehti ka katseid paljudada raamatuid trükkimise teel. Selleks lõigati puutahvlile kogu lehekülje tekst tagurpidi kirjaga, kaeti tahvel värviga ja trükiti sellelt paberile. See meetod oli siiski väga kallis ja raske. Seda meetodit võis rakendada üksiklehtede, mitte aga suurte raamatute trükkimiseks.

Gutenberg asendas tervikliku puutahvli eraldi valmistatud tähtedega ja hakkas neid tähti metallist valamata. See kergendas trükkimistööd suuresti ja võimaldas kiiresti laduda suuri raamatuid. Trükkimiseks ko-

Mooses.

(Michelangelo skulptuur.)

Trükipress.

handas Gutenberg erilise käsipressi, mis võimaldas kruvi abil paberit ühtlaselt suruda vastu laotud teksti.

Trükikunst levis kiiresti kõigisse Euroopa maadesse. Kõikjal asutati trükikodasid ja trükiti raamatuid uue meetodi järgi. Arenes raamatukaubandus.

Humanism tähendas suurt edusammu teaduse ja kunsti arenemises. Ta aitas inimestel vabaneda kiriku mõju alt, mis oli inim-mõistuse ahelatesse pannud. Selles on humanismi suur ajalooline tähtsus.

Kuid itaalia renessansi humanistlik kultuur oli kodanluse kultuur, uue kasvava ekspluateerijate klassi kultuur. See kultuur oli rahvahulkadele kättesaamatu. Rahvahulgad elasid ikka veel pimeduses ja harimatuses. Kodanlus ei tundnud huvi nende valgustamise vastu ega hoolitsenud selle eest.

KOLMAS JAGU

FEODALISMI LAGUNEMISE ALGUS JA KAPITALISTLIKE SUHETE TEKKIMINE.

I peatükk.

GEOGRAAFILISED AVASTUSED XV SAJANDI LÖPUL JA XVI SAJANDI ALGUL. ASUMAADE VALLUTAMINE.

Kapitalistlike suhete tekkimine. XIV sajandil hakkasid Itaalias esmakordselt tekkima uued klassid — kodanlus ja palgatöölised — ning kujunesid välja kapitalistlikud ettevõtted — manufaktuurid.

XIV sajandil hakkasid kodanlus, palgatöölised ja manufaktuurid tekkima ka teistes Euroopa maades — Inglismaal, Madalmaades, Prantsusmaal ja Saksamaal. *Euroopas hakkasid tekkima kapitalistlikud suhted.* Kapitalism erineb feodalismist selle poolest, et feodalismi ajal on põhiklassideks maavaldajad-feodaalid ja nende poolt ekspluateeritavad pärisorjad-talupojad. Kapitalismi ajal on põhiklassideks kodanlased-kapitalistid ja nende poolt ekspluateeritavad palgatöölised. Palgatöölised erinesid pärisorjadest-talupoegadest selle poolest, et nad olid isiklikult vabad, kuid nendel ei olnud maad ega teisi elatusvahendeid. Et mitte nälga surra, pidid nad kapitalistide juurde tööle asuma.

Kapitalistlike suhete tekkimiseks oli vaja, et ühtede kätte koondusid suured rikkused, teised aga jääksid ilma kõigest sellest, mis neil oli. Kodanluse rikkused kasvasid kauplemise ja liigkasuvõtmise tagajärjel. Ka mõned agarad tsunftimeistrid rikkusid.

Palgatöölised tekkisid tsunftisellidest, vaesunud käsitöölisest, linnakehvikuist, eriti aga laostunud talupoegadest. Mõnes riigis (nagu Inglismaal) ajasid maavaldajad talupoegi vägivaldselt nende maalt ära ja suurendasid seega maata inimeste hulka.

Lääne-Euroopa maades hakkas kapitalism XVI sajandil alles tekkima. Feodalism jäi veel valitsevaks korraks. Valitsevaks klassiks jäid feodaalid. Kuid kapitalistlikud suhted arenesid järk-järgult edasi ja tugevnesid: kasvasid kodanluse rikkused, kasvas

maata inimeste ja kõigist elatusvahenditest ilma jätud inimeste hulk, kes olid sunnitud tööle asuma kapitalisti juurde.

Kapitalismi arenemist kiirendasid uute kaubateede ja uute, seni tundmatute maade avastamine eurooplaste poolt.

§ 35. Ameerika ja Indiasse viiva mereteede avastamine.

Vanal ajal ja varasel keskajal ei sõندانud meremehed kaugele ulgumerele sõita. Euroopa kaupmehed ja meresõitjad tundsid ainult Euroopat ümbritsevaid meresid. Vähehaaval hakkas aga meresõidutehnika arenema. Meremehed hakkasid kasutama kompassi, mille abil võis ulgumerel alati pidada õiget suunda. Hakati ehitama suuri purjelaevu. Kompassi järgi võisid niisugused laevad ette võtta kaugeid ja kestvaid merereise.

XIV sajandil oskasid itaalia meremehed juba koostada küllaltki täpseid kaarte. Kuid nendel kaartidel kujutati peamiselt Vahemerd, mida sel ajal kõige rohkem tunti.

Eurooplastele oli teada kreeka geograafi Ptolemaiuse õpetus maa kerakujulisusest. Tuginedes sellele õpetusele hakkasid Euroopa geograafid koostama maailma kaarti. Nendele kaartidele märgiti, et India asub teisel pool Euroopat, Atlandi ookeani vastaskaldal. Nad ei teadnud, et Euroopa ja Aasia vahel asub hiiglasuur Ameerika manner ja kaks ookeani.

Itta viivate teede otsimine. XIII—XV sajandil tegi kaubandus Euroopas suuri edusamme. Kaupmehed teenisid kaubandusoperatsioonidelt suuri summasid. Eriti suurt kasu tõi Idamaadega toimuv kaubandus. Kuid eurooplased ise ei sõitnud kaugetesse Idamaadesse — Indiasse ja Hiinasse.

Euroopa kaubandus Idamaadega toimus araablaste vahendusel mere- ja karavaniteede kaudu, mis ühendasid Vahemere ja Musta mere idakaldaid India ja teiste kaugete Aasia maadega.

Sealjuures said araablased oma vahenduse eest suurt kasu ja müüsid kaupu 8—10 korda kallimalt kui nad ise nende eest olid maksnud.

Türklaste vallutused Vahemere idarannikul segasid alatasa Araabia kaudu toimuvat kaubandust. Türklasted võtsid kaupade läbi-veolt suurt tollimaksu. Sellepärast hakkasid eurooplased juba ammu mõtlema, kas ei ole võimalik leida mingisugust uut teed Indiasse.

Vene kaupmehed püüdsid sisse seada otseseid sidemeid Iraani ja teiste Idamaadega.

Tveri kaupmees Afanassi Nikitin jõudis 1467. aastal Iraani kaudu Indiasse ja elas seal kolm aastat. Ta kirjutas selle reisi kohta märkmiku, mis kandis pealkirja «Reis kolme mere taha».

Portugallaste avastused. Lääne-Euroopa rahvastest asusid esimestena uusi Idamaadele viivaid teid otsima Pürenee poolsaarel elavad portugallased ja hispaanlased.

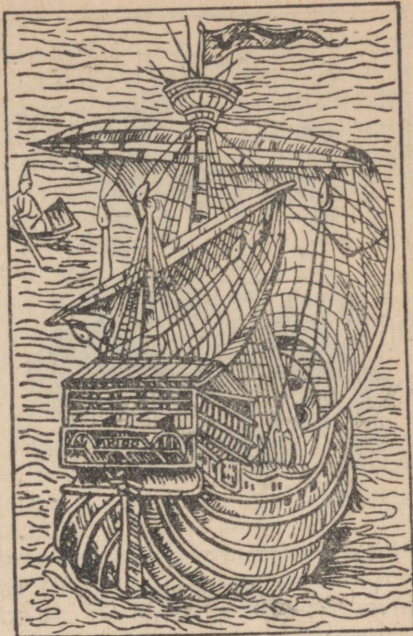
Pürenee poolsaare vallutasid VIII sajandi algul araablased. Mitu sajandit kestnud võitluses heitsid Pürenee poolsaare rahvad endalt araablaste ikke ja vabastasid oma maa. XV sajandil ühines suurem osa poolsaarest Hispaania kuningriigiks. Poolsaare lääneosas moodustus Portugali kuningriik.

Portugallased olid ammust ajast tuttavad Aafrika lääne-rannikuga. Seal käisid julged meresõitjad, piraadid ja orjakaupleiad. Nad konstrueerisid uuetüübilised purjekad — karavellid, mis olid kerged ja liikuvad laevad ning kõlbasid kaugeteks merereisideks. Liikudes kord-korralt kaugemale lõuna poole piki Aafrika lääne-rannikut, jõudsid nad Healootuse neemeni, möödusid Aafrika lõunatipust ja veendusid, et seda teed mööda võib sõita Indiasse. Reisi Indiasse ümber Aafrika sooritas esmakordselt portugali meremees Vasco da Gama, kes jõudis Indiasse 1498. aastal.

Kolumbuse reisid. Pisut varem, 1492. aastal asus Hispaaniast uue Indiasse viiva tee otsimisele Christoph Kolumbus. Kolumbus oli Genua kangru poeg. Juba üsna noorelt hakkas ta meremeheks. Teda kütkestas julge mõte leida tee Indiasse, sõites lääne suunas ümber maakera. Kuid see mõte näis tol ajal meele-tuna. Pärast paljusid ebaõnnestunud katseid suutis Kolumbus oma plaaniga huvi äratada Hispaania kuningannas. Kolumbusele anti kolm väikest laeva. Pärast 70-päevast purjetamist jõudis ta väike laevastik 12. oktoobril 1492. aastal väikese saareni, mille Kolumbus nimetas San Salvadori saareks. See oli üks Bahama saartest. Seejärel avastas Kolumbus Kuuba ja Haiiti saare.

Järgmise kolme reisi tulemusena avastas ta veel mitu saart ja jõudis Lõuna-Ameerika rannikuni. Tema poolt avastatud poolmetsikute hõimudega asustatud maad sarnanesid vähe Kaug-Ida maadega, mis eurooplaste arvates pidid olema muinasjutuliselt rikkad. Hispaania valitsus ei tundnud enam huvi Kolumbuse avastuste vastu. Kolumbus suri vaesuses, olles kõigest unustatud.

Kolumbus ei teadnud arvatagi, et ta oli avastanud uue hiiglasuure mandri. Ta arvas, et leidis tee Indiasse. Alles teine maade-uurija, Firenze astronoom Amerigo Vespucci, tegi kindlaks,

Karavell.

Kolumbus.

et Kolumbus on avastanud uue maailmajao. Amerigo nime järgi hakati seda kutsuma Ameerikaks. Kuid Ameerika põliselanikele jäigi nimeks «indiaanlased» ja Kesk-Ameerika saari hakati nimetama «Lääne-Indiaks», erinevalt Ida-Indiast — Aasia-Indiast.

Magalhães. Vespucci arvas, et Aasia idakaldale võib jõuda siis, kui sõita ümber äsjaavastatud mandri lõunatipu. Selle plaani vastu tundis Hispaania valitsus. Tema ülesandel sõitis ekspeditsioon Magalhães'i juhtimisel ümber Lõuna-Ameerika, läbis väina, mida hakati nimetama Magalhães'i väinaks, ületas

Vaikse ookeani ja jõudis piki Aasia ja Aafrika rannikut Euroopasse tagasi. Reis kestis kolm aastat (1519—1522). See oli raske merereis. Magalhães ise ja suurem osa tema meeskonnast hukkusid sellel teekonnal. Ainult vähesed tema teekaslastest jõudsid koju. Magalhães'i ekspeditsioon oli esimeseks teekonnaks ümber maailma. Selle teekonnaga oli tegelikult tõestatud, et õpetus Maa kerakujulisusest on õige.

§ 36. Eurooplaste koloniaalpoliitika.

Hispaanlaste vallutused Ameerikas. Eurooplased veendusid, et Kolumbuse poolt avastatud maa ei ole Aasia idarannik. Kuid äsjaavastatud maal leidis seda, mida eurooplased maailmas kõige enam himustasid: sealt leiti kulda. Kullajahile sööstsid vaesunud ja sõjakad hispaania aadlikud, kes tahtsid kerge vaevaga rikastuda. Mitu sajandit kestnud võitluses araablaste vastu oli Hispaanias tekkinud rohkearvuline ja sõjakalt meelestatud väike-aadel. Hispaania aadlik (hidalgo) põlgas tööd ja pidas aadlikule vääriliseks tegevusalaks ainult sõjaretki ja vallutusi.

Suurel hulgal kulda ja hõbedat olid kokku kogunud Kesk- ja Lõuna-Ameerika rahvaste valitsejad ja rikkad inimesed. Nendest rahvastest elasid atsteegid Mehhikos ja inkad Peruus. Need olid iidse kultuuriga rahvad. Neil olid oma linnad ja kindlused. Nende ülemkiht elas toredates paleedes, mis olid kaunistatud rikkalike skulptuuride, marmorist mosaiikide ja purskkaevudega,

tal oli palju kullast ja hõbedast majariistu ning ta kandis kirevat riietust. Atsteegid ja inkad elasid nende poolt alistatud hõimude arvel, kes pidid maksma suurt andamit ning andma väärismetalle, orje ja mitmesuguseid saadusi. Alistatud hõimud vihkasid oma orjastajaid. Nende hõimude abil vallutasid hispaanlased kerge vaevaga suured riigid. Lisaks sellele olid Ameerika elanikele tundmatud nii tulirelvad kui ka hobused. Ratsanike välimus ja püssipaugud tekitasid neis kabuhirmu. Hispaania seikleja Cortés vallutas 400-mehelise väesalgaga Mehhikos asuva atsteekide riigi (1521. a.). Veel väiksema jõuguga vallutas kirjaoskamatu hispaania bandiit Pizarro Peruu asuva inkade riigi (1531. a.). Vallutajad said saagiks määratu suured väärismetallide tagavarad, üli-rikkad kullaleiukohad ja hõbedakaevandused. Hispaanlased võtsid allaheidetud rahvastelt maa ära ja muutsid elanikud orjadeks. Samasugune saatus tabas ka neid hõime, kes olid aidanud hispaanlastel võitu saavutada. Eurooplased seadsid nende poolt avastatud maades sisse koloniaalorjuse, mille koleduste ees kahvatavad isegi vana-aja orjapidamiskorra julmused.

Hispaanlased nõudsid, et indiaanlased hariksid neilt ära võetud maid. Indiaanlasi ekspluateeriti halastamatult uutes, äsja asutatud suhkrurooistandustes. Veel hirmsam oli töö kulla- ja hõbedakaevandustes. Kurnatud inimesed surid massiliselt. Iga kaevanduse sissekäigu juures vedesid sajad laibad. Väiksemagi vastupanu korral hävitati hispaanlaste poolt terved külad. Sõnakuulmatuid põletati tuleriitadel, kusjuures nende naise, lapsi ja emasid sunniti seda pealt vaatama. Surid välja terved hõimud. XVI sajandi keskpaiku oli Kuuba ja Jamaika saarelt kogu kohalik elanikkond kadunud. Siis hakkasid hispaanlased oma Ameerika asumaadesse vedama Aafrika neegreid. Aafrikas hakati inimestele pidama tõelist jahti. Läpastunud õhuga laevaruumis veeti õnnetuid, ahelatesse pandud neegreid Ameerikasse. Teel surid pooled neist nälgä ja haigustesse. *Eurooplased tõid asumaadesse julma orjust ja surma, mitte aga kultuuri.*

Iga kolme aasta tagant sõitis Ameerikast Hispaaniasse tugevasti relvastatud «hõbedalaevastik». See vedas hõbedat ja kulda, mis oli hangitud hukkunud inimeste hinnaga. Teel varitsesid seda euroopa piraadid, kes püüdsid kallihinnalist saaki omastada.

Portugallaste asumaad. Portugallased, kes avastasid tee Indiassa ja Sunda ning Moluki saartele, olid liiga nõrgad, et neid paljumiljonilise elanikkonnaga tihedalt rahvastatud maid alistada. Nad piirdusid sellega, et ehitasid rannikualadele rea kindlustatud röövlipesi ning tegelesid mererööviga. Nende poolt vallutatud baasidest pidasid portugallased jahti India ja Araabia laevadele. Nad võtsid ära laadungi, laevad aga koos meeskonnaga uputati. Mõnedel vangidel lõigati ära nina ja kõrvad ning lasti nad siis vabadesse. Need õnnetud inimesed pidid Idamaadesse sõnumeid viima sellest, mis ähvardab kõiki neid, kes julgevad võistelda portugallastega. Portugallased kasutasid ära Lõuna-India killustatuse ja

hakkasid kohalikke elanikke süstemaatiliselt röövima. Nad alistasid endale mitu kohalikku vürsti ja sundisid neid hankima pipart, ingverit, muskaatpähkleid ja riidet kas andami näol, mis oli hoopis tasuta, või siis alandatud hinnaga. Kõik see müüdi Euroopas edasi, kusjuures vaheltkasu saadi 700—800 protsenti ja rohkemgi. Sealjuures töid portugallased Indiast vähe kaupu, kõigest 5—6 laeval, et kaubahinnad ei langeks. Kui hinnad hakkasid langema, siis osa kaupu hävitati.

Hispaania ja Portugal said võimsateks mereriikideks.

Geograafiliste avastuste tagajärjed. Nii pandi alus Euroopa koloniaalvallutustele. Lääne-Euroopa kujunes XVI sajandil määratu suurte koloniaalvalduste keskuseks. Asumaadest kokku riisutud määratu suured varandused ujutasid Euroopa üle.

Geograafiliste avastuste tagajärjel muutusid peamised kaubateed. Nendeks teedeks said nüüd ookeanid. Ameerikaga suhtlemine toimus Atlandi ookeani kaudu. Atlandi ja India ookeani kaudu peeti ühendust India ja Indoneesia saartega. Seepärast omandasid erilise tähtsuse kaubanduse alal need sadamalinnad, mis asusid Euroopas Atlandi ookeani rannikul. Euroopa koloniaalkaubanduse peamiseks keskuseks sai Antwerpen Madalmaades. Siin müüdi ära suurem osa Euroopasse sissetoodud vürtsidest. Siia hakkasid mitmesuguseid kaupu kohale vedama ka teiste Euroopa maade kaupmehed. Kaupadega spekulatsioonil teenisid osavad ärimehed määratu suuri summasid.

Euroopasse kokkuvoolav kuld, hõbe ja mitmesugused asumaade kaubad rikastasid kaupmehi, pankureid ja spekulante. Nende kätte kogunesid määratu suured varandused. Fuggerite kaubamaja ja pank Lõuna-Saksamaal ajas kokku mitmemiljonilise varanduse. Fuggerid laenasid raha keisritele, kuningatele ja paavstile. Selle eest said Fuggerid õiguse ekspluateerida hõbeda-, vase- ja elavhõbedakaevandusi Euroopas, mis tõi neile määratu suurt kasumit.

Nii suurenesid kodanluse rikkused.

II peatükk.

REFORMATSIOON JA TALUPOEGADE SÕDA SAKSAMAAL.

§ 37. Saksamaa reformatsiooni eel.

Saksamaa killustatus. Erinevalt Prantsusmaast ja Inglismaast ei loodud Saksamaal tugevat kesk võimu ja Saksa vürstiriigid ei koondunud üheks riigiks. Iga suurfeodaal, iga suurem linn Saksamaal oli täiesti iseseisev.

Saksamaal ei olnud ühist sõjaväge, ühist riigikassat ega ühist valitsemist. Keisril oli võimu ainult omaenda valduses — Austria hertsogiriigis. XV sajandil oli keisrivõim muutunud täiesti jõuetuks. Tolle aja kohta öeldi, et sakslased on sootuks unustanud, et neil on olemas keiser.

Rikkad saksa linnaelanikud.

Vürstid, rüütliid ja linnad. Saksamaal valitses feodaalkord. Peamist jõudu Saksamaal kujutasid endast suurfeodaalid — vürstid. Peale selle oli Saksamaal veel palju väikefeodaale — rüütliid. Need väikefeodaalid ei tunnistanud enda üle mingisugust võimu. Paljud neist olid teeröövliid. Kõik feodaalid ekspluateerisid julmalt talupoegi.

Saksamaal, eriti selle lõunaosas, tekkisid rikkad linnad (Augsburg, Nürnberg jt.). Nendes linnades rikastus kodanlus — kaupmehed, liigkasuvõtjad, töösturid. Augsburgis elasid kuulsad Fuggerid. Saksamaa killustatuse, tugeva keskvõimu puudumise ja väikefeodaalide poolt toimepandavate röövimiste tõttu said kodanluse kaubanduslikud tehingud kannatada. Kodanlus tahtis, et feodaalide võimu piirataks, et Saksamaal seataks sisse tugev keskvõim. Linnades ekspluateeris kodanlus julmalt käsitöölisi ja linnakehvikuid ning sundis neid suuri makse tasuma.

Karl V Habsburgi keisririik. 1519. aastal valisid saksa vürstid Hispaania kuninga Karl Habsburgi Saksa keisriks. Karl oli vürstid enda poole meelitanud raha eest, mille ta oli Fuggeritelt laenuks saanud.

Karl Habsburg, kes sai Saksa keisriks Karl V nime all, valitses hiiglasuurt riiki, kuhu kuulusid Hispaania koos oma asumaa-dega Ameerikas, Lõuna-Itaalia, Sitsiilia, Saksamaa ja Madalmaad koos Antwerpeniga, mis oli tähtsaim Euroopa kaubanduskeskus. Räägiti, et «tema (s. o. Karl V) valdustes ei looju ialgi päike».

Kuid ka Karlil ei õnnestunud keisrivõimu Saksamaal tugevdada. Tema riik, mis oli paisunud liiga suureks, nõudis määratu suuri kulusid. Ta segas end laastavatesse sõdadesse Prantsusmaa ja Türgi vastu. Tal polnud võimalust tegelda Saksamaa asjadega. Saksamaa jäi endiselt killustatuks.

Talupoegade liikumine. Saksamaal. Alates XV sajandi lõpust haarasid Saksamaad talupoegade rahutused. Selleks ajaks oli talupoegade olukord tunduvalt halvenenud. Feodaalid tundsid kadedust jõuka kodanluse vastu, kes oli kaubandusest ja liigkasuvõtmisest rikkaks läinud, nad kadestasid tema luksuslikku eluviisi ja panid talupoegadele üha uusi koormisi, püüdes neilt viimseid krosse välja pigistada. Nad võtsid enda kätte kogukonnamaad: karjamaad, metsad, heinamaad, kalapüügikohad, mida varem olid kasutanud talupojad. Et mõisnikule raharenti tasuda, pidi talupoeg linna liigkasuvõtjailt raha laenama ja neile kõrgeid protsente maksuma. Halastamatult kooris talupoegi ka katoliku kirik, kellele tuli maksta kümnist (kümnes osa lõikusest). Talupoegade hulgas hakkas laialdaselt tekkima salaorganisatsioon. Oma lipul kujutasid nad talupoja «kinga» kui «mõisniku saapa» vastu suunatud protesti märki. Selle lipu all tõusid talupojad mitmes kohas Saksamaal feodaalide vastu üles. Kuid feodaalid surusid need killustatud ülestõusud maha ja õiendasid ülestõusnud talupoegadega julmalt arveid.

Katoliku kirik. Katoliku kirik oli juba ammu esile kutsunud üldise vihkamise. Paavstid mõtlesid ainult sellest, kuidas oma tulusid suurendada. Nad võtsid kõrget maksu piiskoppide ja abtide kohalemääramise eest, arendasid häbiväärset indulgentside müüki. Nad kogusid kokku hiiglasuuri varandusi ning elasid luksuslikku ja lodevat elu.

Rikkuste kogumisel ei peatunud paavstid ühegi kuriteo ees. Sõnamurdmine, mürk, salamõrvarite pistoda olid nende poliitika tavalised abinõud. Katoliku piiskoppide ja kloostrite käes olid hiiglasuured maa-alad, tuhanded pärisorjad, nad said määratu suuri sissetulekuid. Suur hulk munki ja pappe elas laia ja lodevat elu töörahva arvel. Vaimulike tühine elu, kombelõtvus ja harimatus äratasid üldist meelepaha.

Kõikjal luusisid ringi inkvisitsioonispioonid ja luurajad, otsides rahulolematuid. Kiriku käsul piinati ja põletati tuleriidal tuhandeid inimesi, nende õnnetute varandus aga rikastas vaimulikke ja nuhke.

Kõigis elanikkonna klassides kasvas rahulolematust katoliku

kiriku vastu. Isegi feodaalid, kes vajasisid kirikut rahva hirmutamiseks ja sõnakuulmise tagamiseks, kadestasid kiriku laialdasi valdusi ja suuri tulusid ning tahtsid neid oma valdusse saada.

Humanistid. Suurt meelepaha tekitas katoliku kirik kodanluse hulgas. Humanistid leidsid endale kodanluse hulgast palju poolehoidjaid. Humanistid arvustasid teravalt katoliku kirikut ja naeruvääristasid teda. Neid pahandas harimatus ja ebausku, mida kirik kõigiti toetas, samuti kiriku ahnus ja julmus.

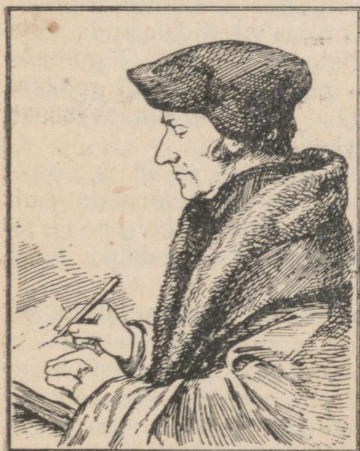
Madalmaade humanist Erasmus Rotterdami (1467—1536) omas suurt mõju nii oma kodumaal kui ka Saksamaal, Prantsusmaal ja Inglismaal. Eriti suur edu oli tema satiiril «Rumaluse ülistus». Selles raamatus kujutab ta lõbusat keisrinnat — Rumalust, kes hoopleb oma vägevusega ja loendab oma austajaid. Nende hulgas on esikohal ahned ja rumalad vaimulikud ja usuteadlased, kes õpetlase sildi all tegelevad tühistega. Erasmus raamat ilmus korduvalt trükkis ja levis laialdaselt üle kogu Euroopa.

Üheks suuremaks Saksamaa humanistik oli rändrüütel ja luuletaja Ulrich von Hutten (1488—1523). Tulise patrioodina tundis ta meelepaha Rooma paavsti ja katoliku pappide ülevõimu vastu. Paavsti nimetas ta «bandiidiks, kes on nakatatud kõigist pattudest». Kaasatundvalt meenutas ta tšehhi rahvuskangelasi Jan Hus'i ja Jan Žižkat. Ta unistas Saksamaa ühendamisest, et võidelda tema peamise vaenlase — paavsti vastu.

Humanistide teosed ja eriti Ulrich von Hutteni sütitavad üleskutsed teha lõpp pappide ja katoliku vaimulike ülevõimule leidsid tulist vastukaja kogu Saksamaal. Rahva hulgas levitati lendlehti, milledes paljastati ja naeruvääristati katoliku vaimulikke.

Katoliku mungad.

Erasmus.

§ 38. Talupoegade sõda ja reformatsioon.

Lutheri väljaastumine. 1517. aastal hakkas kirikureformi propageerima Wittenbergi ülikooli (Saksamaal) professor Martin Luther. Tema väljaastumise ajendiks oli indulgentside müük, mida hakkas Saksamaalgi teostama katoliku kirik. Luther pani Wittenbergi kiriku uksele välja läkituse, milles mõistis hukka õpetuse indulgentsidest ja nendega kauplemise.

Lutheri väljaastumine sai peagi teatavaks üle kogu Saksamaa.

Kõikjal kutsus see esile üldist poolehoidu ja toetust.

Tekkis laialdane liikumine Rooma paavsti ja katoliikluse vastu. Kõikjal hakati nõudma kiriku reformeerimist.

Kuid mitte kõik ei mõistnud reformatsiooni ühte viisi. Vürstid tahtsid vabastada kiriku paavsti võimu alt ja tema hiiglasuured rikkused enda kätte võtta. Nad tahtsid kirikut endale alistada ja tema abil töötajaid veelgi rohkem rõhuda, eksploateerida ja paljaks koorida.

Kodanlus unistas oma kirikust, mis oleks tema huvide teenistuses. Ta tahtis feodaalkiriku, s. o. katoliku ki-

riku asendada kodanliku kirikuga. Kodanlus tahtis samuti katoliku kirikult ta vara ära võtta, kuid ei tahtnud seda vürstidele anda, vaid enda kätte saada. Kodanlus tahtis sellist kirikut, mis õigustaks kodanlikku korda ja jutlustaks rahvale, et ta võimalikult rohkem töötaks oma peremeeste jaoks ega julgeks nuriseda oma vaesuse üle. Nende vaadete väljendajaks oli Luther.

Hoopis teisiti kujutasid reformatsiooni ette talupojad ja linnakehvikud. Saksamaa töörahvas ei nõudnud sellist reformatsiooni, nagu seda tahtsid vürstid ja kodanlus; ta tahtis rahvareformatsiooni, mis annaks rahvale vabaduse ja kergendaks tema saatust.

Thomas Müntzer. Selle rahvaliidumise juhiks ja kangelaseks sai Thomas Müntzer (1493—1525).

Müntzer unistas niisugusest ühikonnast, kus pole eksploateerijaid ega eksploateeritavaid, ei rikkaid ega vaeseid, kus kõik on võrdsed ja vara kuulub kogu rahvale. Müntzer kasutas oma organiseerimis- ja juhtimisvõimet selleks, et ühendada kõik revolutsioonilised elemendid võitluseks feodaalkorra vastu.

Luther.

Müntzeri sütitavad üleskutsed tekitasid hirmu ja viha valitsevate klasside hulgas. Müntzerit ja tema õpilasi hakati taga kiusama. Tagakiusamiste vältimiseks pidi Müntzer sageli sõitma ühest kohast teise, tema õpilased varjasid end mitmel pool Saksamaal. Kuid sel kombel võttis feodaalide vastu võitlemise propageerimine üha suurema ulatuse. Ahnelt kuulas rahvas Müntzeri ja tema järelkäijate kõnesid.

Kui 1524. aastal ametivõimud Müntzerit vangistada tahtsid, siis Tüüringi mäetöölised, relvastunud kirkadega, ei lasknud seda sündida. Rahvas oli ärevuses. Elanikkond sulges kirikuid ja kihutas katoliku vaimulikke minema. Talupojad keeldusid täitmast kohustusi oma isandate vastu ja asusid relvade juurde.

Talupoegade ülestõus Saksamaal. Talupoegade ülestõus feodaalide vastu algas Edela-Saksamaal ja haaras 1525. aasta suveks peaaegu kogu Lõuna-Saksamaa ja osa Kesk-Saksamaad. Ülestõusnud talupojad esitasid oma nõudmised, mida tuntakse «12 artikli» nime all.

Need artiklid trükiti ära ja neid levitati kogu Saksamaal.

12 artiklis esitati järgmised nõudmised: kõigi talupoegade vabastamine pärisorjuslikust sõltuvusest; teorjuse ja loonusrendi vähendamine; talupoegadele feodaalide poolt ära võetud niitude, metsade ja karjamaade tagasiandmine, samuti ka kirikukümnise kaotamine.

Need olid küllaltki mõõdukad nõudmised. Nende täitmine tähendas ainult talupoegade saatuse kergendamist; ülestõusnud talupojad ei nõudnud teorjuse ja loonusrendi täielikku kaotamist ega feodaalide ja kiriku maade võõrandamist.

Müntzeri pooldajad esitasid oma programmi, mis oli resolutssem. See programm kutsus üles leppimatule võitlusele feodaalkorra ja katoliku kiriku vastu ning lükkas tagasi igasugused kokkulepped ekspluateerijatega. Programm kutsus kõiki ühinema feodaalide vastu peetava võitlusega ja kuulutas vaenlasteks need, kes tahtsid sellest võitlusest kõrvale jääda. Selliste üleskutsete eest hakkas Luther Müntzerit vihkama.

Talupoegade sõda Saksamaal võttis hoopis laiema ulatuse kui Jacquerie ja Wat Tyleri ülestõus. Talupojad moodustasid suuri väesalku. Nad purustasid losse ja kloostreid, vallutasid linnu ja õiendasid julmalt rõhujatega arveid. Kuid ülestõusnud talupojad ei osanud oma jõude ühendada ega üksmeelselt tegutseda. Talupoegade väesalgad jäid killustatuks. Nad ei andnud üksteisele õigeaegselt abi. Pealegi olid jõukamad talupojad valmis vaenlastega kokku leppima.

Talupoegade sõda ja linnaelanikud. Linnakehvikud, sellid ja tööliised toetasid ülestõusnud talupoegi. Ülestõusuga liitus algul ka üks osa kodanlusest. Kodanlus esitas oma programmi (seda programmi hakati nimetama Heilbronna programmiks selle linna nime järgi, kus ta esitati). Programmis nõuti, et Saksamaal seataks sisse tugev keskvõim ja et vürstide võimu vähenda-

Talupoegade sõja aegsed talupojad.

sõjaväe kavala ja halastamatult julma väepealiku Truchsessi juhtimisel. Kord pettuse ja reetmisega, kord jõuga purustas Truchsess talupoegade killustatud väesalgad. Ta hävitas vangivõetud talupojad, kinnipüütud talupoegade liikumise juhte aga piinati ning nad hukati metsikult.

Kõige suurema hoo võttis revolutsiooniline liikumine Tüüringis, kus seda juhtis Müntzer.

Siin võtsid koos talupoegadega liikumisest aktiivselt osa linna-kehvikud. Ülestõusu keskuseks sai Mühhausen'i linn. Linnas koguti relvatagavarasid, valmistati suurtükke ja õpetati välja maa-kaitsvääelasi. Müntzer pöördus üleskutsega linnade ja külade elanike poole, et need tõuseksid üles oma vaenlaste — feodaalide ja pappide vastu. Talupojad ründasid losse ja kloostreid, rüüstasid need paljaks ja põletasid maha.

Vürstid saatsid Müntzeri vastu suured väed. Ebavõrdses võitluses Frankenhauseeni lähedal löödi Müntzeri väesalk puruks. Müntzer ise võeti vangi. Pärast julma piinamist raiuti tal pea otsast. Nii hukkus see saksa rahva kangelane.

Kohutavalt õiendasid võitjad ülestõusnud rahvaga arveid. Tuhanded külad põletati maha, rohkem kui sada tuhat talupoega hukkus. Ellujäänud talupoegadele pandi peale hiiglasuured maksud. Talupoegade olukord muutus raskemaks kui see oli enne ülestõusu.

Rahva ülestõusust ehmunud kodanlus ruttas võitjate ees alandlikult kannuseid teenima. Luther kutsus vürste üles talupoegadega kõige metsikumalt arveid õiendama. Ta kirjutas: «Las igaüks raiub, peksab ja kägistab neid avalikult ja salaja, nagu tapetakse marutõbiseid koeri.» Kodanlus ja Luther olid juba loobunud oma endis-

taks. Kaubanduse soodustamiseks nõudis programm ka ühtse mõõdu- ja kaalusüsteemi kehtestamist kogu Saksamaal. Kodanlus tahtis talupoegade ülestõusu ära kasutada selleks, et sundida vürste kodanluse nõudmisi vastu võtma. Kuid kodanlus ise kartis talupoegi ja linna-kehvikuid ning oli valmis neid esimesel võimalusel reetma. Kõige rikkamad kaupmehed ja pankurid olid rahvahulkade liikumisest niivõrd hirmutatud, et juba algusest peale asusid feodaalide poolele.

Talupoegade liikumise mahasurumine. Vürstid, rüütlid ja rikkad kodanlased ühinesid ning saatsid talupoegade vastu suure

Talupoegade kallaletung rüütlitele.

test reformatsiooni plaanidest ja olid valmis selleks, et alistada kirik vürstidele.

Talupoegade lüüasaamise tagajärjed. Talupoegade ülestõusu lüüasaamine oli Saksamaale suureks õnnetuseks, mis pidurdas ta arenemist. Talupoegade lüüasaamine tähendas vürstide, s. o. suurfeodaalide võitu, see aga kindlustas kauaks ajaks feodalismi valitsemise ning jättis Saksamaa killustatuks. Talupoegade lüüsaamine on seletatav sellega, et nad olid puudulikult organiseeritud, et jõukad talupojad kõhklesid ning talupoegade hulgas oli äraandjaid. Linnakehvikud ja mäetöölised olid liikumise juhtimiseks liiga nõrgad, väikesearvulised ning organiseerimatud. Kodanlus reetis ülestõusnud rahva alatult ja arglikult ning valas kogu oma viha lüüsaanud talupoegadele ja linnakehvikutele. *Saksamaal ei olnud XVI sajandil veel välja kujunenud tööliklassi, kes ainukesena suudab viia talupojad võidule ja vabadusele. Tööliklass alles hakkas tekkima.*

Luteri kirik. Talupoegade ülestõusu mahasurumisest said kasu vürstid. Paljud neist ruttasid teostama oma valdustes reformatsiooni sel kujul, nagu seda tahtis Luther. Nad tühistasid oma valdustes paavsti ja piiskoppide võimu kiriku üle ning sulgesid kloostrid. Nad võtsid oma valdusse kõik kirikule kuulunud varad ja maad.

Kirikupeaks igas reformatsiooni teostanud vürstiriigis sai vürst. Vaimulikud (pastorid) olid vürstide teenistuses. Pastorid pidid rahva õpetamisel rangelt kinni pidama vürsti poolt antud eeskirjadest. Luteri kirik kujunes seega asutuseks, mis täielikult allus

Talupoegade sõda Saksamaal.

vürstidele. Luteri kirikus kaotati toredad kiriklikud talitused ja jumalateenistused lihtsustati.

Reformatsiooni pooldajaid hakati nimetama protestantideks. Kuid mitte kõik vürstid ei seadnud oma valduses sisse protestantismi. Lõuna-Saksamaa vürstid, kes olid talupoegade ülestõusust eriti ehmunud, hoidsid kinni katoliku usust kui leodaalkorra tugisambast. Kuid ka nemad ruttasid haarama suurt osa kiriku varast.

§ 39. Saksamaa langus XVI—XVII sajandil:

Keisri ja vürstide võitlus. Keiser Karl V tegi katset reformatsiooni maha suruda, sest reformatsioon tugevdas vürstide võimu. Niiviisi tahtis ta oma võimu Saksamaal tugevdada. Kuid tema vastu ühinesid nii protestantlikud kui ka katoliiklikud vürstid. Ta sai lüüa ja oleks peaaegu vangi võetud. Varsti pärast seda loobus Karl V troonist.

Pärast võidu saavutamist keisri üle sõlmisid saksa vürstid Augsburgi kokkuleppe (1555. a.). Selle kokkuleppe järgi oli igal vürstil õigus valida seda usku, mida ta soovib: protestantismi või katolitsismi. Alamad aga pidid vastu võtma selle usu, mille vürst oli valinud. Hakkas kehtima reegel: «Kelle maa, selle usk». See kokkulepe on tuntud «Augsburgi usurahu» nime all.

Augsburgi usurahu tugevdas vürstide võimu alamate üle ja suurendas vürstide iseseisvust. Sellega kindlustati Saksamaa feodaalset killustatust. Keisrivõim muutus tühiseks. Kõik keisri katsete tugevdada oma võimu said vürstide poolt vastulöögi. Killustatud maa muutus veelgi nõrgemaks. Tugevad naabrid ootasid soodsat juhus, et laiendada oma valdusi Saksamaa arvel.

Kolmekümne-aastane sõda. 1526. aastal tungisid Tšehhile kallale türklased. Tšehhide ja ungarlaste ühendatud vägi löödi puruks. Tšehhi nõrgenemist kasutas ära Saksa keiser ja ühendas Tšehhi oma valdustega.

Saksa keisrid kui ägedad katoliiklased kiusasid taga tšehhi hussiite ja püüdsid Tšehhis juurutada katoliku usku. Keisrid saatsid saksa ametnikke Tšehhit valitsema ja rõhusid tšehhe igati. Nii lootsid nad kindlustada oma võimu tšehhi rahva üle.

1618. aastal tõusid tšehhid keisri vastu üles. Algas pikk sõda, mida hakati nimetama Kolmekümne-aastaseks sõjaks (1618—1648). Keiser saatis tšehhide vastu sõjaväe, mis purustas Tšehhi väed.

Võitjad õiendasid Tšehhiga julmalt arveid. Mõnes kohas ei säilinud endisest elanikkonnast üht kolmandikkugi. Tšehhi feodaalid osalt hävitati, osalt aeti maalt välja, nende maad aga jagati keisri pooldajatele, peamiselt sakslastele. Talupoegadele pandi peale raske teoorjus uute isandate kasuks. Katoliku vaimulikud ujutasid Tšehhi üle. Nad ei hävitanud mitte ainult «ketserlust», vaid püüdsid ka tšehhi rahvuslikku kultuuri välja juurida ja tšehhe saksastada. Katoliku vaimulikud hävitasid halastamatult kõik tšehhi raamatud. Nende kätte sattus Praha ülikool. Maa oli kauaks ajaks määratud täielikule langusele. Hooletusse jäid ta rikkalikud kaevandused.

Keisri võit tekitas rahutust Saksamaa protestantlike vürstide hulgas. Nad kartsid, et neid tabab tšehhide saatus. Saksamaal algas uuesti äge võitlus vürstide ja keisri vahel. Saksamaa tugevad naabrid kasutasid seda ära, segasid end sõtta ja hakkasid Saksamaad kohutavalt rüüstama.

Rootsi ja Prantsuse kuninga väed põletasid ning röövisid Saksa linnu ja külasid. Kuid sama julmalt laastasid maad ka keisri ja Saksa vürstide palgasõdurid. Mõnes kohas Saksamaal hävitati peaaegu kogu elanikkond.

Kolmekümne-aastane sõda lõppes Vestfaali rahuga (1648). Rahulepingu alusel pidi Saksamaa loovutama tähtsaid maa-alasid Prantsusmaa ja Rootsi kasuks.

Kuid sõja kõige tähtsamaks tulemuseks oli see, et saksa vürstid

tunnistati keisrist täiesti sõltumatuks. Nad said õiguse astuda välisriikidega iseseisvalt liitu ning sõlmida nendega lepinguid. Saksamaa lagunes 296 väikeseks riigiks. Vestfaali rahu tähendas seega vürstide täielikku võitu keisri üle. Saksa vürstid muutusid väikesteks piiramatu võimuga monarhideks. Euroopa suurriikide valitsejate eeskujul asutas iga vürst endale toreda õukonna, formeeris oma sõjaväe ja ekspuataeris oma alamaid halastamatult.

Saksa feodaalid kasutasid ära maal valitsevat laost. Nad võtsid tühjaksjäänud talurahva maad enda kätte, suurendasid seega oma mõisamaid, järelejäanud talupoegi aga sundisid veel rohkem tegu tegema. Kolmekümne-aastane sõda soodustas pärisorjuse tugevne- mist Saksamaal.

Seega talupoegade sõja ebaõnnestumine, seejärel aga Kolme- kümne-aastane sõda ja Vestfaali rahu kindlustasid feodalismi valitsemise Saksamaal ja Saksamaa killustatuse. Saksamaa jäi veel 200 aastaks mahajäänud, feodaalseks ja killustatud maaks.

§ 40. Katolitsismi võitlus reformatsiooniga.

Reformatsioon teistes Euroopa maades. Kiriku reformatsioon ei toimunud mitte ainult Saksamaal, vaid ka Inglismaal, Šotimaal, Skandinaavia riikides (Rootsi, Taani ja Norra) ja Šveitsis.

Mitte igal pool ei olnud kodanlus nii alandlik ja arg kui Saksa- maal. Väga resoluutselt esitas kodanlus oma nõudmised Šveitsis. Seal oli palju linn-vabariike, kus võim oli kodanluse käes ja kus ta võis reformatsiooni läbi viia oma tahtmise järgi. Kõige järjekind- lamalt teostas kodanlikku reformatsiooni Calvin Genfi linnas.

Calvin organiseeris oma kalvinistlikku kirikut niiviisi, et kiriku- asjade valitsemine oli suurkodanluse poolt valitud isikute käes. Kalvinism kujunes Euroopa kodanluse kõige eesrindlikuma osa usuks. Ta leidis palju pooldajaid mitmetes Lääne-Euroopa maades.

Seega toimus XVI sajandil uus ristiusu kiriku jagunemine.

1054. aastal jagunes ristiusu kirik õigeusu (Ida) ja katoliku (Lääne) kirikuks. XVI sajandil eraldusid katoliku kirikust refor- matsioonilised (protestantlikud) kirikud, milledest tähtsamad olid luteri ja kalvinistlik kirik.

Katoliku kiriku eesotsas oli paavst. Luteri kiriku eesotsas olid saksa vürstid, kalvinistliku kiriku eesotsas aga kodanlus.

Võitlus reformatsiooni vastu. Katoliku kirik kaotas terve hulga maid, suurema osa Saksamaast ja Šveitsist, Inglismaa, Šotimaa, Skandinaavia maad. Isegi nendes riikides, kus oli katoliiklik valit- sus, hakkasid levima reformatsioonilised õpetused.

Kuid katolitsism oli veel väga tugev. Saksa keisrid ja osa saksa vürste olid katoliiklased. Katolitsism valitses Hispaanias, Itaalias ja Poolas.

Paavstid ja katoliku vaimulikud said aru neid ähvardavast ohust ja hakkasid pidama otsustavat võitlust reformatsiooni vastu.

Sel eesmärgil asutati mungaordu, mida nimetati jesuiitide orduks (ladinakeelsest sõnast Iesus — Jeesus). Jesuiitide ordu kinnitati paavsti poolt 1540. aastal. Erinevalt teistest munkadest ei tohtinud jesuiidid siirduda kloostriisse. Vastupidi, neil kästi osa võtta ühiskondlikust elust, tungida igale poole, luua kõikjal sidemeid, eriti aga võita mõjuvõimsate isikute, valitsejate ja kõrgete aukandjate soosingut, et suunata nende tegevust katoliku kiriku kasuks. Salakuulamine, äraostmine, pettus, laim, salakaebused, vajaduse korral aga mürk ja pistoda olid nende kõige armastatud vahendid. Jesuiidid ei kandnud mungarüüd ega näidanud millegagi, et nad on ordu liikmed. Kogu ordu ühendas range distsipliin. Iga orduliige oli kohustatud pimesi ja vastu vaidlemata täitma oma ülemuste käske. «Kui kirik on määranud, et meile valgena näiv asi on must, siis peame me otsekohe tunnistama selle mustaks,» öeldi ordu eeskirjades.

Nende eeskirjade järgi pidi iga jesuiit toime panema ükskõik missuguse kuriteo, kui seda nõudsid ordu huvid.

Jesuiitide kasutada olid määratu suured rahasummad. Pettuse teel omastasid nad rikaste inimeste vara, tegelesid spekulatsiooni ja liigkasuvõtmisega. Jesuiitidel olid suured maavaldused, tööstusettevõtted, oma laevad, maa-alad Ameerikas, mida harisid orjad. Nad võtsid aktiivselt osa ketserite hävitamisest katoliiklikes maades. Neid riigivalitsejaid, kes ei tahtnud nende poliitikat toetada, nimetasid nad «türannideks» ja kutsusid üles neid tapma. Eriti püüdsid jesuiidid võtta koole enda kätte ning kasvatada noort sugupõlve katolitsismi vaimus.

Paavstid aktiveerisid julmade inkvisitsioonikohtute tegevust. Veelgi ägedamalt hakati teadust ja kirjandust taga kiusama. Koostati nimekirju raamatute kohta, millede lugemine oli katoliiklastele keelatud. Sellesse nimestikku võeti inimõtte parimad teosed.

Kõigis maades toetas katoliku kirik kõigiti feodaalkorda ja kiusas taga rahvahulkade ning eesrindliku kodanluse «ketserlikku» liikumist.

III peatükk.

ABSOLUUTNE MONARHIA PRANTSUSMAAL.

§ 41. Prantsusmaa XVI sajandi esimesel poolel.

Absoluutne monarhia. XV sajandi lõpul ühendati Prantsusmaa üheks riigiks. Kuningal oli alaline sõjavägi, kes sai temalt palka. Kuningas ei sõltunud enam feodaalide sõjaväetenistusest. Ta võttis rahvalt makse, ilma et ta oleks generaalstaatidega kokku leppinud. Prantsusmaal hakkas välja kujunema piiramatu ehk absoluutne monarhia.

Prantsuse kuningas kirjutas oma käskkirjadele: «Selline on minu tahe.» Sellest piisas uue seaduse kinnitamiseks. Kuningas

nõudis, et kõik feodaalid alluksid temale. Feodaalid kaotasid oma endise iseseisvuse. Kuid nad jäid valitsevaks klassiks ja elasid endiselt ekspluateeritava talurahva tööst.

Talupoegade olukord. Enamik prantsuse talupoegi oli selleks ajaks juba end vabastanud pärisorjusest ning muutunud isiklikult vabaks. Feodaal ei võinud enam talupoega osta ega müüa. Kuid talupojad pidid endiselt maksma oma maa eest senjööridele igal aastal raha, andma ära osa oma saagist ja täitma mitmesuguseid kohustusi. Senjöörid panid talupoegadele peale üha uusi makse. Talupoegi peeti «madalast seisusest» inimesteks ja neil puudusid igasugused õigused.

Talupojad kannatasid ülisuurte ja üha kasvavate maksude koorma all. Nad pidid maksma kümnist ja teisi kiriku heaks võetavaid makse. Maksukoguja, senjäär ja preester võtsid talupojalt suurema osa tema tulust ära. Paljud talupojad olid liigkasuvõtjate võlglased ja pidid maksma neile kõrgeid protsente.

Talupoegade hulgas ei lõppenud feodaalide vastu suunatud rahutused. Feodaalide seisukohalt oli sellepärast vajalik tugev kuningavõim, kes oleks alati valmis rakendama sõjalist jõudu talupoegade ülestõusude mahasurumiseks.

Kuningas ja aadel. Feodaalid pidid alluma kuningale, kuid see-eest oli absoluutne monarhia neile väga kasulik. Nimekatele senjööridele anti ametikohad õukonnas, kus ei tarvitsenud midagi muud teha kui vastu võtta kõrget palka ja kingitusi kuningalt.

Kuningas ja tema õukondlased elasid luksuslikku ja lõbusat elu, nagu oleks kestnud lakkamatu pidu. Kuningalossis korraldati kogu aeg suurejoonelisi vastuvõtte, pidusööke, balle ja kõikvõimalikke meelelahutusi. Kuningas ei säästnud raha kingituste tegemisel õukondlastele, kes olid tema soosingu ära teeninud. Ta püüdis suurfeodaale oma õukonda kaasa tõmmata. Nii viisi muutusid oma sõltumatuse üle varem uhked olnud hertsogid ja krahvid, kes olid pidanud kuningat ainult «esimeseks võrdsete hulgas», järk-järgult kuninga õukondlasteks ja mõtlesid vaid sellest, kuidas kuninga soosingut ära teenida.

Väikefeodaalid said ohvitserikohad kuninga sõjaväes. Nendel ametikohtadel võisid nad sõjas vara kokku riisuda, võisid rikastuda ka sõdurite palga arvel. Feodaalidest kujunes nüüd välja aadliseisus. Riik andis neile erilised õigused, mis puudusid «lihtsast seisusest» inimestel.

Aadliseisus oli pärandatav. Aadlikuks võis olla ainult aadliku poeg. Kõik aadliku pojad olid aadlikud ka siis, kui neil üldse maad ei olnud.

Aadliseisus oli privilegeeritud seisus. Aadlikud olid maksudest vabastatud. Ainult aadlikud võisid olla õukondlasteks ning teenida ohvitserikohtadel.

Aadlikke austati ja neist peeti lugu. Kõiki teisi — nii talupoegi kui ka käsitöölisi ning isegi rikkaid kaupmehi — peeti aadlikest võrratult madalamaks. Arvati, et kõige tühisem aadlik on kõrgem kui

teise seisusesse kuuluv kõige suuremate teenetega inimene. Privilegeeritud seisuseks oli ka katoliku vaimulikud: ta oli maksudest vabastatud ja omas auväärse seisundi.

Kodanlus. Kodanlust peeti kolmandaks seisuseks. Kodanlus — rikkad kaupmehed, pankurid ja töösturid — ei kuulunud privilegeeritud seisuste hulka, kuid ka temale oli absoluutne monarhia väga kasulik. Kodanlus vajas tugevat monarhiat ja tema sõjalisi jõude selleks, et hoida halastamatult eksploateeritavaid töölisi sõnakuulmises.

Kodanlus vajas tugevat monarhiat ka selleks, et kaitsta prantsuse kaupmeeste huvisid teistes maades.

Kodanlus sai monarhiast ka muud kasu. Selle asemel et oma ametnike kaudu makse sisse nõuda, võttis valitsus sageli pankurilt kogu maksusumma ette ja andis neile õiguse hakata elanikkonnalt makse koguma. Niisugust süsteemi nimetati «renditamiseks». Pankurid võtsid elanikkonnalt makse palju rohkem kui nad ise olid valitsusele maksnud ja rikastusid niiviisi erakordsel määral. Selle all aga kannatasid töötavad elanikud ja kõigepealt talupojad.

Peale selle andsid pankurid kuningatele laenuks suuri summad kõrgete protsentide eest. Sellest said nad jällegi suurt tulu, kõige eest aga pidi maksma töötav rahvas, kel tuli seetõttu kõrgeandatud makse tasuda.

Nii võimaldas absoluutne monarhia prantsuse kodanlusel omakorda rikastuda prantsuse rahva arvel.

Kuid ikkagi polnud prantsuse kodanlus kuningavõimu poliitika sugugi rahul. Kodanlus ei tahtnud leppida sellega, et aadlikel on riigis eesõigustatud seisund, et nad teenivad parematel ametikohtadel ning saavad suuri sissetulekuid. Kodanlusele ei meeldinud, et suurem osa rahvalt kogutavast rahast läheb aadli kasuks ja kulutatakse toreda õukonna ülalpidamiseks, samuti kodanlusele mittevajalikeks sõdadeks. Kuid kodanlus toetas kuninga absolutismi, sest see kaitses riiki feodaalide kodusõja eest, surus maha rahva ülestõuse ja võimaldas kodanlusel rikastuda rahva arvel.

Prantsuse absoluutne monarhia oli feodaalriik. Kuid kuningavõimul ei õnnestunud otsekohe feodaale enda poole tõmmata. Oli küllaltki palju suursenjõore, kes ei tahtnud oma endisest iseseisvusest loobuda, kes tahtsid oma valdustes olla samasugused sõltumatud valitsejad nagu seda olid saksa vürstid.

§ 42. Kodusõjad Prantsusmaal.

Feodaalsõjad (1562—1598). Viimased kuningad Prantsusmaal tol ajal valitsenud Valois'de dünastiast olid andetud ja nõrga iseloomuga inimesed. Neil polnud riigis mingisugust autoriteeti. Nende ajal algasid Prantsusmaal uuesti feodaaltülid. Suurfeodaalid tahtsid taastada oma endise iseseisvuse ning allutada endale kuninga-

võimu nagu see oli varem olnud Prantsusmaal ja nagu see sel ajal oli naabruses asuval Saksamaal. Kuid feodaalide hulgas ei olnud üksmeelt. Neil kujunes välja kaks vaenulikku rühma nagu Inglismaal Roosidesõja ajal. Ühe rühma eesotsas olid Põhja-Prantsusmaa suurfeodaalid — hertsogid Guise'id, teise rühma eesotsas aga kuningadünastia sugulased Bourbonid. Bourbonid ja nende poolehoidjad, peamiselt Lõuna-Prantsusmaa feodaalid, olid

Prantsusmaa XVI—XVII sajandi esimesel poolel.

protestandid. Protestante nimetati Prantsusmaal hugenottideks. Guise'id ja nende poolehoidjad olid ägedad katoliiklased. Sellepärast hakati võistlevaid rühmi nimetama hugenottideks ja katoliiklasteks. Tegelikult aga oli usutüli mõlemale rühmale ainult ettekäändeks: nende vahel käis võitlus võimu pärast.

Mõlema feodaalrühma vaheline vaen muutus peagi avalikuks sõjaks. Rohkem kui 30 aasta jooksul (1562—1598) toimus nende vahel mitu sõda. Kodusõjad laastasid Prantsusmaad. Sealjuures röövisid ja laostasid mõlemad pooled halastamatult talupoegi. Rahvas vihkas mõlemat aadlike rühma — nii katoliiklasi kui ka hugenotte.

Pärtliöö. 1572. aastal katsuti vaenulikke pooli lepitada. Määrati hugenottide juhi Henri Bourboni pulmad kuningas Charles IX õe Margareetaga. Sel puhul kogunes Pariisi palju aadlikke — katoliiklasi ja hugenotte. Katoliiklik rühm otsustas seda juhust ära kasutada selleks, et hugenotid korruga kõrvaldada.

Ööl vastu 24. augustit, pärtlipäeva eelõhtul, kostis kindlaks määratud kellaajal kõigi Pariisi kirikukellade helin. Selle märguande peale algas ootamatult tabatud hugenottide massiline tapmine. Nende majad olid juba eelmisel päeval kriidiga ära tähistatud. Seda veresauna tuntakse ajaloos Pärtliöö nime all. Samasugune tapmine toimus ka reas provintsilinnades. Tapeti mitu tuhat inimest, kelle hulgas olid ka paljud hugenottide rühma juhid.

Rooma paavst oli vaimustuses sellest arветеõindamisest «ketseritega». Ta käskis Roomas süüdata ilutulestiku ning valmistada selle sündmuse tähistamiseks medali.

Kuid Pärtliöö ainult suurendas hugenottide viha ja puhus kodu-sõja veel rohkem lõkkele.

Pärast Pärtliööd kestsid feodaalrühmade-vahelised sõjad veel palju aastaid. Nende sõdade ajal hukkusid viimne kuningas Valois'de dünastiast Henri III ja hertsog Guise, keda katoliiklased tahtsid kuningaks teha. Prantsuse troonile asus hugenottide juht Henri IV Bourbon (1589—1610).

Henri IV. Henri IV oli osav ja ettevaatlik poliitikategelane. Ta sai aru, et kõigepealt on vaja kiires korras lõpetada feodaalsõjad. Sel ajal algas ävardav liikumine talupoegade ja linnakehvike hulgas, keda aadlike vägivald ja nende poolt toimepandavad röövimised olid vihale ajanud. Paljudes kohtades hakkasid talupojad tapma kõiki aadlikke, vahet tegemata katoliiklaste ja hugenottide vahel. See hirmutas aadlikke ja sundis neid omavahelisi tülisid lõpetama. Kuid katoliiklased (nad olid aga Prantsusmaal enamuses) ei tahtnud, et kuningas oleks hugenott Henri IV. Katoliiklastega leppimise eesmärgil astus Henri IV katoliku usku. «Pariis väärib missat,» ütles ta sel puhul. Katoliiklased tunnistasid ta kuningaks.

Võtnud vastu katoliku usu, oskas Henri IV hästi läbi saada ka hugenottidega. 1598. aastal andis ta Nantes'i linnas välja niinimetatud Nantes'i edikti. Hugenotid said õiguse vabalt jutlustada

oma usku; neile jäeti mitu kindlustatud linna ja lossi. Nendel tingimustel leppisid hugenotid katoliiklasest kuningaga, kes oli nende usust taganenud. Nantes'i ediktiga tehti lõpp hugenottide ja katoliiklaste sõdadele.

Talupoegade ülestõusud. Feodaalsõdade tõttu oli kogu maa laastatud. Kuningakassa oli tühi. Makse ei laekunud, sest talupoegadel polnud midagi, millest neid tasuda. Tööstus ja kaubandus olid täiesti laokil. Talupoegade ülestõusud haarasid terveid provintse ja kestsid aastaid. Ülestõusnud talupojad kutsusid kõiki astuma nende ridadesse, et ühiselt võidelda oma vaenlaste vastu, kelle hulgas esimeses järjekorras nimetati aadlikke ja maksukogujaid. Relvastatud talupojad tungisid kallale aadlike mõisatele ja avaldasid kuninga-vägedele visa vastupanu. Hüüdega «Närijate kallale!» tungisid talupojad feodaalidele ja maksukogujatele kallale. Sellega seoses hakati ülestõusnud talupoegi nimetama «c r o q u a n t'ideks» (mis prantsuse keeles tähendab «närija»). Ülestõusud suruti mõnedes provintsidest maha. Teistes provintsidest aga pidi valitsus järeleandmisi tegema ja talupojad osast maksudest vabastama.

§ 43. Absolutismi tugevnemine Prantsusmaal XVII sajandil.

Kuningavõimu tugevnemine Henri IV ajal. Feodaaltülid ja talupoegade ülestõusud näitasid prantsuse aadlikele selgesti, et oma klassivõimu säilitamiseks peavad nad endise iseseisvuse unustama ja tihedalt koonduma kuningavõimu ümber, ilma milleta ei saa hoida talupoegi alluvuses. Kodanlus oli samuti valmis kogu oma jõuga toetama kuningavõimu, mis ainuüksi suutis maad kaitsta feodaalide omavaheliste sõdade eest, mille tagajärjel tööstus ja kaubandus oli laostatud. Kodanlus lootis samuti, et tugev võim suudab kindlalt vältida linnakehvikute rahutusi.

Sellepärast aadel ja kodanlus toetasidki Henri IV-ndat. Tema ajal tugevnes Prantsusmaal kuninga ainuvalitsus, mis oli kodusõdade ajal kõikuma löönud. Talupoegade ülestõusud hirmutasid valitsust ja sundisid teda tegema mõningaid järeleandmisi.

Henri IV sai aru, et laostunud talurahvalt ei ole midagi võtta ja et rahvast äärmusse viia on ohtlik. Seetõttu pidi ta makse mõnevõrra vähendama. Riigi väljaminekute alal seati sisse kindel kord, kuningal õnnestus riigivõlad ära tasuda ja isegi luua mõningaid sääste.

Henri sallivus protestantide suhtes äratas jesuiitides lepitamatut vihavaenu. Nad otsustasid ta surmata. Pärast mitut ebaõnnestunud atentaati surmati ta mõrtsuka poolt (1610).

Generaalstaadid. Kodusõdade ajal kutsus valitsus kodusõja lõpetamise eesmärgil generaalstaadid korduvalt kokku. Kuid vaenulikud pooled ei suutnud omavahel kokku leppida ja generaalstaadid saadeti laiali, ilma et nad midagi oleksid saavutanud. Henri IV järglase, alaealise Louis XIII ajal 1614. aastal tehti vii-

mast korda katset generaalstaatide poole pöörduda, kuid seegi katse ei andnud mingisuguseid tagajärgi. Aadlikud olid solvunud, et «kolmanda seisuse» (kodanluse) esindajad nimetasid aadlikke «vendadeks». «Meie ei taha,» teatasid aadlikud, «et kingseppade pojad nimetavad meid vendadeks; meie ja nende vahel on samasugune vahe nagu isanda ja toapoisi vahel.» Generaalstaadid läksid laiali, ilma et nad mingeid otsuseid oleksid vastu võtnud. Sellest ajast peale ei kutsunud kuningad neid enam kokku 175 aasta jooksul kuni 1789. aastani, s. o. Prantsuse kodanliku revolutsioonini.

Richelieu. Absoluutne monarhia Prantsusmaal kujunes lõplikult Louis XIII ministri kardinal Richelieu ajal (võimuleku aastad 1624—1642). Kuningas usaldas kõigis asjus oma ministrit, kes tegelikult üksi hakkas Prantsusmaad käsutama. Äärmiselt auahne inimesena ja kavala poliitikategelasena ilmutas Richelieu ühtlasi ka vankumatut visadust oma eesmärkide taotlemisel.

Richelieu võttis hugenottidelt nende kindlustatud linnad ja lossid ära. Kuid usuvabadus jäeti neile alles.

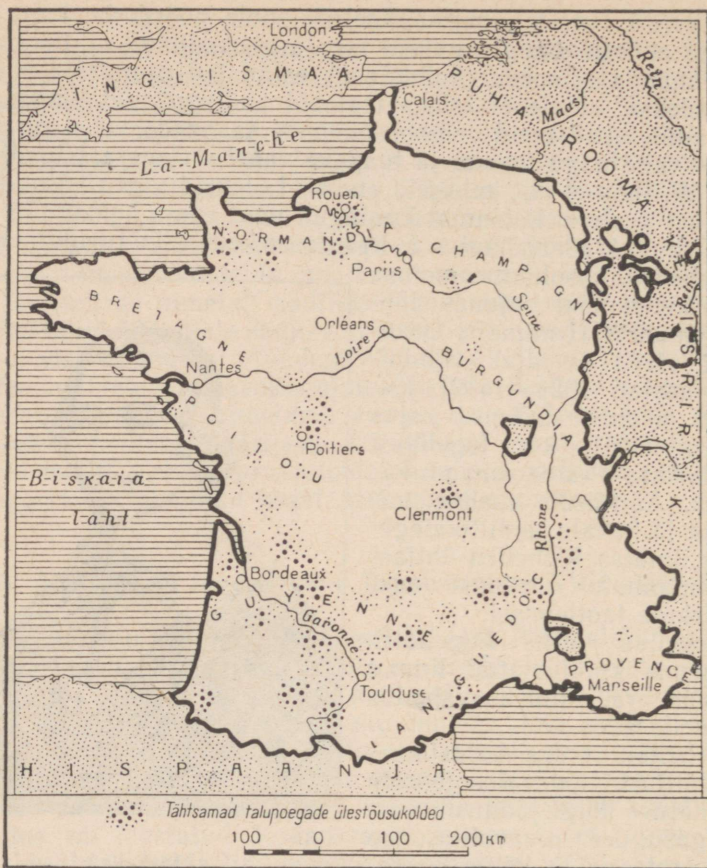
Richelieu.

Richelieu pidas halastamatut võitlust feodaalsenjööride sõltumatuses kõigi jäänuste vastu. Igasuguse omavolitsemise puhul areteeris ta kõige suuremaid võimukandjaid ja laskis neid isegi hukata. Ta käskis

kõik feodaalide kindlustatud lossid lammutada. Surmanuhtlusega ähvardades keelas ta duellid — kahevõitlused aadlike vahel. Aadlikud pidid verd valama ainult kuninga teenistuses olles.

Kuid seda võitlust tõrksate feodaalide vastu peeti feodaalide eneste huvides. Tugevdades feodaalriigi ühtsust ja võimsust, kindlustas Richelieu feodaalide võimu talurahva üle. Rahva kohta ütles ta: «Rahvas on eesel, keda kauakestev puhkus rikub rohkem kui töö.» Maksud suurenesid tema ajal mitmekordseks. Talurahvas oli täielikult laostunud. Kõigis Prantsusmaa provintsidis said talupoegade ja linnakehvikute ülestõusud alatiseks nähtuseks. Kuid need suruti halastamatult maha. Ülestõusnute vastu saatis Richelieu välismaalastest palgasõdurid, arvates, et nad tunnevad vähem halastust.

Nii kindlustus Prantsusmaal pärast pikaajalisi feodaalsõdu absoluutne monarhia. Aadlikud said aru, et ainuüksi tugev kunin-

Talupoegade ülestõusud Prantsusmaal XVII sajandi esimesel poolel.

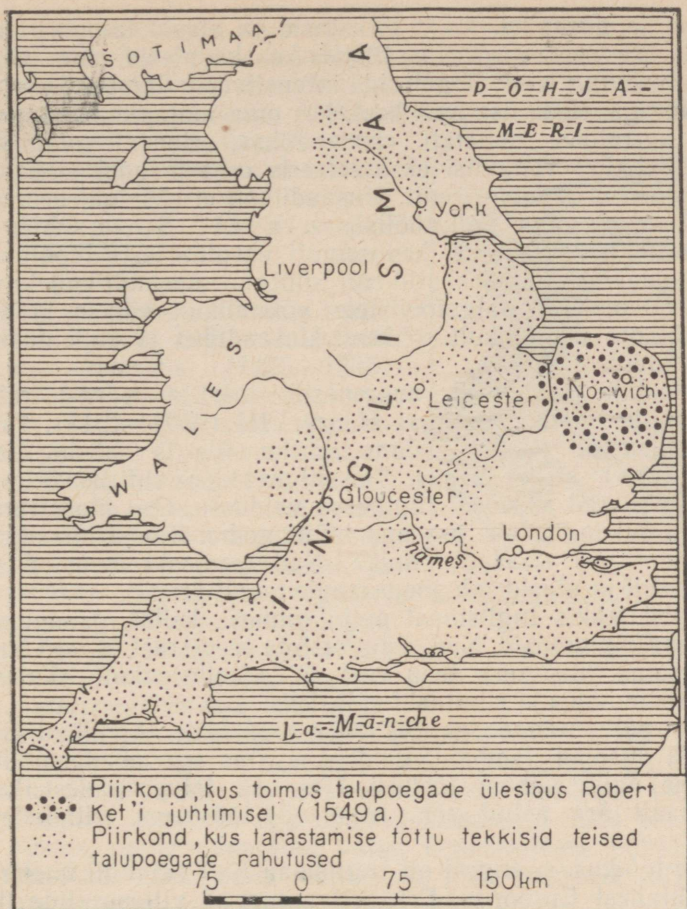
gavõim suudab rahvast vaos hoida ja rahva ülestõuse maha suruda. Absoluutne monarhia püsis rahvahulkade ja kõigepealt talurahva halastamatu ekspluaterimise najal.

IV peatükk.

INGLISMAA XVI SAJANDIL JA XVII SAJANDI ALGUL.

§ 44. Kapitalismi arenemise algus Inglismaal.

Tarastamised. Alates XV sajandi lõpust toimusid Inglismaal suured muutused. Eelkõige avaldusid need põllumajanduses. Sel ajal kasvas suuresti nõudmine villa järele. Inglismaa heakvali-

Talupoegade ülestõusud Inglismaal XVI sajandil ja XVII sajandi algul.

teediline vill oli kuulus ja selle järele oli välismaal suur nõudmine. Ka inglise kalevitööstus vajas palju villa.

Lambakasvatus hakkas andma suurt kasumit ja kujunes kasulikumaks kui põlluharimine. Inglise aadlikud hakkasid oma põllumaad jätma lammaste karjamaaks. Kuid see neid veel ei rahuldanud ja nad hakkasid kogukondade maid enda kätte võtma ning talupoegi nende maatükkidelt ära ajama, et ka need äravõetud maad muuta karjamaaks.

Talupoegadelt maa äravõtmisega käis kaasas vägivald ja julm kohtlemine. Talupojad aeti koos oma perekondadega välja majadest, kus nemad ja nende esivanemad olid elanud. Terved külad jäid tühjaks. Äravõetud maad piirati taradega. Sellega seoses hakati talupoegade maa äravõtmist nimetama tarastamiseks.

Vana ja uusaadel. Maid tarastasid ja ajasid talupoegi nendelt maadelt ära need inglise aadlikud, kes kauplesid oma majapidamis- ja villamüügiga. Nad tegelesid intensiivselt lambakasvatuse ja villamüügiga. Seda osa aadlikest, kes oma majapidamise uutmoodi ümber korraldas, nimetati «uusaadliks», erinevalt «vanast» feodaaladlist, kes vanaviisi ekspluateeris oma maadel elavaid talupoegi ja sai neilt loonusrenti. Uusaadlikud ei ekspluateerinud talupoegi, vaid palgalisi põllutöölisi, sulaseid. Selles suhtes sarnanesid nad kodanlastega, kes samuti ekspluateerisid palgatöölisi. Nagu kodanlased-kapitalistid nii olid ka uusaadlikud huvitatud sellest, et maksta palgatööliste võimalikult vähem ja sundida neid töötama võimalikult rohkem. Uusaadlikel ja kodanlastel olid ühised huvid.

Uusaadlike valdused suurenesid märksa pärast reformat-siooni, mille teostas kuningas Henry VIII (1509—1547). Ta tühistas Inglismaal paavsti võimu kiriku üle ja sai inglise (ehk «anglikaani») kiriku peaks. Ta sulges kloostrid ja võttis nende määratu suured rikkused riigikassa valdusse. Osa kloostri- ja maadest kinkis ta õukondlastele, osa aga müüs maha. Kloostri- ja maade omandajad kuulusid uusaadli hulka. Nad teostasid tarastamisi eriti intensiivselt ja ajasid talupoegi nende maalt ära.

Niiviisi tekkis Inglismaal palju inimesi, kellel igasugused elatusvahendid puudusid. Nad pidid otsima teenistust ja olid sunnitud tööle asuma niisuguse tasu eest, mida neile pakuti. Mõned neist asusid tööle külas ja muutusid sulasteks.

Kuid põllumajanduses oli raske tööd leida. Aadlikud kasvatasid oma maadel lambaid. Lambakasvatus aga nõudis põllutööga võrreldes palju vähem töökäsi. Üks osa talupoegadest, kes olid oma maalt ära aetud, võis leida tööd tööstuses, eriti kalevitööstuses.

Oma tööstuse arengult oli Inglismaa XVI sajandil ühel esimestest kohtadest Euroopas. Eriti oli arenenud villase riide (kalevi) tootmine. Inglise kaupmehed hakkasid Inglismaal toodetud kalevit teistesse maadesse välja vedama.

Inglismaal hakkasid kiiresti kasvama kalevimanufaktuurid. Neile oli vaja palgatöölisi.

Verine seadusandlus. Kaugeltki mitte kõik maalt ära aetud talupojad ei leidnud tööd. Suurte salkadena hülkused nad mööda Inglismaa maanteid, paludes armuandi. Valitsus kuulutas kõik töötud hulkuriteks, kes meelega hoiduvat tööst kõrvale. Parlament andis välja julmi seadusi, mida Marx nimetas «veristeks». Õnnetud inimesed, kellelt peavari ja elatusvahendid olid vägivaldselt ära võetud, kuulutati kurjategijateks; töötuid häbimärgistati tulise rauaga, peksti piitsaga, müüdi orjadeks, mõisteti isegi surma. Sääraste julmade abinõudega taheti neid sundida tööle asuma kõige madalama palga eest.

Inglise talupojad tõusid korduvalt üles oma rõhujate vastu, kuid valitsus surus kõik ülestõusud halastamatult maha. Kõige

suurem ülestõus toimus Robert Ket'i juhtimisel 1549. aastal Ida-Inglismaal, kus oli eriti palju tarastamisi. Talupojad nõudsid tarade hävitamist, talupoegadelt ära võetud maade tagasiandmist ja lambakasvatuse piiramist. Valitsus saatis ülestõusnud talupoegade vastu terve armee, mis oma enamusel koosnes itaalia ja saksa palgasõduritest. Nad löid talupoegade väed puruks. Algas metsik arveteõindamine, talupoegi poodi sadade kaupa. Ülestõusu juhile Robert Ket'ile sai osaks piinarikas surm.

Thomas Morus. Inglise humanist Thomas Morus (1476—1535) kirjutas 1516. aastal raamatu, mis kandis pealkirja «Parimast riigikorraldusest ja uuest Utopia saarest».

Oma raamatus kirjeldas Thomas Morus kujukalt seda hirmsat viletsust, mis oli tabanud inglise talupoegi XVI sajandi tarastamiste ja lambakasvatuse arendamise tagajärjel. «Lambad söövad ära inimesi, laastavad põlde, maju ja külasid,» kirjutas ta. Ta kirjeldas, kuidas õnnetuid talupoegi aetakse oma maa-

Thomas Morus.

tükilt ära, võetakse neilt igasugused elatusvahendid ja muudetakse nad hulkureiks; kusagil ei leia nad tööd, kui nad aga näljasurma vältimiseks varastavad, siis puuakse nad üles. Need, kes töötavad, elavad vaesuses, logardid aga upuvad toredusse. Selle põhjuseks, rääkis Morus, on eraomanduse võim. Eraomanduse puhul tahab igaüks omastada kõik, mida suudab, ja kõik rikkused, mis riigis olemas on, satuvad ebaausate kiskjate kätte.

Vastandina sellele ebaõiglasele korrale kujutab Morus õnneliku elu fantastilisel Utopia saarel, kus puudub eraomand ja kõik inimesed on võrdsed.

Sellel saarel peavad kõik töötama. Tööpäev piirdub kuue tunniga. Kogu käsitööst ja põllumajandusest saadav toodang läheb ühiseks kasutamiseks. Iga perekond saab kõiki vajalikke kaupu ühiskondlikest ladudest või ühiskondlikult turult. Vaba ja rõõmus töö annab väga palju saadusi ja seetõttu saab igaüks kõike mida vajab. Mõistusele, vastastikusele toetusele ja üldisele kasulikkusele rajatud Utopia ühiskonnas puuduvad need viletsused, mis tumestavad eurooplaste elu. Seal valitsevad üksmeel ja õnn.

Thomas Morus kujutas sellist korda, mis valitseb ühiskonnas, kus ei tunta eraomandit. Ta märkis õigesti ära mõned kommunistliku ühiskonna jooned. Kuid rohkemat ta ei suutnud ette näha, eriti tehnika ülisuurt tõusu ja mehhaniseeritud suurtootmise arenemist. Sellepärast esineb tema ettekujutuses ideaalsest ühiskonnast niisu-

gune joon nagu orjus. Orjad peavad tema saarel tegema eriti raskeid ja ebameeldivaid töid. Morus ei suutnud ette näha proletariaadi tekkimist ega teada, et proletaarne revolutsioon avab tee kommunistlikku ühiskonda. Ta ei teadnud, kuidas saab tema poolt kujutatud ideaalset korda tegelikus elus teostada. Sellepärast nimetaski ta oma õnneliku saare Utoopiaks (mis kreeka keeles tähendab olematut kohta). Utoopiaks hakati hiljem nimetama iga-sugust ideaalse ühiskondliku korra kirjeldust, mida ei ole võimalik tegelikus elus teostada.

Merekaubandus. XVI sajandil kasvas kiiresti Inglismaa merekaubandus. Inglise kaupmehed vedasid oma laevadel inglise kaupu ja eriti inglise kalevit kõigisse Euroopa sadamatesse. Nad sõitsid nii Balti merel kui ka Vahemerel. Valitsus toetas kõigiti laevaehitust ja meretagust kaubandust ning kaitses inglise kaupmeeste huve välismaal.

Välisriikidega kauplemiseks asutati kaubakompaniid. Nendest kaubakompaniitest ei võtnud osa mitte ainult rikkad kaupmehed, vaid ka aadlikud. Inglise otsisid agaralt ka uusi kaubateid.

1552. aastal asus Inglismaalt teele kolm laeva, otsides teed Indiasse ümber Aasia põhjaranniku. Kaks laeva hukkus, kolmas aga, Chancellori juhtimisel, jõudis Severnaja Dvinaa suudmeni. Chancellor läks siit Moskvasse, külastas tsaar Ivan Groznõid ja sai temalt loa kauplemiseks Vene riigiga.

1554. aastal asutati Inglismaal Moskva kompanii. Vene valitsus andis sellele kompaniile õiguse vabalt sisse sõita Venemaale ja temaga tollivabalt kaubelda. Venemaaga seati sisse diplomaatilised ja kaubanduslikud suhted. Venemaalt veeti välja metsamaterjali ja kanepit, mida vajas inglise laevaehitustööstus. Inglise asutasid kompanii, mis korraldas kaubandust Gineaga, kust loodeti välja vedada kulda, samuti ka musti orje, et neid müüa Ameerikasse. Asutati veel palju teisi kaubakompaniisid, kes arendasid kaubandust mitmesuguste kaugete maadega. Kõige rikkamaks kompaniiks oli 1600. aastal asutatud Ida-India kompanii, kes arendas kaubandust Indiaga. Suurem osa nendest kompaniitest ühendas kaubanduse mererööviga ja riisumisega.

Võitlus Hispaania vastu. Arenev Inglise merekaubandus ja mererööv töid kaasa Inglismaa kokkupõrke Hispaaniaga kui tolleaegse tähtsama koloniaalse mereriigiga. Inglise riisusid Hispaania rannikualasid ja Hispaania asumaid Ameerikas, tungisid Hispaania laevadele kallale, püüdsid vallutada Ameerikast väljasõitvat hõbedalaevastikku. Kuninganna Elisabeth soosis inglise piraate ja sai neilt osa saagist endale. Elisabeth toetas kõikjal Hispaania kuninga vaenlasi. Hispaania kuningas Philipp II organiseeris omakorda oma saadikute ja salakuulajate kaudu vandenõusid Inglise kuninganna vastu. Lõpuks hakkas Philipp II Inglismaa vallutamiseks ettevalmistusi tegema. 1588. aastal hakkas Inglismaa ranniku poole liikuma määratu suur laevastik, mida nimetati «Võitmatuks armaadaks». Selles laevastikus oli 131 laeva, mille pardal oli 7500

meeskonnaliiget ja 17 000 sõdurit. Kuid see suurejooneline ekspeditsioon lõppes täieliku nurjumisega. Suurem osa «Võitmatust armaadast» hukkus tormi ajal, ühe osa aga hävitas kergemate ja liikuvamate Inglise laevade suurtükitali. Ainult ta armetud riismed jõudsid Hispaaniasse tagasi. «Armaada» hukkumine andis Hispaania ülevõimule merel ränga hoobi ja tõstis Inglismaa esimesele kohale Euroopa mereriikide hulgas.

§ 45. Kuningas ja parlament.

Tudorite absolutism. Vana aadel vajas tugevat kuningavõimu, et hoida talupoegi sõnakuulmises.

Kuid ka uusaadlikud ja kodanlus vajasid tugevat kuningavõimu, mis oleks aidanud neil talupoegi nende maadelt ära ajada ja töölisi ekspuuteerida ning rahvalikumisi maha suruda. Sellepärast toetasid nii vana ja uusaadel kui ka kodanlus Tudorite dünastiat, mis tuli Inglise troonile pärast Roosidesõda (1485). *Nagu Prantsusmaal nii tekkis ka Inglismaal piiramatu kuningavõim.* Tudorite valitsemisaeg (1485—1603) oli Inglise absolutismi aeg. Kuid erinevalt Prantsuse kuningatest, kes ei tahtnud generaalseate kokku kutsuda, valitsesid Tudorid parlamendi toetusel.

Aadli ja kodanluse esindajad Inglise parlamendis ei tülitsevad omavahel nagu seda tegid aadlikud ja «kolmas seisus» Prantsuse generaalseatides. Neid ühendasid ühised huvid ja nad vajasid tugevat kuningavõimu. Seepärast toetas parlament kuningaid kõigis küsimustes. Kuid XVI sajandi lõpuks hakkas olukord muutuma.

Kuninga ja parlamendi võitlus. Tarastamiste tõttu ja manufaktuuride ning kaubanduse arendamise tulemusena rikastusid ja tugevnesid inglise kodanlus ja uusaadel XVI sajandil niivõrd, et tahtsid hakata riiki valitsema omamoodi. Nad tahtsid, et kuningas alluks parlamendile. Samal ajal aga püüdsid Inglise kuningad omada piiramatu võimu, nagu see oli Prantsuse kuningatel. Kuninga ja parlamendi vahel algas võitlus võimu pärast. Elisabethi surmaga lõppes Tudorite dünastia. Inglise troonile astus Tudorite sugulane Šoti kuningas James I Stuart (1603. a.).

Iga aastaga halvenesid kuninga ja parlamendi vahelised suhted. Kuningas tahtis olla absoluutne monarh ega soovinud, et parlament segaks riigi asjadesse. Parlament aga arvas, et tal on õigus segada end riigi asjadesse ja et kuningas võib valitseda ainult parlamendiga kooskõlastatult.

Kuningat toetasid feodaalid, kes ei tahtnud kodanluse ja uusaadli tugevnemist.

Jamesi järglase kuningas Charles I Stuarti ajal muutus kuninga ja parlamendi vaheline võitlus äärmiselt teravaks. Lõpuks saatis kuningas 1629. aastal parlamendi laiali ja oli üksteist aastat ainuvalitseja.

Parlamenti kokku kutsumata seadis kuninga valitsus sisse üha uusi makse. Neid, kes astusid kuninga absolutismi vastu välja, heideti kuninga kohtunike poolt vanglasse, peksti piitsaga, häbimärgistati tulise rauaga, neil kisti ninasõõrmed lõhki ja lõigati kõrvad ära. Kodanlus ja uusaadel olid ärevil ning valmistusid kuninga vastu välja astuma.

Samal ajal tõusis maal üldrahvaliku pahameele laine. Käärised talupojad, kes kannatasid tarastamiste ja aadlike omavoli all, nuri-sesid väikekäsitöölised, sellid ja manufaktuuride töölised. Inglismaa oli revolutsiooni lävel.

V p e a t ü k k .

MADALMAADE KODANLIK REVOLUTSIOON.

§ 46. Madalmaad Hispaania võimu all.

Madalmaad ja Hispaania. Madalmaad olid Lääne-Euroopa rikkamaid maid. See maa, mis hõlmas tänapäeva Belgia, osa Põhja-Prantsusmaast, Luksemburgi ja Hollandi, oli tihedasti rahvastatud. Seal oli üle 300 linna ja 6500 küla. Madalmaade kodanlus arendas laialdast merekaubandust. Antwerpen kujunes XVI sajandil Euroopa ja asumaade kaubanduse peamiseks keskuseks. Linnades oli palju manufaktuure.

See eesrindlik maa koos oma rohkearvulise ja jõuka kodanlusega oli Hispaania kuningate võimu all.

Hispaania oli XVI sajandil sõjaliselt võimas mereriik. Temale kuulusid Ameerikas asumaad, kus leidus palju kulda ja hõbedat. Kuid vaatamata sellele oli Hispaania mahajäänud maa. Asumaadest sisseveetud rikkusi raiskasid kuninga õukond ja feodaalid kasutult või siis kulutati neid sõdade pidamiseks, mis nõudsid suuri väljaminekuid. Rahvas oli vaene, tööstus oli nõrgalt arenenud. Palju kaupu tuli osta kõrge hinna eest välismaalt ning kuld ja hõbe läksid välismaa kaupmeeste kätte.

Hispaanias valitses feodaalkord. Katoliku kirik oli seal väga tugev. Kuninga võim oli piiramatult.

Madalmaad kuulusid Karl V keisririigi koosseisu. Troonist loobudes jättis ta Hispaania ja Madalmaad oma pojale Philipp II-le. Hispaania kuningas ja feodaalid elasid talurahva ekspluateerimise arvel, samuti Hispaania võimu all olevate rikkaste maade riisumise arvel. Kõige rohkem tulu said nad Madalmaadest. Maksud, mida saadi Madalmaadest, andsid Hispaania riigikassale 8—9 korda rohkem tulu kui Ameerika koos oma kulla- ja hõbedakaevandustega. Kuid kuningale ja feodaalidele ei jätkunud ka nendest tuludest.

Sõltumus feodaalsest Hispaaniast oli Madalmaade arengule väga suureks takistuseks. Hispaaniale makstavad maksud suure-

nesid pidevalt. Rängad maksud laostasid kaupmehi ja tööstureid. Paljud töösturid pidid oma manufaktuurid sulgema. Kuid kõige rängem maksukoorem lasus käsitööliste ja talupoegade õlgadel.

Hispaania ülevõim tekitas viha nii Madalmaade kodanluse hulgas kui ka rahvahulkades.

Hispaanlastega kokku lepida tahtsid ainult katoliku vaimulikud ja feodaalmõisnikud. Kloostrid ja feodaalmõisnikud ekspuatsioneerisid ise talupoegi julmalt ja lootsid Hispaania võimude abiga hoida rahvast sõnakuulmises. Kuid ka mõned aadlikud polnud rahul sellega, et hispaanlased liialt röövivad ja laostavad nende maad.

Madalmaades oli puhkemas rahva ülestõus Hispaania ülevõimu, feodaalse ikke ja katoliku kiriku vastu.

Kuningas Philipp II poliitika teravdas Madalmaades valitsevat olukorda veelgi.

Philipp II. Hispaania kuningas Philipp II oli nüri-meelne ja jonnakas inimene. Ägeda katoliiklasena uskus

ta, et katoliikluse ja absolutismi võidukäigule kaasa aidates täidab ta jumala taht. Katoliikluse ja absolutismi vastastega õien-das ta arveid inkvisitsioonikohtu abil. Inkvisitsioonikohtuga oli võimalik hävitada katoliikluse ja kuninga vastaseid ning lisaks sellele veel saada sissetulekuid kuninga kassale: kaks kolmandikku hukatute varast läks kuningale ja üks kolmandik kirikule.

Madalmaade kodanlus ja rahvas vihkas katoliku kirikut. Kodanluse hulgas hakkas levima kalvinism. Rahva hulgas leidsid elavat vastukaja Müntzeri ja rahvaliku reformatsiooni ideed.

Philipp II arvas, et pärast seda, kui ta on Madalmaades oma piiramatu võimu sisse seadnud ning ketserluse maha surunud, suudab ta sealt veel suuremaid tulusid välja pigistada.

Temale omase rumala jonnakusega hakkas Philipp II oma programmi Madalmaades ellu viima. Ta hakkas julmalt taga kiusama kõiki, keda kahtlustati ketserluses. Algasid massilised juurdlused, hukkamised ja tuleriidal põletamised. Kuid oma julma poliitikaga suurendas kuningas kogu maal valitsevat pahameelt veelgi.

Philipp II.

§ 47. Revolutsioon Madalmaades.

Revolutsiooni algus. 1566. aasta sügisel puhkes Madalmaades rahva ülestõus. See oli kõigepealt suunatud rahva poolt vihatava katoliku kiriku vastu. Talupojad, käsitöölised ja manufaktuuride töölised võtsid relvad kätte ja hakkasid purustama katoliku kirikuid ja kloostreid. Aadlikud olid rahvaliikumisest heidutatud ja kartsid, et ka nemad võivad rahva viha alla sattuda. Koos valitsuse vägedega surusid nad ülestõusu maha.

Hertsog Alba.

Kuid see ei rahuldanud Philippi. Ta otsustas Madalmaadega halastamatult arveid õiendada.

Madalmaadesse saadeti fanaatiline ja julm hertsog Alba koos Hispaania sõjaväega. Otsekohe pärast saabumist Madalmaadesse asutas ta kohtu, mida nimetati «Mässuasjade Nõukoguks». Rahvas aga hakkas seda kohut nimetama «veriseks nõukoguks». Algasid metsikud hukkamised. «Verise nõukogu» otsusel hukati üle 8000 inimese.

Alba eesmärgiks ei olnud mitte ainult võidelda revolutsioonilise liikumise ja ket-

serluse vastu, vaid ka täita Hispaania kuninga kassat. Sellepärast jälitas Alba eriti just jõukaid inimesi kodanluse ja isegi aadlike hulgast, kes kunagi olid väljendanud oma pahameelt Hispaania valitsuse ahnuse ja tema poolt ettevõetavate tagakiusamiste vastu. Alba maksustas Madalmaade kaubandust kõrgete maksudega, mille tagajärjel kaupmehed ja töösturid laostusid. Kaubandus jäi soiku, töökojad suleti, tuhanded inimesed jäid tööta. Rahvas hakkas otsustavalt tegutsema.

Partisanisõda. Peaosa feodaalse Hispaania vastu suunatud revolutsioonilises võitluses etendasid Madalmaade rahvahulgad. Rahvas alustas Hispaania vägede vastu partisanisõda. Partisanid läksid metsadesse ja ühinesid seal metsagööside salakadeks. Metsagöösid andsid hispaanlastele ootamatuid lööke, hävitasid Hispaania väesalku, tapsid julmi kohtunikke, ametnikke, salakuulajaid. Veel ohtlikumad olid hispaanlastele teised partisanid — meregöösid, kes pidasid sõda nii merel kui ka rannikualal. Meregöösid ei andnud rahu hispaanlastele ega nendele Madalmaade elanikele, kes hispaanlasi toetasid. Nad uputasid Hispaania sõjalaevu, võtsid enda kätte transpordilaevu ja laadungeid.

Ülestõus Madalmaade põhjaosas. Peagi oli Madalmaade kogu põhjapoolne osa haaratud sõjast, mida rahvas pidas hispaanlaste vastu. Talupojad ja linnaelanikud ühinesid göösidega, purustasid kloostreid ja kihutasid katoliku papid minema. Maa põhjaossa hakkasid kogunema kõik Hispaania ülevõimu vaenlased. Ülestõusnud põhjaprovintside valitsejaks kuulutas jõukas kodanlus Oranje

Madalmaade revolutsioon XVI sajandil.

Wilhelmi, Madalmaade rikkaima ja mõjuvõimsaima maaomaniku. Kuid Oranje Wilhelm ise kartis ülestõusnud rahvahulki. Ta arvas, et hispaanlaste vastu peetavas sõjas on parem juba kasutada saksa palgasõdureid. Viimased aga sõdisid halvasti ja riisusid elanikkonda.

Alba saatis sõjaväed ülestõusu maha suruma. Ta õiendas julgalt arveid vallutatud linnade elanikega. Kuid rahva vastupanu suurenes pidevalt. Kui Hispaania väed olid Leydeni ümber piiranud, purustasid elanikud mere üleujutuse vältimiseks ehitatud kaitsetammid ning avasid lüüsid. Hispaanlased pidid uputuse eest põgenema. Ebaõnnestumistest tigestunud Philipp II kutsus Alba tagasi. See aga ei tähendanud poliitika muutmist. Kuningas ei teinud endiselt mingisuguseid järeleandmisi. Hispaanlased laastasid Madalmaid kohutavalt, isegi neid piirkondi, mis ülestõusust osa ei võtnud. Hispaania sõdurid riisusid tühjaks Lõuna-Madalmaade rikkama linna — Antwerpeni. Parim linnaosa põletati maha. Kaheksa tuhat elanikku tapeti. Paljud piinati surnuks, välja preside neilt raha ja väärisesemeid. Hispaanlaste sõjasaak oli väga suur. Antwerpen ei suutnud enam kunagi sellest löögist toibuda. Hispaanlaste märatsemine ja eriti Antwerpeni rüüstamine kutsusid kogu maal esile suure meelepaha.

Ülestõus lõunapoolsetes provintssides. Ülestõus haaras ka lõunapoolseid provintse. Tõusid üles talupojad, käsitöölised, manufaktuuride töölised. Nad pidasid otsustavat võitlust hispaanlaste vastu.

Rahvahulkade ülestõus ei olnud suunatud mitte ainult hispaanlaste vastu, vaid ka Lõuna-Madalmaade tugeva aadli ja katoliku kiriku vastu. Ülestõusnud rahvas purustas katoliku kirikuid ja kloostrid ning kihutas preestrid minema. Ta võttis kloostrimaad enda kätte. Talupojad tõusid üles oma feodaalisandate vastu, ajasid nad ära, võtsid nende maad enda kätte.

Aadlikud ühinesid ja astusid välja ülestõusnud rahva vastu. Ülestõusnutel ei olnud ühist juhtimist, neil puudus tegevusühtsus. Aadlikel õnnestus ülestõus maha suruda. Nad sõlmisid hispaanlastega lepingu, mille järgi tunnustasid Hispaania võimu ning lubasid teda revolutsiooni vastu võitlemisel abistada.

Lõunapoolsete provintsside kodanlus oli samuti revolutsiooni vastu. See osa kodanlusest, kes suhtus Hispaaniasse vaenulikult, oli juba varem põgenenud lõunaprovintssidest põhja poole. Lõunasse olid jäänud kaupmehed ja töösturid, kes kauplesid Hispaaniaga ega tahtnud sellepärast temaga suhteid katkestada. Nad pidasid paremaks hispaanlastega kokku leppida. Nii õnnestus hispaanlastel taastada oma võim lõunapoolsete provintsside üle.

Põhjapoolsete provintsside liit. Põhjapoolsed provintssid sõlmisid 1579. aastal liidu (niinimetatud Utrechti üniooni). Nad tõotasid «ühineda igaveseks, nagu moodustaksid nad ühe provintsi», ja võidelda hispaanlaste vastu. Varsti pärast seda kuulutasid nad, et Philipp II on kukutatud. Kodanlus tahtis kuulutada Oranje Wilhelmi Madalmaade kuningaks, kuid ta tapeti kohalesaadetud

mõrvari poolt. Põhja-Madalmaades kujunes välja vabariik, mille eesotsas oli suurkodanlus. *Tänu rahvahulkade kangelaslikkusele saavutas vabariik terve rea võite hispaanlaste üle ja kaitses oma sõltumatust.* Madalmaad jagunesid seega kahte ossa. Põhjapoolne osa moodustas iseseisva riigi. Lõunapoolne osa jäi Hispaania kuninga võimu alla.

Uut riiki hakati nimetama Ühendatud provintsideks ehk Hollandi vabariigiks (tähtsama provintsi nime järgi). Hollandi vabariigil tuli veel kaua võidelda Hispaania vastu. 1609. aastal kirjutasid Hispaania ja Holland alla rahulepingule, mille järgi Hispaania tunnustas uue riigi sõltumatust.

Nii lõppes Madalmaade revolutsioon. *Madalmaadel saavutas kodanlus oma esimese võidu feodalismi üle.* Madalmaade revolutsioon lõppes feodaalse Hispaania lüüasaamisega ja Madalmaade kodanluse võiduga. Selles ongi selle sündmuse suur tähtsus.

Revolutsioon võitis ainult tänu rahvahulkade kangelaslikule võitlusele. Kuid kõik selle võidu viljad langesid kodanluse saagiks.

§ 48. Holland XVII sajandil.

Hollandi kaubandus. Kodanlik revolutsioon andis võimu kodanluse kätte. Nüüd rakendati kõik kodanluse huvide teenistusse. Hollandist sai Euroopa kõige eesrindlikum mere- ja kaubandusriik. Hollandi kaubalaevastik ületas oma laevade arvult kõigi teiste Euroopa riikide kaubalaevastikud ühtekokku.

Hollandlased ajasid vallutuslikku koloniaalpoliitikat. 1602. aastal asutati Hollandi Ida-India kompanii. Hollandlased tahtsid võtta enda kätte kogu kaubanduse Indiaga ja tõrjuda sealt välja portugallased ja inglased. Ida-India kompaniile anti laialdane iseseisvus — ta müntis raha, pidas oma sõjaväge, ehitas linnu ja kindlusi, pidas iseseisvalt sõda. Kogu kompanii tegevust hoiti kõige suuremas saladuses. Tõepoolest aga tegeles ta mitte niivõrd kaubanduse, kuivõrd riisumise ja röövimisega. Tal õnnestus vallutada Sunda ja Moluki saared, tõrjudes sealt välja portugallased. Oma ahnuselt ja julmuselt ületasid hollandlased portugallasi. Osa kaupu (nelk, kaneel, muskaatpähkel, kohv) saadi otsese riisumisega, osa toodi kokku andamina, osa võeti sunniviisiliselt vahetuskaubana kohalikele elanikkonnale tarbetute esemete eest. Kompanii sai muinasjutulisi kasumeid. Et hindu kõrgel hoida, laskis kompanii tohutud hulgad väärtuslikke vürtse ära põletada. Asumaade elanikke hävitati metsikult või muudeti nad orjadeks. Rajati istandusi, kus töötasid orjad.

Holland asus kaubanduslikku suhtlemisse Hiina ja Jaapaniga. Hiinast hakkasid hollandlased Euroopasse teed vedama. Ameerikas vallutasid hollandlased mitu Antilli saart, kus nad rajasid suhkruroo-istandused. Ka siin ekspluateerisid nad julmalt kohalike elanike tööjõudu.

Holland kauples kogu Euroopaga. Tähtsal kohal oli Hollandi kaubandus Baltimaade ja Vene riigiga. Hollandi kaupmehed vedasid Venemaalt Lääne-Euroopasse vilja, lina, kanepit, nahka, tõrva, mastipuid, karusnahku ja muid kaupu.

Peamiseks Hollandi kaubalinnaks oli Amsterdam. XVII sajandi algul oli selles linnas 100 000 elanikku. Amsterdami tähtsus ei piirdunud üksnes kaubanduse ja tööstusega. Seal asusid ka oma läbikäigult suurimad pangakontorid Euroopas.

Töölise ekspluateerimine. *Kuskil Euroopas ei ekspluateerinud kodanlus töölisi ja käsitöölisi niivõrd julmalt kui Hollandis. Manufaktuurides töötas palju naise ja lapsi, kes said oma töö eest kõige viletsamat tasu.*

«Hollandi rahvahulgad kannatasid juba 1648. aastal ülemääraste töö all rohkem, nad olid vaesemad ja pidid taluma julmemat rõhumist kui kogu ülejäänud Euroopa rahvahulgad,» kirjutas Marx.

Nõnda hävitas kodanlik revolutsioon Madalmaades feodaalide võimu, kuid seadis selle asemele kodanluse võimu. Ühed ekspluataatorid asendusid teiste ekspluataatoritega.

VI peatükk.

IDA-EUROOPA XVI SAJANDIL JA XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

§ 49. Panide-Poola.

Mitte kõigis Euroopa maades ei hakanud feodalism langema. Mitte kõikjal ei arenenud kapitalistlikud suhted, nagu need arensid Madalmaades ja Inglismaal.

Feodaalkord valitses endiselt Hispaanias.

Saksamaal tugevnes feodalism pärast talupoegade sõja ebaõnnestumist. Veel rohkem tugevnes feodalism pärast Kolmekümneaastast sõda.

Panide-Poola. Feodaalkord valitses ja tugevnes veelgi Poolas. Pärast uniooni Leeduga (1385. a.) ja Teutooni ordu purustamist kujunes Poola üheks suuremaks riigiks Euroopas.

Kuid Poolas ei olnud tugevat keskvoimu nagu Inglismaal ja Prantsusmaal.

Üheks põhjuseks oli see, et Poolas oli vähe rikkaid linnu. Poola kuningal puudus selline toetus, mida said linnaelanikelt Prantsuse ja Inglise kuningad. Teiseks põhjustas keskvoimu nõrkust ka asjaolu, et Poola oli vallutanud ida pool asuvaid maid, kus elasid ukraina ja valgevene rahvad.

Poola panid vallutasid Galiitsia-Venemaa. Leeduga loodud unioon võimaldas poola panidel vallutada ukraina ja valgevene maid, mis kuulusid Leedu vürstiriigi koosseisu.

Ukrainas ja Valgevenemaal tekkisid poola panide-magnaatide määratu suured feodaalvaldused.

Igaüks neist valdas kümneid linnu ja sadu külasid, võis välja panna suure sõjaväe ja pidas ülal õukonda, mis ei jäänud maha

Lääne-Vene maad Poola-Leedu riigi võimu all.

kuninga omast. Panidele oli nõrk keskvoim kasulik. Keskvoimu nõrkuses nägid nad aadli «kuldset vabadust». Väikeaadlikud ehk šlahtitsid sõltusid magnaatidest, elasid nende õukonna juures, teenisid nende sõjaväes.

Kuningavõim oli nõrk. Kuningas ei saanud välja anda ühtki

seadust ilma seimi nõusolekuta. Seim koosnes magnaatidest, kõrgematest vaimulikest ja šlahta esindajatest

Kuningas valiti kõigi magnaatide ja šlantitšite ühisel koosolekul. Valimistele tuli neid kokku mitukümmeend tuhat. Valitud kuningas pidi alla kirjutama kohustusele, et ta kuidagi ei riku šlahta õigusi. Kui šlahta leidis, et kuningas on tema eesõigusi rikkunud, oli tal õigus alustada kuninga vastu ülestõusu.

Tormakas ja distsiplineerimatu šlahta ei kuulunud kuningate sõna. Oli niisuguseid juhtumeid, et sõjakäigu ajal šlahtitšid äkki teatasid kuningale, et nad ei soovi enam sõidida.

Poola jäi feodaalselt killustatud riigiks.

XVI sajandil hakkasid poola panid ja šlahtitšid suurel hulgal müüma oma teravilja välismaale — Lääne-Euroopasse. Sellelt said nad suuri kasumeid. Sellepärast püüdsid nad sundida oma talupoegi teoorjuse alusel võimalikult rohkem töötama.

Panid ja šlahtitšid ekspluateerisid poola talupoegi julmalt. Teoorjuse alusel pealepandavad koormised üha kasvasid. Mõnikord olid talupojad kohustatud oma hobuste või härgadega töötama teoorjuse alusel viis päeva nädalas. Panid ja šlahtitšid põlgasid talupoegi ja nimetasid neid «bõdloks», s. o. tööloomadeks.

Ukrainlaste ja valgevenelaste rahvuslik rõhumine. Panid pärisorjastasid ka ukraina ja valgevene talupoegi, sundides neid teoorjuse alusel töötama.

Poola panid-katoliiklased kiusasid ukrainlaste ja valgevenelaste õigeusku kõigiti taga, põlgasid nende keelt ja kultuuri. Panid tahtsid ukraina ja valgevene talupoegi poolastada ja sundida neid astuma katoliku usku, et nad ei hakkaks ekspluateerimisele mingisugust vastupanu avaldama.

Paavstile allutamist ja ukrainlaste ning valgevenelaste poolastamist nõudsid eriti jesuiidid, kellel oli Poolas määratu suur mõju.

Ukrainlased ja valgevenelased vihkasid oma rõhujaid — poola panisid, katoliku vaimulikke ja jesuiite. Nad mäletasid oma ühtsust vennaliku vene rahvaga. Seda ühtsust mäletas ka vene rahvas.

§ 50. Venemaa ja Poola.

Poola panid unistasid, et neil õnnestub vallutada Venemaa ja orjastada vene rahvas, nagu nad olid orjastanud valgevene ja ukraina talupojad.

Selle tagajärjel valitsesid panide-Poola ja Vene riigi vahel vaenulikud suhted.

Vene riik XVI sajandil. XVI sajandil kujunes Venemaa tugevaks tsentraliseeritud riigiks. Ivan IV Groznõi ajal (1533—1584) laiendati tunduvalt Vene riigi piire ida suunas: tema külge liideti Kaasani ja Astrahani khaaniriigid, mis valitsesid Volga kaubateed — Ida-Euroopa peamist kaubateed, mida mööda oli võimalik pääseda Kaspia merele, Taga-Kaukaasiasse, Iraani ja Kesk-Aasiasse.

Vene riik Ivan IV ajal.

Selle liitmise tagajärjed olid väga suured. Vene rahvale avanesid viljarikkad maad Volga ääres ja Volga taga. Avanes Volga kaubatee. Tekkis rida kaubalinnu. Edukalt hakati asustama lõunapoolseid maid, steppe. Avanes tee Uraali ja Siberisse, uutesse, seni-tundmatutesse maadesse.

Alates XVI sajandi teisest poolest hakati uurima ja kasutusele võtma määratu suuri maa-alasid Uraali taga.

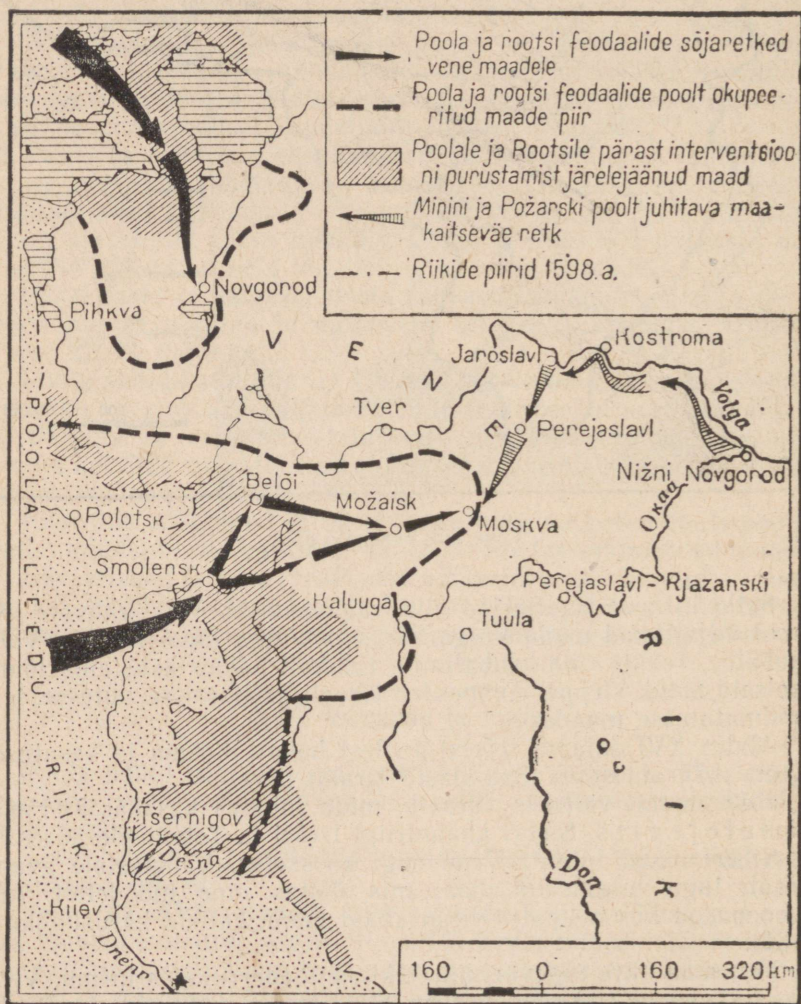
1581. aastal vallutas väesalk, mida juhatas kasakas Jermak Timofejevitsš, Siberi khaaniriigi Irtõsi ja Toboli jõe ääres.

Siberi maad lülitati Vene riigi koosseisu. Venelastele avanes Uraali taga hiiglasuur maa, mis ületas oma mõõdetelt kogu Euroopa, ja kus oli palju viljarikkaid maid, kalleid karusnahku ja kulda.

Venemaa kiire tugevnemine tekitas naaberriikides hirmu. Venemaa läänepoolseteks naabriteks olid Poola-Leedu riik ja Rootsi. Need riigid ei lasknud Venemaad Balti merele ja takistasid Venemaa kaubandust Lääne-Euroopa maadega. Nad kartsid Venemaa

tugevnenemist ega lasknud Lääne-Euroopast Venemaale vedada sõjalise tähtsusega kaupu (eriti metalle), ei lasknud sinna sõja-
 asjanduse spetsialiste, arhitekte, mäetööstuse eriteadlasi, keda
 Venemaa eriti vajas.

Ainsaks ühendusteeks Venemaa ja Lääne-Euroopa vahel oli
 mereteed Valge mere kaudu. Seda teed tundsid venelased juba
 XV sajandil. XVI sajandil hakati seda teed mööda suhtlema
 Inglismaaga. Kuid see tee oli raske ja seda saadi kasutada ainult
 kolm kuud aastas.

Poola-Rootsi interventsioon XVII sajandil.

Ivan IV tuli pidada pikka sõda Poola ja Rootsiga Balti mere rannikule pääsemise pärast. Vaatamata sellele, et sõda arenes algul edukalt, ei õnnestunud Venemaal Balti mere rannikut enda valdusse saada. Seal kindlustasid end Poola ja Rootsi.

Poola-Rootsi interventsioon. XVII sajandi algul alustasid Poola ja Rootsi pealetungi Venemaa vastu. Nad kasutasid ära vene feodaalide vahelisi tülisid. Rootslased tahtsid vallutada Vene riigi loodeosa. Poola panid tahtsid vallutada Moskva, kuulutada Poola kuninga Vene tsaariks ja ühendada Vene riigi oma valdustega.

Venemaa-vastast agressiooni aitasid poola panidel organiseerida jesuiidid, kes arvasid, et neil õnnestub seda suurt maad allutada Rooma paavstile.

Reetjate abiga õnnestus poolakatel vallutada Moskva Kreml. Poola väed panid meie maal toime hirmsa laastamistöö. Kuid vene rahvas tõusis üles röövullutajate vastu. Partisanid jälitasid Poola väesalku ja hävitasid neid. Rahvakaitsevägi Minini ja Požarskiga eesotsas piiras Moskva ümber ja sundis poolakad alla andma (1612. a.).

Vaenlaste interventsioon oli likvideeritud.

Tänu rahvahulkade jõupingutustele sai Venemaast uuesti tugev riik. Ta võis nüüd ulatada abistava käe ukraina ja valgevene rahvale.

Ukraina rahvas ja valgevene rahvas võitlesid mehiselt päris-orjusliku ja rahvusliku surve vastu. Üksteise järel puhkesid rahva ülestõusud panide Poola vastu. Ukraina rahvas pidi ühtlasi end kaitsma türklaste ja Krimmi tatarlaste kallaletungide eest, kes tahtsid Ukrainat orjastada.

Ukraina rahvas ja valgevene rahvas teadsid, et ainuke tee vabadusele seisab vennalikus ühtsuses vene rahvaga.

Ukraina taasühinemine. 1648. aastal algas ukraina rahva suur vabadussõda panide Poola vastu. Seda sõda peeti Bogdan Hmel'nitski juhtimisel. Koos ukraina rahvaga võitles ka valgevene rahvas. See oli sõda mitte ainult panide-Poola ikkest vabanemise, vaid ka taasühinemise eest vennaliku vene rahvaga. Hmel'nitski poolt Perejaslavis 1654. aasta 8. jaanuaril kokku kutsutud rahva «raada» (s. o. rahvaesindajate üldkoosolek) võttis ühel häälel vastu otsuse *Ukraina ja Venemaa taasühinemise kohta ühtseks Vene riigiks*. See taasühinemine tugevdas mõlema rahva jõude võitluses ühiste vaenlaste vastu. Ukrainal ei tarvitsenud enam karta orjastamist panide-Poola poolt ega vallutamist Türgi sultani poolt.

Vene ja ukraina rahva taasühinemine suurendas veelgi Vene riigi võimsust ja tema rahvusvahelist tähtsust.

Samal ajal panide-Poola, keda lõhestasid rahvuslik võitlus, panide ja šlahta omavoli ning keda vapustasid rahva ülestõusud, läks kiiresti vastu oma langusele.

HIINA XIV—XVII SAJANDIL.

§ 51. Hiina rahva võitlus võõramaiste rööv vallutajate ja feodaalike vastu.

Mongoli ikke kukutamine. Mongolid vallutasid Hiina XIII sajandil ja orjastasid hiina rahva. Mongoli ametnikud ja väepealikud rõhusid hiina talupoegi. Hiinlasi ei lastud riiklikele ametikohtadele nende omal maal. Mitte ainult hiina talupojad, vaid ka feodaalid ja kaupmehed vihkasid mongoleid. Hakati looma salaühinguid, kes seadsid endale eesmärgiks mongoli ikke kukutamise. Suurim neist oli «Valge Liilia» ühing. Sinna kuulusid peamiselt talupojad, kuid sellesse võis astuda igaüks, kes oli valmis otsustavalt võitlema mongoli ikke vastu. Üldise ülesfõusu signaaliks olid pealt mõranenud karaskid, mida anti käest kätte. 1349. aastal algas ülestõus peaaegu kogu maal korruga. Mongolid ei suutnud sellega toime tulla. Provintsi provintsi järel yabastati mongolitest.

Mingi keisririik. Mongolite võim kukutati. Uus hiina dünastia sai nimeks Ming. Kuid võitlus mongolite vastu kestis veel kaua. Alalised mongolite röövretked takistasid riigi majanduslikku arenemist. Riigi sissetulekute suurendamiseks teostati kõigi maade loendus ja talupoegade arvestus. Talupoegadel keelati lahkuda kohast, kus nad olid registreeritud. Nad pidid mõisnikele maksma loonusrenti, riigile aga suuri makse.

XV sajandi alguseks olid Hiina linnades suured töökojad, kus kasutati pärisorjuslike töölisi. Tööliste arv sellistes töökodades ulatus tuhandeni. Eriti palju oli keisrile kuuluvaid siidi- ja portselanitöökodasid. Portselanite valmistamises olid hiinlased ületamatud meistrid.

Hiinlased arendasid elavat merekaubandust. XV sajandi algul tegi suur Hiina laevastik mitu reisi India ookeanil. Nende reise ajal vallutasid hiinlased Jaava, Sumatra ja Tseiloni saare. Hiinlaste laevad jõudsid Iraanini ja Aafrika rannikuni välja.

Eurooplased Hiinas. 1516. aastal jõudsid Hiinasse esimesed portugali laevad. Kohe portugallaste järel tulid Hiinasse hispaanlased, hollandlased ja inglased. Hiina oli tugev riik ja seepärast kartsid eurooplased temale kallale tungida. Eurooplased said õiguse elama asuda mõnesse Lõuna-Hiina linna. Rooma paavst saatis Hiinasse suurel hulgal katoliku munki, peamiselt jesuiite, püüdes hiinlasi pöörata ristiusku ja alistada nad katoliku kirikule.

Kuid Hiina sõltumatuse kindlustamiseks ei lasknud Hiina keisrid eurooplasi Pekingisse ega sisemaale.

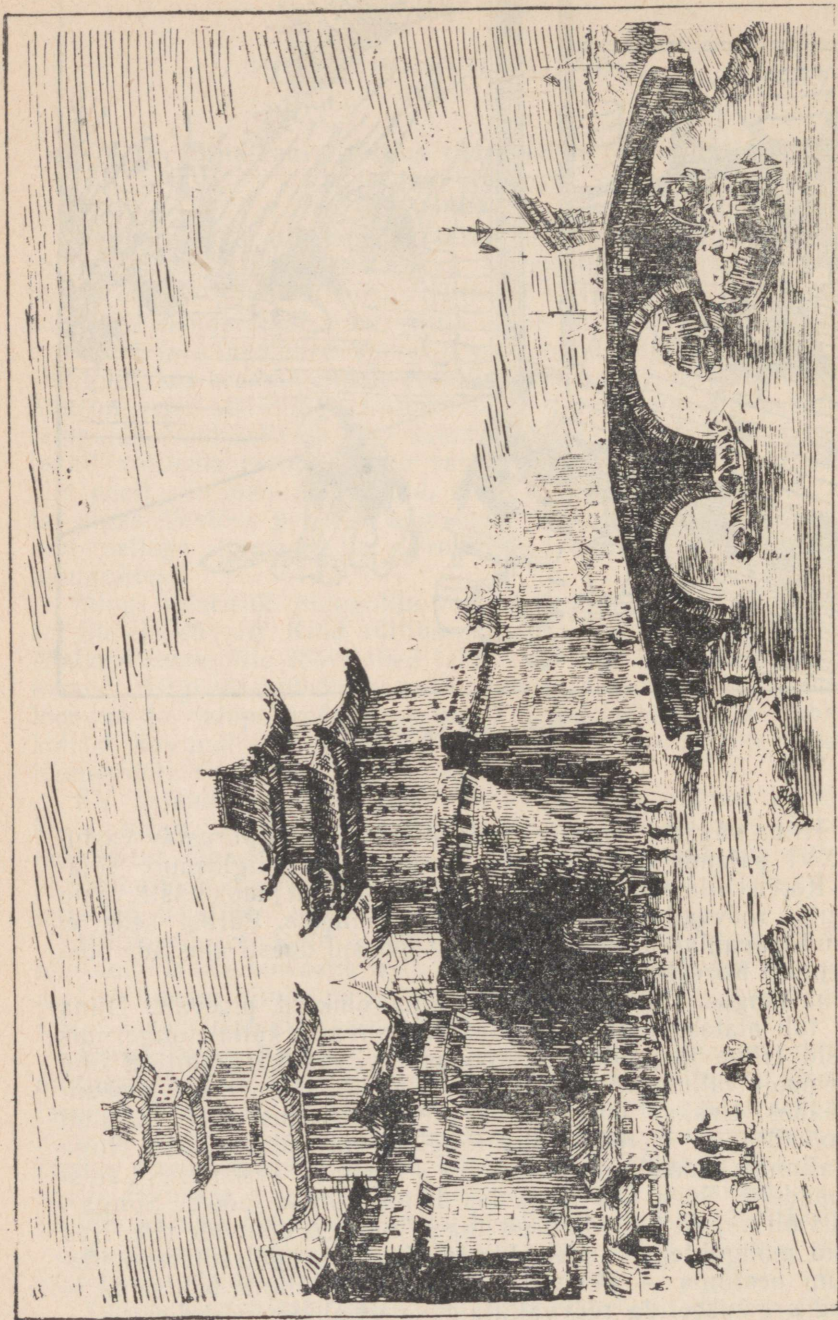
Võitlus jaapanlaste vastu. Suuresti ohustasid Hiinat jaapani piraadid, kes ründasid Hiina rannikualasid ning vallutasid Taivani

Portselani tootmine.

saare. Hiina vägedel õnnestus jaapanlastele anda purustav vastu-
löök. XVI sajandi lõpul tungisid jaapanlased hiiglasuure sõja-
väega Korea kallale. Korea rahvas võitles vapralt jaapanlaste vastu
ja kihutas röövvalutajad Hiina abiga minema. Pärast seda ei
julgenud jaapanlased kolmesaja aasta jooksul uuesti alustada oma
kallaletungi Koreale.

Hiina langus. Ometi halvenes Hiina olukord pidevalt. Hiina
rahval tuli alatasa tagasi tõrjuda rändrahvaste kallaletunge, mis
laostasid Hiina majandust. Euroopasse viivad karavaniteed olid
Timuri poolt vallutatud ja Kesk-Aasia kaudu toimuv siidikauban-
dus häabus. Iiakkas langema ka merekaubandus. XVII sajandi
algul oli ülevõim meredel juba kindlalt eurooplaste käes. Hiina
sadamalinnad lakkasid olemast elava suhtlemise keskusteks Lähis-
Ida maadega. Suur oht ähvardas Hiinat põhja poolt. Sungari
jõe orus oli kujunenud sõjaliselt tugev mandžu hõimude riik. Nad
ühinesid mongolitega ja korraldasid Hiinasse sageli sõjaretki, jõu-
des kuni pealinna — Pekingi — müürideni. Hiina valitsejad ei
suutnud organiseerida röövvalutajatele vajalikku vastulööki.

Pekingi vaade.

Talurahva olukord halvenes järjest. Maksud suurenesid, niisutusseadmeid keegi ei korrastanud ja need hakkasid lagunema. XVI sajandi jooksul suurenesid feodaalkoormised järsult. Paljud talupojad jäid maast ilma. Viljasaak vähenes. Hiina külades valitses alaline näljahäda. Feodaalid ei mõtelnud mandžude vastu võitlemisest, vaid oma talupoegadelt laekuvate tulude suurendamisest. Meeleheitele viidud rahvas tõusis üles.

Li Zi-chengi ülestõus. Ülestõusu asus juhtima talupoeg Li Zi-cheng. Ülestõusust võtsid osa talupojad, sõdurid, käsitöölised ja kaevurid.

Algul said ülestõusule osaks mitmed ebaõnnestumised. Oli hetk, kus Li Zi-cheng ainult 18 ustava kaaslasega varjas end mitmetuhandalise valitsusväe eest. Lõpuks õnnestus tal koguda suur ülestõusnute armee. Li Zi-cheng piiras ümber tähtsa Kaifengi linna. Kaifengi feodaalid avaldasid meeleheitlikku vastupanu. Vapper Li Zi-cheng läks ise rünnakule. Lõppude lõpuks Kaifeng vallutati. Sellest ajast alates oli ülestõusnute võit ka otsustatud. 1644. aasta kevadel hõivati Peking. Keiser võttis endalt elu. Ülestõusnud kutsusid talupoegi mõisamaid enda kätte võtma. Feodaalide vara jaotati kehvikute vahel. Li Zi-cheng karistas rahva poolt vihatavaid kõrgemaid ametnikke. Li Zi-chengi sõjavägi valis ta keisriks.

Mandžude vallutused. Feodaalid ja ametnikud vihkasid ülestõusnud ja võidu saavutanud rahvast. Nagu Huang Chao ülestõusu ajal nii reetsid nad ka nüüd kodumaa. Nad kutsusid Hiinasse mandžud ja koos nendega ründasid Pekingit. Li Zi-cheng sai lüüa. Tema edaspidine saatus on teadmata. Pärimuse järgi varjasid talupojad oma juhti kuni tema surmani.

Hiina feodaalide abiga hakkasid mandžud Hiinat vallutama. Kulus 20 aastat, enne kui neil õnnestus rahva vastupanu lõplikult maha suruda. Keisrivõim läks mandžude dünastiale, mis sai nimeks Qing. Mandžud olid oma kultuuritasemelt palju madalamal kui hiinlased. Nad laastasid maad ja põletasid maha palju linnu ning külasid. Nad võtsid hiina talupoegade maad enda kätte ja tegid need isiklikuks omandiks. Mandžude vallutused olid Hiinale suureks õnetuseks. Hiina rahvas vihkas uusi röövvallutajaid ja organiseeris pidevalt nende vastu vandenõusid ning ülestõuse.

Alaline võitlus stepi rändrahvaste vastu, nende röövretked ja vallutused ning sajandeid kestnud võõramaine ike nõrgestasid Hiinat, kurnasid tema majandust ja pidurdasid tema kultuurilist arenemist.

KULTUUR XVI—XVII SAJANDIL.

§ 52. Tehnika, teaduse ja kunsti arenemine XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel.

Tehnika arenemine. Feodalismi tingimustes arenes tehnika väga aeglaselt. Pärisorjad külades ja käsitöölised linnades töötasid põlvest põlve samasuguste tööriistadega ja kasutasid töö juures samasuguseid võtteid nagu nende isad ja vanaisadki. Tsunfti eeskirjad isegi otseselt keelasid rakendada igasuguseid tehnilisi täiustusi. Kuid alates XVI sajandist (kohati varemgi) hakkas täienema nii tööstuses kui põllumajanduses kasutatav tehnika.

Põllumajandus tegi suuri edusamme Inglismaal ja Hollandis. Rikkad peremehed ekspluateerisid palgatöölise tööd, mis oli tootlikum kui pärisorjade töö. Nad parandasid kariloomade tõuge ja täiustasid põllutööriistu. Kõik see suurendas märksa põllumajandusest saadavaid sissetulekuid, kuid kasu said sellest ainult suurmajandite omanikud. Talurahvas vaesus ja laostus, tema maa võtsid mõisnikud enda kätte.

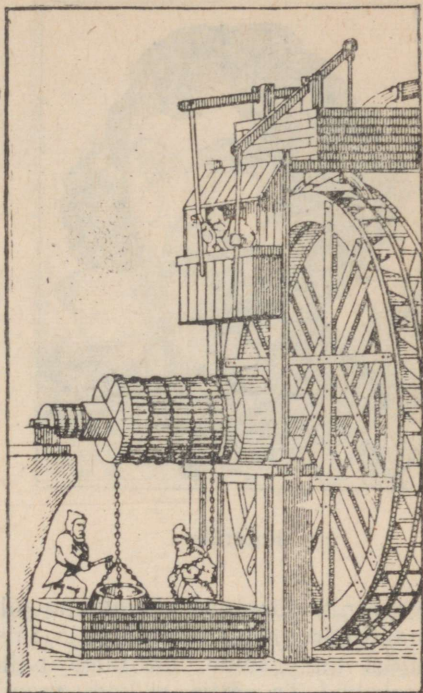
Suuri muudatusi toimus metallurgia alal. Alates XV sajandist võeti kasutusele kõrgahjud (malmisulatusahjud), milles oli võimalik sulatada suuri rauamaagikoguseid ning saada malmi. Neis ahjudes vajaliku temperatuuri saavutamiseks võeti tule lõkkelepuhumiseks kasutusele suured lõõtsad, mis rakendati tegevusse vesirataste abil. Veejõudu kasutati ka mäetööstuses šahtidest maagi väljatoomiseks.

Metallivalu alal tehtud täiustused võimaldasid valada suuri püramissuurtükke, mida laaditi malmkuulidega või kartetšiga. Valati ka kergeid välisuurtükke. Täiustati ka püsse. Esiailgu olid püssid väga rasked, nendega võis tulistada ainult hargi pealt, kusjuures laengu süütamine toimus süütenööri abil. XVI sajandil võeti kasutusele kergemad tulelukuga püssid, mida oli hõlpsam käsitseda. XVII sajandil hakati tulelukuga püsside külge tääke kinnitama.

Suuri edusamme tegi ka meresõit. Hollandis ja teistes maades hakati ehitama suuri ja tugevaid laevu, mis kõlbasid kaugeteks ookeanisõitudeks. Töötati välja keerukas purjedesüsteem, mis võimaldas sõita igasuguse tuulega. Meresõidul hakati tarvitama täpset kella (kronomeetrit), pikksilma, sekstanti — vahendit, mille abil võib kindlaks määrata laeva asukoha ulgumerel. Hakati koostama täpseid kaarte, kuhu kanti peale ka kaardivõrk.

Uued geograafilised avastused. Eurooplaste laevad sõitsid kõikidel meredel ja ookeanidel, otsides uusi rikastumisallikaid. Selliste reiside ajal avastati rida uusi maid. XVII sajandi keskpaiku uuris hollandlane T a s m a n Austraalia rannikut ja avastas Tasmaania

saare, Uus-Meremaa ja teisi saari. Samal ajal tungisid vene töõnduslased ja kaskad Põhja-Aasia läbiuurimata maadesse. Nad uurisid Siberi ääretult suuri maa-alasid. XVII sajandi algul läksid vene «maakuulajad» Obist ja Irtõsist kuni Leena ja Baikalini. Petlin läks venelastest esimesena läbi Mongoolia ja jõudis Pekingini. Ivan Moskvitin, asudes teele Jakutskist, jõudis Vaikse ookeani rannikule. Pojarkov uuris Amuuri voolu kuni mereni. Pärast teda tegi Habarov katset ära kasutada Amuuri jõge. Kasakas Semjon Dežnev avastas XVII sajandi keskpaiku väina, mis eraldab Aasiat Ameerikast (hiljem nimetati see Beringi väinaks).

Vesimootor.

Kopernik. Inimesed õppisid paremini tundma planeeti, millel nad elasid. Veel rohkem, nad hakkasid ka tema asetust maailmaruumis hoopis teisiti ette kujutama. Suur poola õpetlane Nikolai Kopernik (1473—1543) tegi ülisuure avastuse, mis täielikult muutis kõik keskaegsed tõekspidamised astronoomiast. Ta tõestas, et Maa pöörleb ümber oma telje ja koos teiste planeetidega tiirleb ümber Päikese. Sellele mõttele tulid juba varem mõned õpetlased, selle mõtte esitas näiteks suur Kesk-Aasia õpetlane Al-Biruni, kuid neil oli see ainult geniaalne oletus. Kopernik tõestas seda esimesena, arvutades välja planeetide liikumise. See avastus kummutas kiriku õpetuse, mis väitis, et Maa on maailmaruumi keskus. Kopernik tõestas, et Maa on ainult üks taevakehadest. Koperniku avastus oli rängaks hoobiks kiriku maailmavaatele. Kopernik kartis tagakiusamist kiriku poolt ja alles oma surma eel sõandas trükki anda oma teose «Taevakehade ringliikumisest». Luther irvitas õelalt Koperniku õpetuse üle. Katoliku kirik kandis ta teose keelatud raamatute nimekirja ja kiusas vihaselt taga kõiki õpetlasi ja filosoofe, kes Koperniku õpetust pooldasid.

Bruno. Kuid kirikul ei õnnestunud teaduse arenemist peatada. Suur itaalia filosoof Giordano Bruno (1548—1600) andis

Kopernik.

Bruno.

Koperniku õpetuse alusel uue pildi maailmaruumist. Ta väitis, et maailmaruum on lõpmatu ja täis loendamatu maailmu. Tähed, mida me näeme, on meie päikesesüsteemi taoliste maailmade keskused. Ta väitis, et kogu maailmaruum allub ühtedele ja samadele muutmatutele loodusseadustele, mitte aga jumala tahtele, nagu õpetas kirik. Kirik kiusas Brunot taga. Ta pidi Itaaliast põgenema. Ta rändas Sveitsis, Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal, Tšehhis, kaitstes kõikjal oma ideid.

Pärast Itaaliasse tagasipöördumist sattus ta inkvisitsioonikohtu küüsi. Seitse aastat viibis ta vanglas, kuid oma seisukohtadest ta ei taganenud. Kiriku otsusel põletati ta tuleriidal Roomas 1600. aastal.

Galilei. Kiriku tagakiusamise alla sattus ka suur itaalia õpetlane Galilei (1564—1642). Galilei hakkas esimesena taevast uurima pikksilma abil, mille suurendusvõime oli umbes kümnekordne. Tema ees avanes uus maailm. Esmakordselt tehti kindlaks, et tähed asuvad Maast väga kaugel. Selgus, et Kuu on mägede ja kraatritega kaetud, Linnutee aga koosneb suurest hulgast tähtedest. Avastati Jupiteri trabandid (kaaslased). Taevast oli võimalik näha suurt hulka varem tundmatuid tähti. Kõikidest oma avastustest kirjutas Galilei oma raamatus, mis kandis pealkirja «Tähesaadik». See raamat avaldas kaasaegsetele hiiglasuurt mõju. Nad ütlesid: «Nagu Kolumbus avastas uue mändri, nõnda avastas Galilei uue maailmaruumi.» Kuid Galilei teaduslikud teened ei piirdunud tema astronoomiliste vaatlustega. Ta uuris füüsiliste kehade liikumisseadusi ja rajas teadusliku mehhaanika aluse. Astronoomia ja mehhaanika alal tehtud uurimistööde põhjal tunnistas

Galilei, et Koperniku õpetus on õige. Siis astus kirik tema vastu välja. Jesuiitide salakaebuse põhjal vangistati seitsmekümneaastane kuulus õpetlane, ähvardati teda piinata, sunniti põlvitades lahti ütleva Koperniku õpetusest ja keelati tal edaspidi Maa pöörlemisest kõnelda ning kirjutada.

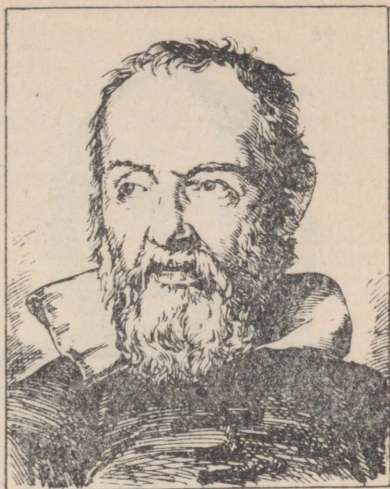
Muudatused, mis toimusid sel ajal inimkonna elus, kajastusid suurte kirjanike loominguks.

Cervantes. Suurim Hispaania kirjanik oli Cervantes (1547—1616), geniaalse romaani «Don Quijote» autor. Romaani sisu on järgmine. Don Quijote, vaene hispaania aadlik, tahtis XVI sajandi Hispaanias taas elustada rändrüütlite vägite-

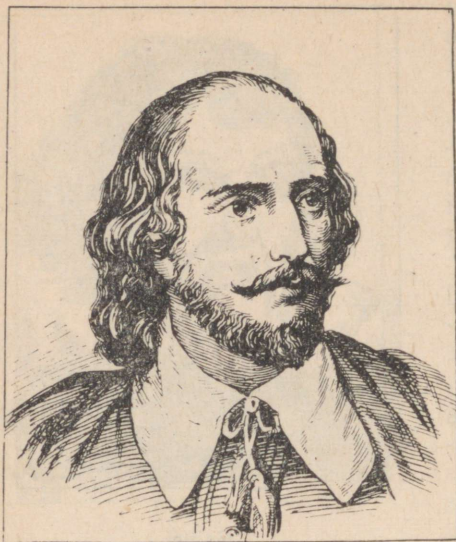
gusid, mida ta oli lugenud vanadest rüütliromaanidest. Vana hobusekronuga, roostetanud ja katkises raudrüüs läheb ta rändama. Tema eesmärk on õilis: ta tahab kaitsta nõrku ja rõhutuid, karistada õelaid ja ülekohtusi. Kuid ta elab oma fantaasiamaailmas, astub võitlusse tuuleveskitega, pidades neid õelateks hiiglasteks, ründab lambakarja, pidades seda vaenlase armeeks. Kõik «vägiteod», mida ta õigluse jaluleseadmiseks toime paneb, lõpevad haledaljakate äpardustega, ta saab ainult pilgata ja peksa.

Cervantes maalib kujuka pildi toleaeegse Hispaania elust, kus Don Quijote ei leia endale kohta. Samal ajal seisab naeruväärne ja poolnõdrameelne, kuid vapper, heasüdamlik ja suuremeelne rändrüütel moraalselt märksa kõrgemal kui need alatud kelmid ja tühised võimukandjad, kellega tal tuleb kokku puutuda. Cervantes romaani on satiir mitte ainult kadunud rüütliseisuse, vaid ka kaasaegse elu kohta. Kirjeldades negatiivsetes joontes Hispaania kõrgemate klasside ahnust, ülbust ja harimatust, kujutab Cervantes kaasatundvalt inimesi lihtrahva hulgast, näidates nende lahkust, inimlikkust ja tervet mõistust. Cervantes romaani avaldas maailmakirjandusele määratu suurt mõju.

Shakespeare. Tolle aja inimesed armastasid teatrietendusi. Teater oli Euroopas armastatud meelelahutuseks. Oma sisseseadelt olid teatrid väga lihtsad. Neil oli tavaliselt ovaalne kuju, keskelt, kus meie teatrites asetseb parter, ilma katusega. Katusega olid kaetud ainult rõdu, millest madalamal asetsesid loožid. Parteris seisis publik püsti. Parteris ja ülemisel rõdul olid väga odavad kohad ja seetõttu kättesaadavad ka vaesematele inimestele. Eten-

Galilei.

Shakespeare.

pustavat hingelist võitlust («Hamlet», «Othello», «Kuningas Lear», «Macbeth»). Shakespeare pöördus peamiselt demokraatliku publiku poole, kes teatrit külastas kõige rohkem. Ta kirjutas elavas rahvakeeles. Shakespeare'i geniaalsed näidendid ei vanane ega kao lavalt käesolevalgi ajal. Eriti armastatud on Shakespeare nõukogude teatris.

Venemaa kultuur XVI—XVII sajandil. XVI—XVII sajandil hakkasid reas Lääne-Euroopa maades välja kujunema kapitalistlikud suhted. Nende maade laevad sõitsid kõigil meredel ja ookeanidel. Eurooplased rajasid asumaid maakera kaugetes paikades. Tehnika, teaduse ja kunsti arenemiselt olid Lääne-Euroopa maad maailmas esikohal. Lääne-Euroopa maadest olid kõige eesrindlikumad Holland, Inglismaa ja Prantsusmaa. Venemaa jäi oma arenemises nendest eesrindlikest maadest maha. Mongoli ike, mis kestis sajandeid, ja kauakestev võitlus hirmsa vaenlase vastu nõudsid rahvalt kõigi jõudude äärmist pingutamist ja pidurdasid tema kultuuri arengut. Kuid vaatamata kõigile nendele takistustele jätkas vene rahvas oma rahvusliku kultuuri arendamist. Vene kultuur avaldas suurt positiivset mõju ka naaberrahvaste kultuurile. Vene inimesed õppisid tundma ja asustasid määratu suuri tundmatuid maa-älased Taga-Volgamaal ja Siberis, tegelesid põllutööga seal, kus varem tunti ainult küttimist ja primitiivset karjakasvatust. Nad otsisid maake, rajasid teid, ehitasid linnu. Sõjatehnika tegi Venemaal suuri edusamme. Tulirelvi tunti Venemaal juba XIV sajandil. Juba XIV—XVII sajandil oskasid vene meistrid valada hiiglasuuri piiramissuurtükke. Vene suurtükid olid Lääne-Euroopa omadest

dused toimusid päevavalgel. Dekoratsioon ei olnud. Puudus ka eesriie, mis eraldab lava saalist.

Selline oli ka Londoni teater «Globus», kus lavastati geniaalse draamakirjaniku Shakespeare'i (1564—1616) teoseid. Shakespeare'i suurus seisab selles, et ta sügavalt tundis inimhinge. Ta esitab pealtvaatajaile sadade kaupa mitmesuguseid inimiseloosid. Shakespeare on ühteviisi suur nii ajaloolistes draamades kui ka lõbusates komöödiates, kuid kõige ületamatum on ta tragöödiats, kus kujutab võimsa mõttega ja tugeva tahtega inimeste va-

mitmes suhtes paremad. XVI sajandi keskpaiku hakati Moskvas raamatuid trükkima: kõigile on tuntud Moskva esitrükkali Ivan Fjodorovi nimi. Hiljem jätkas Ivan Fjodorov oma tegevust Valgevenes ja Ukrainas. Veelgi varem trükkis valgevenekeelseid raamatuid valgevenelane Skorina, kes juba 1517. aastal avas trükikoja algul Prahas (Tšehhis), hiljem aga Vilniuses. Skorina poolt trükitud raamatud levisid nii Ukrainas kui ka Vene riigis.

Moskvasse asus elama õpetlasi Türgimaa poolt rõhutavast Serbiast, Bulgaariast, Kreekast, samuti Ukrainast, kus poola panid ja jesuiidid lämmatasid ukraina rahvuslikku kultuuri. Moskvas leidsid need õpetlased uue kodumaa.

Pärast hirmsat laastamistööd, mida mongoli vallutajad olid toime pannud, tegi vene kultuur suuri edusamme.

VÕORNIMEDE HÄÄLDAMINE

Aachen ('aahhen)	Edward ('eduord)
Afanássi	Elisabeth (e'liisabet)
Al-Biruni ('al'biruni)	Erásmus
Alba ('alva)	Esztergom ('estergom)
Amerigo Vespucci (ame'riigo ves'putši)	Firénze
Anjou (anžuu)	
Antwerpen (ant'verpen)	Hamlet ('hämlet)
Azincourt (azän'kuur)	Hangzhou (hangtšou)
Arles (arl)	Henri (pr.) (an'rii)
Avicenna (avi'tsenna)	Henry (ingl.) ('henri)
Auguste (o'güst)	Hood (hud)
	Huang Chao (huang tšao)
Bacon (beikn)	
Ball (bol)	Ibn-Sina
Barcelona (barse'lona)	Ikónion
Bonifatius (boni'faatsius)	Innocentius (inno'tsentsius)
Bourbon (bur'bon)	
Bologna (bo'lonja)	Jacquerie (žake'rii)
Bordeaux (bor'doo)	Jadwiga
Bouvines (bu'vin)	Jagáilo
Bretagne (brö'tanj)	James (džeiims)
Byzantion (bü'tsantion)	Jeanne d'Arc ('žan'dark)
	John (džon)
Caesar (tseesar)	Justiniánus
Calais (ka'lee)	
Calvin ('kalvin)	Lándo
Capet ('kapee)	La Manche (la'maanš)
Cervantes (ser'vantes)	Laon (lan)
Champagne (šam'panj)	La Rochelle (laro'sel)
Chanan (tšanán)	Languedoc (lang'dok)
Chancellor ('tšänselör)	Lancaster ('länkestör)
Charles (pr.) (šarl)	Legnano (len'jaano)
Chengdu (tšendu)	Leicester ('leikestör)
Chlodovech ('hlodoveh)	Leonardo da Vinci (leo'nardo da'vintši)
Christoph (kris'tof)	Lear (liir)
Ciampi ('tšompi)	Liege (ljeež)
Clermont (kler'moon)	Lipany ('lipanō)
Compiègne (kom'pjes)	Li Zi-cheng (li tse-tšeng)
Constantinus	Liverpool (liverpul)
Courtrai (kurt'ree)	Loire (lu'aar)
Córdoba ('kordova)	Louis (luui)
Crécy (kre'ssii)	Luoyang (lojang)
Croquant (kro'kaan)	Lyon (li'on)
Dánte	Macbeth (makbet)
Don Quijote (don kih'hote)	Magalhães (maga'l'jaiš)

Maine (meen)
Mainz (maints)
Marseille (mar'sei)
Márco Pólo
Michele (mi'keele)
Michelangelo (mikel'andželo)
Mindáugas
Mogacs ('mohatš)
Montfort (mon'foor)
Múhammad

Nantes (nant)
Nanzhao (nantšao)
Nikáia
Nikitin
Norwich (nooridž)

Orlèans (orle'aan)
Othello (o'tello)

Palaiológos
Pátalipútra
Palatínus
Palérmo
Perún
Petrárca
Philippe (pr.) (fi'lip)
Pizárro
Poitiers (pua'tjee)
Préslava
Provence (pro'vaans)
Ptolemáios

Qing (tsing)

Raffaél
Rhône (roon)
Richelieu (rišel'jöö)
Robert Ket ('robört 'ket)
Roger ('rodžör)
Roland (ro'laan)
Roncesvalles (roons'val)
Roskilde (ro'škilde)
Rouen (ruaan)

Saladín

Saloniki
Saragóssa
Seine (seen)
Signoria (sin'jooria)
Shakespeare ('šekspiir)
Soissons (suas'son)
Sómnaht
Song (sung)
Stribog
Suleimán
Svárog
Szczecin ('šešiin)

Tacitus ('tatsitus)
Taille (tai)
Taiyuan (taijüan)
Téoderich
Thómas Mórus
Thames ('teimz)
Tisza (tissa)
Toul (tul)
Toulouse (tu'luuz)
Touraine (tu'reen)
Tower (tauö)
Tudor (tjuudö)
Tyler (tailö)

Ulrich von Hütten
Utrecht ('utrecht)

Vannes (van)
Vásco da Gáma
Véles

Verdun (ver'dön)
Vótan

Zeeland (zeeland)

Wales ('ueilz)
Wát (uot)
Westminster ('uestminstö)
Wuchang (utšang)

Xijiang (sitsijang)

York (jork)

KRONOLOOGILINE TABEL.

Sajand		Aastad
	V Lääne-Rooma keisririigi lõpp	476
	VI Justinianuse valitsemisaeg	527—565
	VII Araabia riigi rajamine	umbes 630
	VIII Hispaania vallutamine araablaste poolt	711—713
	VIII—IX Karl Suur	768—814
	IX Verduni leping	843
	XI Inglismaa vallutamine Normandia hertsogi poolt	1066
	Esimene ristsõda	1096—1099
	XIII Konstantinoopoli vallutamine neljanda ristsõja ajal	1204
	Suur vabadustekiri	1215
	Batu poolt Euroopasse ettevõetava sõjaretke algus	1237
	Jäälahing	1242
	Parlamendi tekkimine Inglismaal	1265
	XIV Generaalstaatide tekkimine Prantsusmaal	1302
	Jacquerie	1358
	Ciampi ülestõus Firenzes	1378
	Wat Tyleri ülestõus	1381
	Leedu ja Poola unioon	1385
	XIV—XV Saja-aastane sõda	1337—1453
	XV Grünwaldi lahing	1410
	Jan Hus'i hukkamine	1415
	Konstantinoopoli vallutamine türklaste poolt	1453
	Kolumbuse esimene reis	1492
	Indiasse viiva mereteede avastamine	1498
	XVI Magalhães'i reis ümber maailma	1519—1522
	Talupoegade sõda Saksamaal	1525
	Ivan IV Groznõi	1533—1584
	Madalmaade revolutsiooni algus	1566
	Pärtliöö	1572
	XVII Kolmekümne-aastane sõda	1618—1648
	Richelieu võimuloleku aeg	1624—1642
	Ukraina rahvusliku vabastussõja algus	1648
	Perejaslavi raada	1654

SISUKORD.

ESIMENE JAGU.

Feodaalkorra tekkimine.

I peatükk. Germaanlased ja slaavlased. Lääne-Rooma keisririigi langemine	3
§ 1. Germaani ja slaavi hõimud	3
§ 2. Lääne-Rooma keisririigi langemine	8
II peatükk. Ida-Rooma keisririik ja slaavlased	10
§ 3. Ida-Rooma keisririik V—VII sajandil	10
§ 4. Slaavlased ja Bütsants	14
III peatükk. Feodaalkorra tekkimine Euroopas	19
§ 5. Frangi riigi rajamine	19
§ 6. Karl Suure keisririik	23
§ 7. Feodaalkorra tekkimine Lääne-Euroopas	25
§ 8. Lääne-Euroopa X—XI sajandil	30
§ 9. Kultuur ja feodaalkirik Lääne-Euroopas	35
§ 10. Feodalismi tekkimine Bütsantsis ja Ida-Euroopas	37
IV peatükk. Feodaalkorra tekkimine Idamaades	39
§ 11. Araablase vallutused	39
§ 12. Araabia kalifaat ja selle lagunemine	41
§ 13. Feodaalkorra tekkimine Indias	46
§ 14. Feodaalkord Hiinas	49

TEINE JAGU.

Feodaalkorra tugevnemine ja edasiarenemine.

Tsentraliseeritud riikide tekkimine.

I peatükk. Käsitöö ja kaubanduse arenemine. Linnade kasv	54
§ 15. Linnade tekkimine	54
§ 16. Käsitöölise ja kaupmeeste organisatsioonid	57
§ 17. Linnade võitlus senjööride vastu ja linnade sisemine võitlus	59
§ 18. Linnaelanike igapäevane elu ja kultuur	61
§ 19. Kaubandus ja pangad. Kaubalised ja rahalised suhted	64
II peatükk. Ristisõjad	67
§ 20. Ristisõdade algus	67
§ 21. Järgmised ristisõjad	69

III peatükk. Mongolite vallutusretked	73
§ 22. Tšinghis-khaani riik	73
§ 23. Tšinghis-khaani järglaste vallutused	75
IV peatükk. Tsentraliseeritud riikide tekkimine Euroopas (XII—XV sajand)	78
§ 24. Prantsusmaa XII—XV sajandil	78
§ 25. Inglismaa XII—XV sajandil	89
V peatükk. Saksa feodaalide pealetung idapoolsetele maadele ja selle nurjumine	96
§ 26. Saksa feodaalide vallutused lääneslaavlaste maades ja Baltimaades	96
§ 27. Leedu ja Poola võitluses saksa feodaalide surve vastu	98
VI peatükk. Võitlus saksa ülevõimu vastu ja talupoegade sõda Tšehhis	100
§ 28. Tšehhi XIII—XV sajandil	100
§ 29. Hussiitide sõjad	102
VII peatükk. Türklaste vallutused	105
§ 30. Türklased-osmanid. Bütsantsi langemine	105
VIII peatükk. Lääne-Euroopa kultuur XII—XIII sajandil	109
§ 31. Kiriku mõju kultuurile	109
§ 32. Kool, teadus ja kunst XII—XIII sajandil	112
IX peatükk. Kodanluse ja kodanliku kultuuri tekkimine	118
§ 33. Itaalia XIV sajandil	118
§ 34. Kodanliku kultuuri tekkimine	121

KOLMAS JAGU.

Feodalismi lagunemise algus ja kapitalistlike suhete tekkimine.

I peatükk. Geograafilised avastused XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul. Asumaaade vallutamine	127
§ 35. Ameerika ja Indiasse viiva mereteede avastamine	128
§ 36. Eurooplaste koloniaalpoliitika	130
II peatükk. Reformatsioon ja talupoegade sõda Saksamaal	132
§ 37. Saksamaa reformatsiooni eel	132
§ 38. Talupoegade sõda ja reformatsioon	136
§ 39. Saksamaa langus XVI—XVII sajandil	140
§ 40. Katolitsismi võitlus reformatsiooniga	142
III peatükk. Absoluutne monarhia Prantsusmaal	143
§ 41. Prantsusmaa XVI sajandi esimesel poolel	143
§ 42. Kodusõjad Prantsusmaal	145
§ 43. Absolutismi tugevnemine Prantsusmaal XVII sajandil	148
IV peatükk. Inglismaa XVI sajandil ja XVII sajandi algul	150
§ 44. Kapitalismi arenemise algus Inglismaal	150
§ 45. Kuningas ja parlament	155
V peatükk. Madalmaade kodanlik revolutsioon	156
§ 46. Madalmaad Hispaania võimu all	156
§ 47. Revolutsioon Madalmaades	158
§ 48. Holland XVII sajandil	161

VI peatükk. Ida-Euroopa XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel	162
§ 49. Panide-Poola	162
§ 50. Venemaa ja Poola	164
VII peatükk. Hiina XIV—XVII sajandil	168
§ 51. Hiina rahva võitlus võõramaiste röövvalutajate ja feodaal- ikke vastu	168
VIII peatükk. Kultuur XIV—XVII sajandil	172
§ 52. Tehnika, teaduse ja kunsti arenemine XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel	172
Võõrnimede hääldamine	178
Kronoloogiline tabel	180

Евгений Алексеевич Косминский.

ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ

Учебник для 6—7 классов средней школы

На эстонском языке.

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja E. Kaarde.

Kunstiline toimetaja H. Keigo.

Tehniline toimetaja T. Liivand.

Korrektorid M. Sepp ja E. Multer.

Ladumisele antud 28. XII 1960. Trükkimisele antud 6. III 1961. Paber 60:90, 1/16. Trükipoognaid 11,5+kaardid. Arvutuspoognaid 14,13. Trükiarv 13 000. Tell. nr. 1991. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Hind 47 kop.

47 kop.

A
A-23644

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00356103 4